

Lensherrens rolle i de norske trolldomsprosessene 1617-1629

Masteroppgave i Historie

Institutt for arkeologi, historie, kultur- og religionsvitenskap

Universitetet i Bergen

Marie Jenssen

Våren 2023

Abstract

In this master's thesis, I investigated the role of the district governor in the Norwegian witchcraft trials in the period 1617-1629. The district governors were royally appointed officials, who maintained the areas subject to the Danish crown on behalf of the king. The district governor had several administrative tasks which included tax collection, military administration, and supervision of the church and the judiciary. Most important for this thesis has been the district governors' supervision of the judiciary, and their task of implementing state policy at local level.

In October 1617, the king issued the ordinance "om trollfolk og deres medvitere". The ordinance identified "the right witches" as those who formed a pact with the devil. In addition, the ordinance contained a clear command to the country's authorities that they should prosecute and punish all suspected witches. This thesis has shown that the district governor was involved in approx. 40% of witchcraft trials where the sources document the actors who were present at the trials. The district governors from Verne Kloster, Akershus, Stavanger, Vardøhus, Bratsberg, Eiker, Agdesiden and Nordlandenes districts were involved in witchcraft trials. However, the district governor's involvement in the witchcraft trials took many different forms. Some appeared to be instigators of the processes, some were involved, but their influence is difficult to conclude, and some acquitted the accused. Nevertheless, the district governor actively followed up the 1617 regulation's commandment to supervise cases of witchcraft.

According to the source material, it is clear that witchcraft trials were unique in the legal system. The district governors do not seem to have been involved in the legal system apart from the purely administrative tasks they were required to do, and these tasks were not always carried out either. My findings match former research on district governors in other Norwegian districts. I have nevertheless shed light on new aspects of the district governors' administrative duties in the legal system, such as their ability to pardon the convicted on behalf of the king.

We see a decline in the number of witchcraft trials around 1628-1629. In the source material, I found an increased focus on warfare in connection with Denmark-Norway's involvement in the Thirty Years' War. I hypothesize that the state's focus was therefore on external enemies, rather than internal ones. The thesis is delimited by the Church Discipline Ordinance of 1629, so the framework for the master's thesis is two ordinances concerning morality and religion that sought to discipline the population.

Forord

Den første, og største takken går til min fantastiske veileder Gunnar W. Knutsen. Din faglige kunnskap og innsikt har vært uunnværlig i denne prosessen. Jeg ønsker også å takke deg for at du alltid har hatt troen på meg og løftet meg frem gjennom både bachelor- og masteroppgaven.

Min kjære familie fortjener også en stor takk! Takk for at dere alltid har stilt opp for meg, og vært min stødige klippe i livet. Takk for at dere alltid har heiet meg frem, og ikke minst for at dere lærte meg at en god grunnmur var viktig for å bygge et stødig hus (utdannelse). Jeg ønsker å dedikere oppgaven til min kjære far, Atle. Takk for at du kultiverte min interesse for historie, jeg hadde ikke vært her uten deg.

Til mine venner på lesesal 313 på Sydneshaugen skole, takk! I prosessen med masterskriving sitter man mye i sitt eget hode, og da er det ikke noe som er bedre enn avbrekk og artige samtaler sammen med gode venner på pauserommet. Lasse, Sigve og Lars-Gustav fortjener en spesiell takk. Vennskapet og samholdet vi har skapt gjennom to år med masterskriving har vært helt uunnværlig for meg! Veiledere og studenter på masterseminaret «tidlig moderne tid» fortjener også takk for konstruktive tilbakemeldinger på utkastene mine gjennom de siste to årene. Jeg ønsker også å takke Henrik Drageset for å ha lest utkastene, og hørt på mastermaset mitt i to år, du er sikkert glad for at jeg er ferdig nå. Henrik Meberg og Lars-Gustav Rosenblad fortjener også takk for å ha lest og kommentert fullstendig utkast av masteroppgaven.

Jeg ønsker også å takke: Louise Lindgaard, Emilie Luther Valentin, Louise N. Kallestrup, Haakon H. Sørli, Anne-Sofie S. Skaar, Øystein Rian, Julian Goodare, Raisa Toivo, Liv H. Willumsen, Therese Thuv, Robin Grimstad, Hilde Sandvik og Ole G. Moseng for gode innspill, råd og litteraturforslag.

Marie Jenssen, mai 2023

Innholdsfortegnelse

KAPITTEL 1: INNLEDNING	1
1.1 INTRODUKSJON OG PROBLEMSTILLING	1
1.2 BEGREPSDEFINISJONER.....	2
1.3 FREMSTILLINGEN AV STATENS ROLLE I FORSKNINGSLITTERATUREN	4
1.4 AVGRENSNING OG METODE	7
1.5 KILDEMATERIALET TIL DE NORSKE TROLLDOMSPROSESSENE	9
1.5.1 Kildenes bevaringsgrad 1617-1629.....	9
KAPITTEL 2: BAKGRUNN	12
2.1 RETTSSYSTEMET OG LOVGIVNING	13
2.1.1 RETTSSYSTEMET UNDER LENSADMINISTRASJONEN.....	15
2.2 LOVGIVNING.....	16
2.2.1 CHRISTIAN III´S KØBENHAVNSKE RECESS AV 1547 & DEN KOLDINSKE RECESS AV 1558	17
2.2.2 FORORDNINGEN «OM TROLLFOLK OG DERES MEDVITERE» AV 1617.....	18
2.2.3 VIRKNINGEN AV FORORDNINGEN.....	22
2.2.4 LENSHERRENS INVOLVERING I TROLLDOMSSAKER FØR 1617.....	24
2.2.5 TABELL OVER LENSHERRENS INVOLVERING I TROLLDOMSSAKER 1617-1629	26
2.2.6 LENSHERRENS INVOLVERING I TROLLDOMSSAKER 1630-1640	28
2.3 OPPSUMMERING	29
KAPITTEL 3: TROLLDOMSPROSESSENE I VERNE KLOSTER LEN	31
3.1 LENSHERREN SIGVART GABRIELSEN AKELEYE.....	31
3.2 TABELL TROLLDOMSPROSESSENE I VERNE KLOSTER LEN	33
3.3 ANNE HOLTER – FRA MORDER TIL TROLLKVINNE.....	34
3.4 ANNE VANG	37
3.5 SITRU PEDERSDATTER	40
3.6 MARIN NABSTAD.....	42
3.7 MAREN DANIELS	45
3.8 ANDRE RETTSSAKER FRA VERNE KLOSTER	48
3.9 KONKLUSJON TROLLDOMSPROSESSENE I VERNE KLOSTER LEN.....	49
KAPITTEL 4: TROLLDOMSPROSESSENE I STAVANGER LEN	52

4.1 TABELL OVER TROLLDOMSPROSESSENE I STAVANGER LEN 1617-1629	53
4.2 LENSHERREN HENRIK BILLE	55
4.3 JOHANNE PEDERSDATTER.....	56
4.4 DORTE RIBLAND.....	61
4.5 NILS SKABO OG MAREN POVELSDATTER	65
4.6 TROLLDOMSSAKER PÅ KAPITTELRETTEEN	67
4.6.1 OLUF FENNEFOSS	68
4.6.2 THOMAS FILIPSØNN	69
4.7 KRIMINALITET OG LENSHERREN PÅ BYGDETINGET.....	70
4.7.1 BLODSKAM OG HOR	71
4.7.2 LENSHERREN PÅ BYGDETINGET.....	72
4.8 KONKLUSJON.....	74
KAPITTEL 5: LENSHERRER SOM FRIKJENTE TROLLDOMSANKLAGDE.....	77
5.1 TABELL TROLLDOMSPROSESSENE I AKERSHUS LEN	77
5.2 JENS JUEL STATTHOLDER OG LENSHERRE OVER AKERSHUS.....	78
5.2.1 JENS JUEL OG DET LOKALE RETTSSYSTEMET.....	79
5.3 SIVERT MADSEN – EN UMYNDIG DRENG.....	80
5.4 TORA FORCKERUD OG TORA LUNDEBY	82
5.5 DORTE RIBLAND.....	88
5.6 NORDLANDENES LEN	89
5.7 ANDRE SAKER FRA HERREDAGEN	90
5.8 STATTHOLDERENS ANSVAR OVERFOR ALLMUEN	92
5.9 KONKLUSJON.....	94
KAPITTEL 6: KONKLUSJON	96
KILDER	100
UTRYKTE KILDER	100
TRYKTE KILDER	100
LITTERATURLISTE	102
NETTKILDER.....	104
APPENDIKS	105

Kapittel 1: Innledning

1.1 Introduksjon og problemstilling

I perioden 1550-1700 ble om lag 870 personer i Norge anklaget og stilt for retten for trolldom.¹ Rundt 300 av de anklagde ble dømt til døden, og flere ble idømt bøter eller landflyktighet.² Prosessintensiteten nådde et høydepunkt i perioden 1617-1629, i forskningsmiljøet tilskrives dette utstedelsen av forordningen «om trollfolk og deres medvitere» i oktober 1617.³ Forordningen identifiserte «de rette trollfolk» som de «som med diefvelen sig bebundit hafver eller med hannom omgaais».⁴ I tillegg til å identifisere de rette trollfolk, inneholdt forordningen en klar befaling til landets øvrighet om at de skulle tiltale og straffe alle mistenkte trollfolk. I perioden var Norge underlagt den danske kronen, og dobbeltmonarkiet ble betegnet som en konglomeratstat. De norske områdene som var underlagt den danske kronen var delt inn i administrative enheter kalt *len*, og de ble opprettholdt av en statsbærende elite, kalt *lensherrer*, som representerte kongemakten.⁵

Lensherrene var bindeleddet mellom lenet og sentraladministrasjonen, og det var deres oppgave å iverksette statens politikk på det lokale planet. Eksisterende forskningslitteratur på norske trolldomsprosesser har i hovedsak befattet seg med statens rolle i prosessene som lovgiver. Det er derimot gjort få undersøkelser på hvordan statens politikk ble iverksatt og praktisert på lokalt nivå av den statsbærende eliten. I perioden skulle trolldomssakene behandles og idømmes på de lokale bygdetingene, men 1617 forordningen åpnet opp for statlig involvering i trolldomssaker. Masteroppgavens ***problemstilling er å undersøke lensherrens involvering i de norske trolldomsprosessene i perioden 1617-1629.*** I denne masteroppgaven vil jeg analysere lensherrens rolle i trolldomsprosessene i tre len; Verne Kloster, Stavanger og Akershus. I Verne Kloster og Stavanger var lensherrene involvert i trolldomssakene i førsteinstans, altså på

---

¹ Alm, Ellen J. «Trolldomsprosessenes kvantitative omfang i Trondhjems len 1575–1700: Empiriske utfordringer i møte med original- og sekundærkilder» 2022. Tallene fra Alm er de nyeste og mest oppdaterte.

² Knutsen, Gunnar W. «Norwegian Witchcraft trials: a reassessment» 2003; s.190.

³ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.32, Alm, Ellen J. 2000; s. 133. Willumsen, Liv H. 2018; s.267. Lignende tolkninger er også gjort i Danmark, se Johansen, Jens C. 1991; s.13. I Norge er det bare Næss som er lite villig til å ilegge trolldomslover noen eksplisitt betydning for den økte prosessintensiteten, se Næss, Hans E. 1982; s.16, 62

⁴ Secher, Vilhelm A. Corpus Constitutionum Daniae: Forordninger, recesser og andre kongelige breve, Danmarks lovgivning vedkommende 1558–1660 vol. 3. 1596–1621.1891; s.516–518.

⁵ Rian, Øystein. *Bratsberg på 1600-tallet Stat og samfunn i symbiose og konflikt* 1997; s.26

bygdetingene. *Et aspekt som er meget interessant er at det ikke synes som om noen har overlevet en maleficium- eller diabolismesak hvor lensherren var involvert på bygdetinget.*⁶

For å svare på problemstillingen vil et sett av spørsmål være relevant å besvare i analysen.

- *Utøvde lensherren en aktiv rolle på bygdetinget, og hvordan forholdt han seg til rettspraksis?*
- *Var lensherren involvert i andre saker enn trolldom, i så fall hvilke type saker var dette og hva kan dette fortelle oss om lensherrens forhold til rettssystemet?*

Det siste kapittelet som omhandler trolldomssakene i Akershus, vil ta for seg lensherrer som frikjente den anklagde i trolldomssaker. Majoriteten av disse sakene ble behandlet på herredagen, som var landets øverste domstol. Spørsmålene vil for så vidt være relativt like, men fokus vil være på eventuelle tolkninger og håndhevelse av lovverket på herredagen. Det som også er interessant er at lensherren på Akershus, Jens Juel, også var stattholder i Norge. Stattholderens «dobbeltrolle» vil også drøftes, da spesielt med fokus på den økte prosessintensiteten og rapportene om brudd på lovverket som ble presentert for ham.

1.2 Begrepsdefinisjoner

Jeg vil følgende definere en rekke begreper som er sentrale i forbindelse med trolldomsprosessene. Juridiske begreper, som omfatter lovgivning og rettspraksis vil bli definert i kapittel 2, som i hovedsak tar seg rettssystem og lovgivning. Ellers vil begrep bli definert etter hvert som det blir relevant.

Trolldomsprosessene var rettssaker hvor personer formelt ble stilt for retten for brudd på trolldomslovgivningen.⁷ Under perioden med trolldomsforfølgelse ble det skilt mellom tre ulike former for forbrytelser som var brudd på trolldomslovgivningen; *signeri*, *maleficium* og *diabolisme*.⁸ *Signeri* forbindes med «hvit magi», blant befolkningen var oppfatningen at denne formen for magi skulle komme mennesker og dyr til gange. Tradisjonelt inkluderte *signeri* ulike

---

⁶ Dette er også en referanse til Knutsens observasjon av prestenes deltakelse i trolldomsprosessene på Østlandet. I det tilgjengelige kildematerialet fant han at «Det synes ikke som om noen har overlevet en maleficium- eller diabolismesak der presten tok del i forhørene.» Knutsen, Gunnar W. *Trolldomsprosessene på Østlandet En kulturhistorisk undersøkelse*. 1998; s.173

⁷ Næss, Hans E. *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet: en retts- og sosialhistorisk undersøkelse*. 1982; s.7

⁸ Næss, Hans E. 1982; s.6-7 Det er i stor grad konsensus rundt betydningen av disse begrepene i norsk trolldomsforskning.

former for helbredelse, gjenfinning av tapte gjenstander, det kunne også innebære å plukke urter på «visse dagers utvelgelse» som St. Hans. På denne dagen hadde urter og vekster tredobbelt kraft, og derfor kunne det være en magisk handling å plukke urter denne dagen, dersom den var spesielt utvalgt.⁹ Straffen for signeri endret seg i lovverket, men i perioden som er fokus for denne oppgaven varierte straffene fra bøter, til tap av halve eller hele boslottet, eller å flykte len eller land. Trolldomslovgivningen kriminaliserte også mennesker som benyttet seg av trollfolkets tjenester, men som ikke var trolldomskyndige selv. *Maleficium* var skadegjørende magi. Den skadegjørende magien kunne påvirke alt som var levende, som mennesker og dyr. Det kunne også påvirke menneskers næringsgrunnlag som avlinger eller andre nødvendige livsmidler som f.eks. fiskelykke. I det norske kildematerialet var *maleficium* anklagepunktet som forekom oftest.¹⁰ Rettssakene bærer preg av at naboer av den anklagde påstod at tiltalte var årsak i deres ulykker, sykdom, død, eller tap av livsnødvendige ressurser. Mennesker som ble funnet skyldig i *maleficium* ble dømt til henrettelse, enten gjennom halshugging eller bålstraff.

Med trolldomslovgivningen av 1617 ble det introdusert en ny oppfatning av trolldom i lovverket, nemlig *diabolisme*. Her ble det slått fast at de rette trollfolk var de som hadde bundet seg til djevelen. Diabolisme bygget på konseptet om at trollfolkene fikk sine magiske krefter gjennom å inngå i pakt med djevelen. Trollfolkene møttes på avsidesliggende plasser som fjelltopper eller fjerne sletter hvor de deltok i en *sabbat* hvor de danset, fråtset og hadde seksuell omgang med djevelen og hverandre. De frasa seg pakten de inngikk med Gud i dåpen, og gikk inn i en ny pakt med mørkets fyrste.¹¹ Slik var alle trollfolk en del av et kollektivt fellesskap som dyrket djevelen og utførte hans vilje på jorden. I den forbindelse må vi også definere *kjedeprosesser*. En kjedeprosess oppstod i tilfellet hvor flere mennesker ble stilt for retten som resultat av *utleggelse*, hvor personen som opprinnelig var anklagd hevdet at han eller hun ikke var alene om handlingen. Tidligere forskning har vist at utleggelse oftest oppstod som et resultat av tortur eller press fra myndighetenes side.¹² Kjedeprosessene hadde en sterk tilknytning til demonologiske ideer. Det som førte til at prosessene eskalerte var den multipliserende effekten som var innebygget i en demonologisk bekjennelse.¹³

---

⁹ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.81

¹⁰ Næss, Hans E. 1982; s.102

¹¹ Næss, Hans E. 1982; s.5

¹² Alm, Ellen J. *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600-tallet. En komparativ undersøkelse*. 2000; s.148

¹³ Willumsen, liv H. *Dømt til ild og bål. Trolldomsprosessene i Skottland og Finnmark*. 2018; s.271.

Jeg kommer også til å benytte meg av begrepene *øvrighet* og *allmue*. Allmuen var hovedsakelig landsbyboere og byboere som utgjorde majoriteten av befolkningen.¹⁴ Allmuen holdt sjeldent offentlige verv, men de kunne være medlemmer av den lokale rettsinstansen som lagrettemenn. Øvrigheten omfattet konge og riksråd, geistligheten, lensherrer og andre som var i besittelse av offentlige verv.¹⁵

1.3 Fremstillingen av statens rolle i forskningslitteraturen

Den historiske tilnærmingen til trolldomsprosessene har vært preget av debatten om trolldomsprosessene var drevet «*nedenfra og opp*» eller «*ovenfra og ned*». I Europa var det dominerende synet på 1970- og 1980-tallet at trolldomsprosessene var drevet nedenfra, og trolldomsprosessene ble sett gjennom et funksjonalistisk perspektiv.¹⁶ I Norge representerte Hans Eyvind Næss det funksjonalistiske perspektivet i sin doktoravhandling *Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet. En retts- og sosialhistorisk undersøkelse*. (1982). Næss' doktoravhandling var et pionerverk i norsk trolldomsforskning, og avhandlingen er enda den eneste systematiske fremstillingen av trolldomsprosessenes omfang og utbredelse i Norge. Næss' standpunkt er at «Trolldomsprosessene hadde som regel sitt opphav i konflikter som gjenspeilte en voksende nød og fattigdom (...) Trolldomsprosessene ble først utløst når det oppstod konflikter i lokalsamfunnet der de sosiale aggresjonene ble for sterke til at partene kunne forlikes utenfor retten».¹⁷ Næss' avhandling bærer preg av ambivalens i forhold til statens rolle i prosessene, og allerede ved Næss' disputas i 1981 ble det stilt spørsmål om ikke staten hadde en større aktørrolle enn hva Næss hadde tillagt den.¹⁸ Selv om Næss ikke ga eksplisitt uttrykk for det, viser doktoravhandlingen likevel at statens tjenestemenn hadde mulighet og vilje til å påvirke prosessenes forløp.¹⁹

Gunnar W. Knutsen avla sin hovedfagsoppgave *Trolldomsprosessene på Østlandet. En kulturhistorisk undersøkelse* i 1996.²⁰ Hovedfagsoppgaven er en studie av trolldomsprosessene på Østlandet i perioden 1576-1730. Knutsen undersøkte trolldomsprosessene basert på Clifford Geertz «*thick description*». Knutsen så derfor på aspekter og aktører innenfor lokalsamfunnet på Østlandet i perioden. Spesielt sentralt var hvilke forutsetninger for trolldomsprosessene som

---

¹⁴ Alm, Ellen J. 2000; s.11

¹⁵ Alm, Ellen J. 2000; s.11

¹⁶ Se MacFarlane, Alan. *Witchcraft in Tudor and Stuart England*. 1970.

¹⁷ Næss, Hans E. 1982; s.320

¹⁸ Sogner, Sølvi. «Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet.» 1982; s.155-181.

¹⁹ Næss, Hans E: 1982; s.146-147: Lagmannens rolle. Næss, Hans E. 1982; s.260-262: Lensherrens rolle

²⁰ Jeg benytter meg av versjonen som ble publisert i 1998. Når det henvises til denne, vil det derfor stå 1998.

fantas i lokalsamfunnene, og hvordan prosessene påvirket lokalsamfunnene.²¹ Når Knutsen omtalte lensherren skrev han «når vi møter lensherren er det altså som en pådriver i områder med kjedeprosesser».²² Da omtalte Knutsen spesielt Erik Munk som var lensherre i Bratsberg len på 1570-tallet, og lensherren på Verne Kloster, Sigvart Akeleye på 1620-tallet. Knutsen fant også at 67% av kjente trolldomssaker på Østlandet ble ført i perioden 1619-1625.²³ Det som er interessant er at vi finner den samme tendensen på Jylland i Danmark. Her fant Jens Christian Johansen at 60% av trolldomsprosessene ble ført mellom 1617 og 1625.²⁴ For Norge sin del tilskriver Knutsen den voldsomme økningen til utstedelsen av 1617 forordningen.²⁵ Knutsen hevdet også at det viktigste aspektet med 1617 forordningen var at den fungerte som en oppfordring til rettsforfølgelse av trollfolk.²⁶

Ellen J. Alms hovedfagsoppgave *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600-tallet* fra 2000 var den første studien som i hovedsak tok for seg statens rolle i trolldomsprosessene. Alm har i sin hovedfagsoppgave vist hvilke motivasjoner og ideologiske legitimeringer som lå til grunn for utstedelsen av 1617 forordningen. Sammen med 1617 forordningen mot trolldom ble det utstedt en rekke lover som angikk allmuens umoralske livsførsel. Alm hevder at lovene samlet sett kan betraktes som et kraftig uttrykk fra kongens og kirkens side for å disiplinere og sivilisere befolkningen.²⁷ I takt med dette førte utvidelsen av statsapparatet til at geistlige og verdslige tjenestemenn kunne utføre kontrolloppgaver med effektivitet.²⁸ 1617 forordningen var dermed ikke bare rent administrativ, men det var en sterk oppfordring til øvrigheten om å gripe aktivt inn i trolldomssaker. Dette var spesielt viktig med tanke på den kritiske fasen av statsbyggingsprosessen som konglomeratstaten var inne i og fremveksten av eskatologiske forestillinger i Europa generelt.²⁹ Knutsen har senere også påpekt at Alms funn «deserves to be followed up in new research on the actual trials, since earlier studies have focused on popular involvement in these trials and relegated the state to the category of a relatively passive legislator».³⁰ Det vil derfor være av interesse å undersøke statens rolle - gjennom dens tjenestemenn – i de faktiske rettssakene.

---

²¹ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.2

²² Knutsen, Gunnar W. 1998; s.182

²³ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.30

²⁴ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.32

²⁵ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.202

²⁶ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.203

²⁷ Alm, Ellen J. 2000; s.127

²⁸ Alm, Ellen J. 2000; s.120

²⁹ Alm, Ellen J. 2000; s.121

³⁰ Knutsen, Gunnar W. 2003; s.187

Det eneste området hvor lensherrens rolle i trolldomsprosessene er studert i større omfang er i Vardøhus len. John Cunningham, inntok stillingen som lensherre i Vardøhus i 1619 og i de påfølgende årene 1620-1621 ble 13 kvinner anklaget for trolldom og 12 av dem ble henrettet.³¹ Cunningham var personlig til stede under noen av rettssakene, men hans medvirkning til å snu prosessene i en demonologisk retning understøttes av hans deltakelse under forhørene.³² I artikkelen «Ordet Bavollen knytt til transnasjonal overføring av idéar» ser Liv H. Willumsen og Arne Kruse en sammenheng mellom begreper og konsepter benyttet i de skotske trolldomsprosessene og senere i Norge etter den skotske lensherren ankom Vardøhus.³³ Cunningham var en ung mann på tidspunktet North Berwick-prosessene (1590) foregikk i Skottland. Under prosessene ble det uttrykt ideer om at trollfolket inngikk i pakt med djevelen og at de var en del av et kollektivt fellesskap som tjente djevelen. Det er ikke utenkelig at dette påvirket Cunninghams oppfatning av trolldom.³⁴

Det synes å være uenigheter rundt Cunninghams rolle i prosessene. Rune Blix Hagen har på en annen side poengtert i *Ved Porten til helvete* (2015) at «En skotsk forbindelse til trolldomsprosessene i Finnmark gjennom Cunningham som budbringer av trolldomsmotiver er ikke mulig å bevise».³⁵ Prosessene i Vardøhus vil ikke bli analysert her, men disse sakene oppstod også i kjølvannet av 1617 forordningen og inkluderer lensherrens involvering i sakene. Vardøhus har generelt fremstått som et unikt len, både når det kommer til de sterke diabolske innslagene og lensherrens aktive rolle i rettssakene.

Lensherrens oppgaver har blitt behandlet i en rekke hovedfagsoppgaver, de som benyttes i denne oppgaven er Øystein Rians *Jens Juels Stattholderskap 1618-1629*, Nils J. Stoa *Bratsberg len 1620-1640. En undersøkelse av struktur, funksjoner og kompetansegrenser i lenets administrasjon* og Kjell J. Bråstad *Christoffer Gøye Lensmann på Agdesiden 1619-1630. En undersøkelse av hans administrative og økonomiske virksomhet*.³⁶ Gjennomgående i

---

³¹ Willumsen Liv H. 2018; s.289-290.

³² Kruse, Arne. Willumsen, Liv H. «Ordet Bavollen knytt til transnasjonal overføring av idéar» 2014; s.417

³³ Kruse, Arne. Willumsen, Liv H. 2014

³⁴ Kruse, Arne. Willumsen, Liv H. 2014; s.416

³⁵ Hagen, Rune B. *Ved porten til helvete. Trolldomsprosessene i Finnmark*. 2015; s.25-26

³⁶ Rian, Øystein. *Jens Juels Stattholderskap 1618-1629*. 1975, Stoa, Nils J. *Bratsberg len 1620-1640. En undersøkelse av struktur, funksjoner og kompetansegrenser i lenets administrasjon*. 1977, og Bråstad, Kjell J. *Christoffer Gøye Lensmann på Agdesiden 1619-1630. En undersøkelse av hans administrative og økonomiske virksomhet*. 1975.

hovedfagsoppgavene er det poengtert at lensherrene hadde relativt begrenset oppsyn med rettssystemene.³⁷

1.4 Avgrensning og metode

Oppgavens omfang er begrenset til trolldomssakene som ble behandlet i perioden 1617-1629. Dette er en periode som har vært utsatt for få empiriske undersøkelser, selv om tidsperioden fremstår som meget interessant i historien til de norske trolldomsprosessene. Hovedårsaken til dette er nok begrunnet i at kildematerialet for perioden er svært begrensende. Avgrensningen er tett knyttet til oppgavens problemstilling, den følger dermed lensherrens involvering i de norske trolldomsprosessene i perioden etter 1617 forordningen. 172 personer ble anklaget for brudd på trolldomslovgivningen i perioden 1617-1629.³⁸ Undersøkelsen avsluttes i 1629 da Christian IV's kirketuktforordning «Om kirkens embede oc myndighed mod ubodferdige» ble utstedt.³⁹ Forordningen innleder med en dyster skildring av befolkningens forargelige livsførsel. For å avverge guds vrede over falsk kristendom og ugudelighet ville kongen skjerpe kirketukten.⁴⁰ Ifølge forordningen skulle alle sogneprester tilforordne noen «af de gudfryctigste, oprictigste, ifrigste oc beste sognemænd» som skulle holde kristelig skikk med sognets menighet.⁴¹ Oppgavene deres omfattet oppsyn med alle aspekter som ble ansett som brudd på kristelig moral. Dette gjaldt blant annet brudd på helligdagsfreden, fravær fra nattverden, drukkenskap, lettferdig oppførsel eller besøk, banning og mye mer.⁴² Forordningen kan ha bidratt til at befolkningen var mer forsiktig med offentlige konflikter, banning eller andre ting som kunne få dem mistenkt for trolldom. Mange av de norske sakene dreide seg om nabokonflikter, hvor den anklagdes utsagn ofte ble brukt som indisiebevis. Rammene for oppgaven er altså to dystre forordninger som søkte å disiplinere befolkningens religiøse og moralske livsførsel.

I kildematerialet kan vi også se en klar nedgang i antall prosesser i tiåret som følger 1629, hvor det var 85 saker i forhold til de foregående 172.⁴³ Det er flere faktorer som kan bidra til å forklare dette, kirketukten kan være en av dem. I kildene kan vi også se et økt fokus på

---

³⁷ Bråstad, Kjell J. 1975; s 38 (Fotnote 27), 47, 49. Stoa, Nils Johan. 1977; s.157

³⁸ TRD med søkeordene «1617..1629» og «Norway»

³⁹ Christian den fjerdes recess 1643. s.169-186

⁴⁰ Rian, Øystein. *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536-1814*. 2014; s.375

⁴¹ Christian den fjerdes recess 1643. s.169

⁴² Christian den fjerdes recess 1643. s.173

⁴³ TRD med søkeordene «1630..1640» og «Norway»

krigføring og utenrikspolitikk i forbindelse med tredveårskrigen. Det kan derfor synes som at det i perioden fra 1628 var ytre fiender som var statens hovedfokus.⁴⁴

Oppgaven er i utgangspunktet ikke geografisk, men heller tematisk begrenset. Det eneste formelle kravet var at lensherren var involvert, eller nevnt i forbindelse med en trolldomssak. Geografisk vil trolldomssakene bli behandlet innenfor rammene av sine len, og analysekapitlene vil bestå av undersøkelser av trolldomsprosessene i Verne Kloster, Stavanger, og Akershus len. Sakene er naturligvis valgt på bakgrunn av kildematerialets tilstand, ettersom jeg er avhengig av at majoriteten av rettsprotokollene er bevart. Eksempler fra andre len vil bli benyttet der det er relevant for å videre belyse tematikken og sette sakene inn i et mer helhetlig perspektiv. Dette gjelder i hovedsak trolldomssaker fra Agdesiden, Bratsberg, Eiker og Nordlandenes len.

Analysen vil bestå av kvalitative undersøkelser av kildematerialet. Når metoden skal redegjøres er det viktig å vurdere problemstillingens føringer. Lensherrens involvering i trolldomssaker ses her i hovedsak som et resultat av 1617 forordningen. De underliggende problemstillingene vil også spesielt sette primærkildene inn i en større kontekst i forhold til staten og lovgivningen. Analysen vil ta for seg enkeltpersoners påvirkning på trolldomsprosessene, men det vil i liten grad bli tatt forbehold om aktørers personlige holdninger, med mindre kildene eksplisitt uttrykker dette. Den metodiske utfordringen i den forstand er at vi aldri med sikkerhet kan vite hva som var motivene bak handlinger, og kildene dokumenterer heller ikke diskusjoner som foregikk utenfor rettslokalene. Flere aspekter med omstendighetene rundt prosessene vil bli drøftet, men vi skal være veldig forsiktig med å tillegge personer enkelte holdninger eller motiver. Vi bør likevel ta hensyn til et individs handlingskraft innenfor den historiske konteksten.⁴⁵ Lensherrenes involvering og eventuelle fortolkning basert på deres egne opplevelser vil derfor redegjort i tilfellene hvor kildematerialet tillater det.

Vi må også ta forbehold om at trolldomsprosessene var et komplekst fenomen som ikke kan forklares av en faktor eller innfallsvinkel. Trolldomsprosessene var både et resultat av lokale konflikter og statens politikk gjennom lovgivning og tjenestemennenes oppfølging på det lokale planet. Knutsen skrev at «Trolldomsprosessene var altså noe som angikk hele samfunnet fra topp til bunn».⁴⁶ Ideelt sett burde vi vurdere trolldomsprosessene fra flere vinklinger, men

---

⁴⁴ Ved, Lundh, Otto GR. Sars, Johan E. Norske Rigs-Registranter: tildeels i Uddrag. 6: 1628-1634. 1877;

⁴⁵ Kjelland, Arnfinn. Krøvel, Harald J. Teige, Ola, Kaveh, Chalak. *Mikrohistorie*. 2020; s.38

⁴⁶ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.182

oppgavens omfang vil begrense denne muligheten. Det vil likevel bli tatt forbehold om at flere faktorer kunne påvirke trolldomsprosessene, og dette vil bli drøftet i de relevante kontekstene.

1.5 Kildematerialet til de norske trolldomsprosessene

For oversikt og kartlegging av kildematerialet har jeg benyttet meg av databasen til Norsk Folkeminnesamling, heretter forkortet til NFS. Majoriteten av kildematerialet til de norske trolldomsprosessene, tingbøker og lensregnskaper, er transkribert og samlet i denne databasen. Når det refereres til «prosessnr» i oppgaven vil det være en referanse til sakene i NFS database, med tilsvarende prosessnummer. I arbeidet med masteroppgaven har jeg likevel sett meg nødt til å gå utenfor NFS database, delvis fordi noen saker av interesse ikke er inkludert i databasen, delvis fordi en del av problemstillingen krever at jeg går utenfor trolldomssakene. Problemstillingen som omhandler lensherrens opptreden i andre rettssaker, krever at jeg benytter meg av originalkilder som ikke er transkribert. Disse tingbøkene er dog tilgjengelig på nett gjennom digitalarkivet. I tillegg til tingbøker fra de lavere rettsinstansene vil jeg også benytte meg av protokollene fra herredagen i årene 1619-1628.⁴⁷ *Norske Rigs-Registrarer* og *kanselliets brevbøger* inneholder brev og befalinger fra kongen til hans lensherrer og undersåtter og vil også benyttes i masteroppgaven. Alle analysekapittelene vil i hovedsak baseres på analyser av tingbøker eller herredagsprotokoller. De eneste formelle kravene til kildene var at de omtalte lensherren og at det var tingbøker som var relativt fullstendige. For det statistiske materialet er NFS database også problematisk ettersom prosjektet dreide seg om å dokumentere alt som omhandlet trolldomstro.⁴⁸ Databasen inneholder derfor også injuriesaker, eller rettssaker hvor trolldom var nevnt, men som ikke angikk det egentlige kriminelle forhold.⁴⁹ For det statistiske materialet har jeg derfor benyttet meg av trolldomsdatabasen «TRD» som er utarbeidet av Gunnar W. Knutsen ved UiB og Louise N. Kallestrup ved SDU.

1.5.1 Kildenes bevaringsgrad 1617-1629.

Jeg vil også gjøre rede for kildematerialets bevaringsgrad i perioden, slik at vi har oversikt over hvor mange saker som faktisk kan vurderes. Ifølge TRD er det dokumentert 172 trolldomsprosesser i perioden 1617-1629.⁵⁰ Av de 172 sakene er det 112 saker som enten bare har bevarte lensregnskaper, er nevnt i forbindelse med andre saker, eller opptegnelser som på

---

⁴⁷ Herredagen ble holdt hvert tredje år, som vil si at jeg i perioden vil gå gjennom fire herredagsdombøker.

⁴⁸ Alm, Ellen J. 2022

⁴⁹ Alm, Ellen J. 2022

⁵⁰ TRD med søkeord «Norway» og «1617..1629»

andre måter ikke oppgir informasjon om rettssaken.⁵¹ Det er også en «skjevfordeling» i de bevarte tingbøkene, ettersom at tingbøkene fra Stavanger len og Vardøhus len er relativt godt bevart sammenlignet med andre områder i Norge. Hovedutfordringen med kildematerialet kommer tydelig frem i lys av statistikken. At vi mangler tingbøkene til litt over hundre rettssaker i perioden med den mest intense trolldomsforfølgelsen, begrenser mulighetene vi har til å analysere perioden. Tingbøkene er rettsreferater, og er utvilsomt kilden som gir oss best innsikt i rettsforhandlingene, anklagepunkter og de involverte i rettssakene. Kildematerialets tilstand går på bekostning av vår kunnskap om hvordan rettssakene og anklagene ble påvirket av 1617 forordningen. I perioden er det for eksempel en rekke saker som inneholder indikasjoner på at de var en del av større kjedeprosesser, men siden vi ikke har bevarte tingbøker og lensregnskapene bruker det generiske ordet *throlddom*, er det ikke mulig å konkludere.⁵² Knutsen har tidligere kritisert Næss for å hevde at det var *ett* mønster for trolldomssakene i Norge, både i kronologi og sakstype.⁵³ Vi kan altså ikke snakke om et nasjonalt mønster som inkorporerer 150 år med trolldomsforfølgelse i Norge. Dette blir spesielt tydelig når vi også vurderer enkeltaktører, som lensherrens, mulighet til å påvirke sakene utenfor de formelle rammene for rettssystemene (se kap 3).

Kildenes bevaringsgrad setter også visse begrensninger for analysen i Kapittel 3: «Trolldomsprosessene i Verne Kloster len». Trolldomssakene er bare bevart gjennom lensregnskapene som har bevart avskriften fra tingboken. Lensregnskapet fra Verne Kloster inneholder også avskriften fra et par andre rettssaker, men vi finner regnskap fra kriminalsaker som ikke ble avskrevet. En tydelig svakhet er derfor at vi ikke vet hvor representative sakene som er avskrevet faktisk er. Det er også tydelig at det er visse begrensninger også når det kommer til trolldomssakene. En av sakene som er dokumentert er rettssaken mot Marin Nabstad fra 6. august 1623. I avskriften fra 6. august kommer det frem at hun ble dømt til å sverge seg fri 10 uker tidligere.⁵⁴ Lensregnskapet har ikke dokumentert avskriften fra den første rettssaken mot Marin, den har heller ikke avskrift av trolldomssaken mot Eline Gystad som også ble henrettet for trolldom.

---

⁵¹ Utregningen er gjort basert på materialet som er tilgjengelig i NFS database.

⁵² Knutsen, Gunnar W. «A central periphery? Witchcraft trials in south-eastern Norway.» 1997; s.68-69

⁵³ Knutsen, Gunnar W. 2003; s. 185-186. Det eneste avviket Næss anerkjente var trolldomsprosessene i Finnmark (Vardøhus). se Næss, Hans E. 1982; s.20-35

⁵⁴ Prosessnr 0001: Marin Nabstad

Kapittel 4: «Trolldomsprosessene i Stavanger len» står ovenfor en relativt unik kildesituasjon ettersom at tingbøkene fra Jæren og Dalane sorenskriveri er bevart fra 1613 og Ryfylke sorenskriveri har bevarte tingbøker fra 1616.⁵⁵ Protokollene fra Stavanger byting er også bevart fra 1617.⁵⁶ Det er heller ingen lakuner i perioden mellom 1617 og 1629. Trolldomssakene er transkribert i NFS database, de resterende sakene fra Stavanger byting er tilgjengelig i original form på digitalarkivet. Tingbøkene fra Ryfylke, Jæren og Dalane er transkribert og utgitt ved statsarkivet i Stavanger. I tillegg vil Stavanger domkapittels protokoll i perioden 1621-1629 benyttes.⁵⁷

Kapittel 5: «Lensherrer som frikjente» vil i hovedsak basere seg på trolldomssakene som ble anket til landets høyeste rettsinstans, herredagen. Som nevnt vil kildematerialet bestå av herredagsprotokollene fra 1619-1628. I kapittel 3 og 5 vil også enkelte saker ett par saker som bare er å finne i lensregnskapene bli benyttet. Disse vil ikke bli analysert i like stor grad, men vil supplere materialet som er bevart i tingbøkene. Fordelen med disse lensregnskapene er at de faktisk dokumenterer hvilken rolle lensherren hadde i trolldomssaken, selv om vi ikke har tingbøkene som kan gi oss et mer utfyllende bilde.⁵⁸

---

⁵⁵ Næss, Hans E. 1982; s.19

⁵⁶ Digitalarkivet. Stavanger byfogd

https://media.digitalarkivet.no/rg/browse?page=53&source_types%5B0%5D=TBOOK&start_year=&end_year=&text=

⁵⁷ Ved, Brandrud, Andreas. Stavanger Domkapitels Protokoll: 1571-1630. 1901;

⁵⁸ Se prosessnr 0042: Ingrid Engelsdatter, 0570: Mikkel i Sandvær. (også i kapittel 3 og 5)

Kapittel 2: Bakgrunn

Kong Christian III av Danmark og Norge ble kronet i Vor Frue kirke i København 12. august 1537. Ved dette mistet både det norske kongeriket og den norske kirken sitt nasjonale særpreg. Den protestantiske reformasjonen var gjennomført og Norge skulle ikke lenger omtales som et kongerike.⁵⁹ Det viktigste øyeblikkelige resultat av reformene var økningen av den danske kongen og adelens innflytelse i Norge. Fra 1537 fikk de norske områdene faste grenser i form av administrative len.⁶⁰ Lensherrene var kongens representant og lenets øverste myndighet. Lensherren ble utpekt av kongen og riksrådet i København, og de var som oftest medlemmer av den danske adelen.⁶¹ Ifølge Ellen Alm førte dette trolig til at forholdet mellom den danske øvrighet og norske allmue var preget av avstand.⁶² I Norge gjennomførte Christian IV en alminnelig lensreform i 1597-1599 hvor en rekke mindre len ble innlemmet i de større lenene som de grenset til.⁶³ Reformen kom for å effektivisere det administrative styret av Norge. Etter reformen måtte kongen i hovedsak bare forholde seg til 10 lensherrer.⁶⁴ Smålenene som i forskningslitteraturen blir omtalt som «underlen» ble ikke opphevet, men benyttet som lønning eller belønning til adelsmenn. Disse underlenene ble dog ikke omtalt som sådan i samtiden. Verne Kloster, som betegnes som et underlen i forskningslitteraturen ble bare omtalt som «Verne Klosters len».⁶⁵ Riktignok ble regnskapene fra Verne Kloster sendt til Akershus, men lenet hadde sin egen lensherre som tilsynelatende styrte relativt selvstendig og mottok i likhet med lensherrene på «hovedlenene», befalinger og instruksjoner fra kongen i København.

Lensherrene i Norge mottok forleningsbrev med instruksjoner i forbindelse med overtakelsen av sine len. Fortløpende ble det også utsendt kongebrev og forordninger som til sammen utgjorde rammene for hvordan kongen ønsket at lensherrene skulle forvalte lenene i hans navn. På begynnelsen av 1600-tallet ivaretok lensherren omtrent alt av statsmaktens funksjoner. Lensherren ledet det militære forsvaret, han var leder av den sivile administrasjonen og stod for oppkreving av toll og skatt.⁶⁶ Han skulle også ha tilsyn med kirkene og rettsvesenet. Hvorvidt lensherrene fulgte kongens påbud, var avhengig av de individuelle lensherrene og deres

---

⁵⁹ Holmsen, Andreas. *Norges historie: fra de eldste tider til 1660*. 1977; s.393

⁶⁰ Holmsen, Andreas. 1977; s.403-406

⁶¹ Willumsen, Liv. H. 2018; s.246.

⁶² Alm, Ellen J. 2000; s.10-11

⁶³ Holmsen, Andreas. 1977; s.443

⁶⁴ Lensherrene på; Akershus, Agdesiden, Bergen, Båhus, Bratsberg, Nordlandene, Stavanger, Trondhjem, Tønsberg og Vardøhus.

⁶⁵ Ved, Lundh, Otto. *Norske Rigs-Registranter: tildeels i Uddrag*. B. 4: 1603-1618. 1870; s.37

⁶⁶ Bråstad, Kjell J. 1975; s.9

personlige holdning. Kjell Bråstad fant blant annet at lensherren på Agdesiden stakk store deler av staten- og kirkens inntekter i egen lomme. Han gjorde ingen innsats for å holde lenets galeier i stand, og tok seg ekstra friheter hvor det kunne gagne ham.⁶⁷ Bråstad hevdet at lensherren på Agdesiden kunne gjøre slik fordi «kontrollen med lensmannens virksomhet var meget dårlig».⁶⁸

Omtrent samtidig som reformene i sentraladministrasjonen og overgangen til protestantismen startet de første trolldomsprosessene i Danmark. I 1540 ble Maye Harskaars dømt til å straffes på sitt liv av kongens retterting og i 1543 skal «mindst 20 kvinder» ha vært skyldig i trolldom ifølge den danske teologen og superintendenten Peder Palladius.⁶⁹ I Norge ble det utstedt en attest om Brita Harlestad under hennes trolldomssak i 1539.⁷⁰ I Norge ble likevel de fleste trolldomsprosessene ført i tidsrommet 1560-1700.⁷¹ Majoriteten av de norske trolldomsprosessene ble behandlet på sine lokale bygdeting (etter 1590). Det var som nevnt lensherrens oppgave å ha oppsyn med rettsvesenet. I følgende delkapitler skal vi se nærmere på rettssystemenes behandling av trolldomssaker etter 1590, lensherrens oppgaver innenfor rettssystemet, og lover knyttet til prosessføring. Avslutningsvis vil 1617 forordningen og det politiske- og mentale klimaet som ledet opp til dens utstedelse gjøres rede for.

2.1 Rettssystemet og Lovgivning

Fra 1590/1607 ble bygde- og bytingene pålagt å avsi dom i straffesaker. Før 1590 hadde bygdetingene ofte unnlatt å dømme i vanskelige saker, og sakene ble ofte sendt videre til lagtinget.⁷² Lagmannen var en kongelig utnevnt embetsdommer som hadde ansvar for å lede rettergangen og avsi dom på lagtingene. Såkalte lagrettemenn som var medlemmer av bygde og by-befolkningen deltok på lagtinget som bisittere, men de hadde ingen domsmyndighet.⁷³ Ved utgangen av 1500-tallet førte saksmengde, manglende rettspresedenser og utdaterte lovverk til et ineffektivt rettssystem. Resultatet ble at lagrettene sendte stadig flere saker til herredagen, som var landets øverste domstol.⁷⁴

I 1590 ble derfor lagrettemennene pålagt å avsi dom på by- og bygdetingene og dette ble dermed førsteinstans i straffesaker og lagtingene ble ankeinstansen. Majoriteten av de norske

---

⁶⁷ Bråstad, Kjell. 1975; s.168-169

⁶⁸ Bråstad, Kjell. 1975; s.169

⁶⁹ TRD med søkeordene «1500..1550» og «Denmark»

⁷⁰ TRD med søkeordene «1530..1550» og «Norway»

⁷¹ Næss, Hans E. 1982; s.15

⁷² Knutsen, Gunnar W. 1998; s.48

⁷³ Næss Hans E. 1982; s.140

⁷⁴ Næss, Hans E. 1982; s.141

trolldomssakene ble ført for de lokale by- eller bygdetingene. Domsmyndigheten bestod av seks eller tolv lagrettemenn. Lagrettemennene var medlemmer av lokalsamfunnet, og de hadde en relativt lav juridisk kompetanse. Lagrettemennenes juridiske kompetanse ble forsøkt utjevnet med opprettelsen av sorenskriverembete i 1591.⁷⁵ Sorenskriveren var en profesjonell skriver som var ansvarlig for å skrive ned rettsreferatene vi finner igjen i tingbøkene, de hadde også juridisk opplæring som skulle styrke og bistå den juridiske kompetansen til lagrettemennene. Lensherren var ansvarlig for å oppnevne og eventuelt avsette sorenskriveren.⁷⁶ Ifølge Christian IVs norske lover (1604) skulle også lagrettemennene oppnevnes av lensherren eller fogden, som var lensherrens tjenestemann.⁷⁷

Det var mulig å anke domsavgjørelsen på bygdetinget til ankeinstansen lagtinget. På lagtinget var det lagmannen som utgjorde domsmyndigheten. Øystein Rian viste i sin hovedfagsoppgave at det var stattholderen og kansleren som normalt fremmet kandidatforslag til et ledig lagmannsombud. Kongen fulgte vanligvis deres anbefalinger, og resultatet var at lagmennene ofte ble rekruttert fra kretser med tilknytning til stattholderen.⁷⁸ I perioden var det stattholderen Jens Juel som oppnevnte lagmennene. Lagmannen i Christiania, Jacob Hansen, hadde blant annet erfaring som slottsskriver på Akershus i 1607 og borgemester i Christiania mellom 1613 og 1619.⁷⁹ Lagmannen i Stavanger, Peder Ravn hadde også tidligere hatt stilling som slottsskriver på Akershus. Lagmannen var altså den eneste i de lavere rettsinstansene som ikke kunne utnevnes av lensherren. Lagmennene hadde dermed en sterk og uavhengig stilling i forhold til lensherren, som muligens skulle fungere mot et vilkårlig lensherreregime.⁸⁰

Under trolldomsprosessene var det flere tilfeller hvor bygdetingene rådførte seg med lagmannen før de avsa dom. I kong Christian IVs åpne brev d. 16. august 1590 står det «(...) dersom saa skeer, at nogen sag for eder indkommer, som er saa stor og vidtløftig, at I den ikke saa hastig kunne begribe eller forstaa eder derpaa at dømme (...) kunne eder bespørge og raadføre samme sag hos andre, som derpaa ydermere forstand og kundskab have (...)».⁸¹ Bygdetingene kunne rådføre seg med lagmannen i saker hvor de krevde større juridisk kompetanse. Som vi skal se var lagmennene tidvis også til stede under behandlingen av

---

⁷⁵ Næss, Hans E. 1982; s.19. Fra 1634 ble også sorenskriveren meddommer.

⁷⁶ Bråstad, Kjell J. 1975; s.34-35

⁷⁷ Stoa, Nils Johan.1977; s.151

⁷⁸ Rian, Øystein. 1975; s.227

⁷⁹ Næss, Hans E. 2014; s.128

⁸⁰ Rian, Øystein 1975; s.230.

⁸¹ Alm, Ellen J. 2000; s.137

trolldomssaker ved førsteinstans.⁸² Dermed var lagmannens innflytelse større enn den formelle instansordningen gir uttrykk for, og ankemuligheten for den anklagde ble desto dårligere.⁸³

Den siste ankeinstansen i det norske rettssystemet var herredagen. Herredagen var landets øverste domstol og ble fra slutten av 1500-tallet holdt i en norsk by hvert tredje år.⁸⁴ Dommerne var medlemmer av kongens riksråd, og kongen var tidvis personlig til stede når herredagen ble avholdt. I perioden 1617-1629 ble herredagen avholdt fire ganger; 1619 i Skien, 1622 i Bergen, hvor kongen personlig var til stede, 1625 i Trondhjem og 1628 i Christiania.

2.1.1 Rettssystemet under lensadministrasjonen

Lensherren var bindeleddet mellom lenet og sentraladministrasjonen.⁸⁵ Det innebar blant annet at det var lensherrens oppgave å holde oppsyn med rettsvesenet, og at det var deres jobb å se til at statens politikk ble iverksatt på det lokale planet. I forhold til rettssystemet hadde lensherren en rekke administrasjonsoppgaver, som nevnt var dette å oppnevne og eventuelt avsette sorenskriveren, lagrettemennene og fogden.⁸⁶ Lensherren var begrenset av det rettsapparatet han skulle håndheve, han var ikke dommer. I forskningslitteraturen blir det likevel poengtert at lensherren «var en mektig mann og kunne øve et sterkt press på dommerne når det var noe han ville ha gjennom».⁸⁷ Det bør likevel merkes at lensherren i praksis hadde muligheten til å påvirke rettssakenes utfall gjennom det formelle rettssystemet. Blant annet ville det være vanskelig å dømme på tross av lensherrens preferanser spesielt i tilfellet denne stod som anklager.⁸⁸

Privat anklagde var i perioden den vanligste formen for anklage. Anklageren hadde selv ansvar for innsamling av opplysninger og fremleggelse av bevis. Domstolens ansvar var å vurdere de fremlagte bevisene og avsi dom.⁸⁹ Domstol og påtalemyndighet skulle altså være adskilt. I trolldomsprosessene var dette ikke alltid tilfellet. Som vi skal se i kapittel 3 tok lensherren i

---

⁸² Se kapittel 3 og 4

⁸³ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.49

⁸⁴ Næss, Hans E. 1998; s.141, 143. Herredagen ble i 1664 avløst av overhoffretten i Christiania.

⁸⁵ Bråstad, Kjell J. 1975; s.9

⁸⁶ Bråstad, Kjell J. 1975; s.34-35. Se: Ved, Aurnes, Ola. Thorson, Per. Rogalands tingbøker. Jæren og Dalane 1613-1625. April 1623 på Goa Schibbred ting: «domsmendene som samme dag retten besadt effter voris kierre lensherris velb Hendrick Billis schriftlig befaling(...)» s.197. Se også kapittel 4.

⁸⁷ Ved, Aurnes, Ola. Thorson, Per. Rogalands tingbøker. Jæren og Dalane 1613-1625.1953; s.III

⁸⁸ Alm, Ellen J. 2000; s.140

⁸⁹ Næss, Hans E. 1982; s.161

enkelte tilfeller rollen som påtalemyndighet, og i noen tilfeller inntok lensherren posisjonen som påtalemyndighet og domstol.⁹⁰

Når norsk trolldomsforskning ikke i større grad har omtalt lensherrens funksjon i- og utenfor rettslokalet har det nok å gjøre med at dette ikke har vært primærfokus. Lensherrens involvering fremstår dermed som relativt begrenset utenfor det rent formelle. Nils Johan Stoa hevder at «lensmyndighetenes deltakelse i rettspleien strekker seg imidlertid utover de rene administrasjonsoppgavene som måtte ivaretas for at rettsapparatet i det hele skulle fungere. Dette har også en judisiell side som går på deres muligheter til dels å påvirke domsavgjørelsene, dels å avgjøre sakene utenfor domstolene».⁹¹ Gjennomgående påpekes det også at lensherrene sjelden overvar forhandlingene på de lokale bygdetingene. Blant annet fant Kjell Bråstad at lensherren på Agdesiden ikke var til stede på noen av bygdetingene der kildene er bevart.⁹² Funnene viser seg å stemme med egne funn i denne oppgaven, foruten om i trolldomssaker. Lensherrene virker å ha vært deltakende i trolldomsprosessene både innenfor og utenfor rammene av hva det rent administrative skulle tilsi.⁹³

2.2 Lovgivning

Lover mot trolldom var allerede til stede da de første norske landskapslovene ble nedskrevet rundt år 1000 e.v.t. Troen på trolldom og magi har også vært en del av den norske kulturen i lange tider. Ifølge landskapslovene skulle personer dømt for trolldom føres «(...) ut på sjøen og hogga dei i ryggen og søkkja dei ned til dei botnar(...)».⁹⁴ Paragrafen ble videreført i Magnus Lagabøtes landslov fra 1276, men det gikk likevel om lag 300 år før man benyttet lovverket for å rettsforfølge antatte trollfolk.⁹⁵ Paragrafen ble stående helt til den ble erstattet av Christian IVs norske lov fra 1604. I denne sammenheng har også Næss funksjonalistiske tilnærming til trolldomsprosessene blitt kritisert. Den funksjonalistiske teorien kan forklare trolldomstro og hvorfor enkelte mennesker ble mistenkt for å være trollfolk. På en annen side kan den ikke forklare hvorfor trollfolk ble rettsforfulgt av rettsapparatet i perioden mellom 1550-1700 og ikke i nødsår før eller etter.⁹⁶ Det som også er interessant er at en rekke av de tidlige prosessene i Norge var ført med lensherrens tilstedeværelse, som da Erik Munk henrettet tre kvinner i

---

⁹⁰ Se kapittel 3

⁹¹ Stoa, Nils Johan. 1977; s.150

⁹² Stoa, Nils Johan. 1977; s.57 og Bråstad, Kjell J. 1975; s.38

⁹³ Se mer i kapittel 3 og 4

⁹⁴ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.39

⁹⁵ Unntaket i Norge er trolldomssaken mot Ragnhild Tregagås i 1324.

⁹⁶ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.14-15

Bratsberg len på 1570-tallet.⁹⁷ Vi finner også tidlige prosesser hvor en annen representant for kongemakten var rådført i en trolldomssak. I 1573 var Guri Halvorsdatter anklagd for maleficium, retten «adspurde wij bispen oc cap: om thet war troldom tha samtøchit thet for troldom at werre».⁹⁸

I behandlingen av trolldomssaker finner vi at dommerne hadde utfordringer med å finne en fast linje i sine domsavsigelser når de stod ovenfor lover som syntes å gi kontrære anvisninger på straffnivå og straffemåter.⁹⁹ Den norske kansleren, Jens Bjelke, forsøkte å bevege kongen til en revisjon av den norske lovboken på herredagen i Bergen i 1622. Lagmennene som var samlet der hadde anmodet ham om å utvikle en befaling fra kongen til dem om at de skulle utarbeide et forslag til forandringer, som kunne rydde bort uklarheter i loven.¹⁰⁰

2.2.1 Christian III's københavnske recess av 1547 & Den Koldinske Recess av 1558

Lovverket kan fortelle oss hvordan prosessføringen ved en trolldomssak skulle foregå. Disse lovene er spesielt å finne i Christian III's Københavnske recess av 1547 og Den Koldinske recess av 1558. Ifølge recessene «(...) skalle ey heller nogen uediske meniske (...) tiufve, foredre, troldkarle eller troldkvinder staa til troende, enthen udi Windnisbyrdt eller i andre maade (...)».¹⁰¹ Dermed er det tydelig at det var krav om vitnehabilitet i alle norske rettssaker. I tillegg til kravet om vitnes habilitet forelå det også krav om at det i en rettssak skulle være to samhermende vitner.¹⁰² Siden trolldom ikke var en fysisk handling var vitneprov og tilståelser de eneste bevisene i en trolldomssak.¹⁰³ Anklagene og vitneprovene dreide seg sjelden om ulovlige handlinger, men om påståtte sammenhenger mellom handlinger eller konflikter og senere ulykker. Dette var såkalte indisiebevis - som sannsynliggjorde de forholdene som skulle bevises.¹⁰⁴ I trolldomssakene er det likevel tydelig at også utleggelser ble brukt som bevis og som grunnlag for offentlig påtale.¹⁰⁵

---

⁹⁷ Se mer under «lensherrens rolle i trolldomsprosessene før 1617»

⁹⁸ Prosessnr 0614: Guri Halvorsdatter

⁹⁹ Red; Marthinsen, Liv. «Tingboka som kilde: en seminarrapport». 1991; s.32

¹⁰⁰ Rian, Øystein. 1975; s.233.

¹⁰¹ Christians III. Recess, Koldinghuss 1558. Art 18.

¹⁰² Knutsen, Gunnar W. 1998; s.141, 166

¹⁰³ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.53

¹⁰⁴ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.165

¹⁰⁵ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.54

Ifølge recessen av 1547/1558 var også tortur før avsagt dom forbudt.¹⁰⁶ «Item skal ingen pynligen forhøres uden then, ther lougligen tillfornn forwundenn er til Døde for nogen Ugierning».¹⁰⁷ I 1576 kom det også skjerpede krav om at domstolene skulle vurdere trolldomsaker rettferdig og i henhold til rettspraksis. Recessen av 1547 kan anses som en skjerpelse av prosessføringen da myndighetene fryktet at domstolene satte seg utenfor reglene for legal prosessføring for å presse frem en tilståelse.¹⁰⁸ Det virker tilsynelatende at heller ikke denne bestemmelsen ble overholdt av det norske rettsvesenet. Næss dokumenterer at hvert fjerde tilfelle av tortur i Norge fant sted før dom var avsagt.¹⁰⁹ Tortur etter avsagt dom var ikke lovstridig, men virkningen av tortur etter dom kunne likevel få fatale konsekvenser dersom retten ikke overholdt kravene om vitnehabilitet. Næss poengterte at «utleggelsen var en form for vitneprov som kom til å spille en særlig viktig rolle for utfallet og omfanget av trolldomsprosessene».¹¹⁰ Korrelasjonen mellom tortur, brudd på vitnehabilitet og kjedeprosesser var signifikant.¹¹¹ Rettsinstansens avgjørelse om å opprettholde kravene for vitnehabilitet hadde naturligvis derfor også mye å si for sakenes utvikling. I kombinasjon med instansblandingen som fant sted ble den siktede i mange tilfeller nærmest rettsløs og det ble lettere å idømme dødsstraffer. Trolldomsprosessene preges i den tidlige perioden av en avstand mellom rettskrav og rettspraksis som ellers er ukjent i norsk rettshistorie.

2.2.2 Forordningen «Om trollfolk og deres medvitere» av 1617

Mellom 31. oktober og 7. november 1617 ble hundreårsjubileet for den protestantiske reformasjonen feiret i Danmark-Norge. Jubileet ble feiret med prosesjoner fra slottet, gudstjenester i kirkene og akademiske forelesninger på universitetet i København. Biskoper og prester i riket mottok trykte hefter som inneholdt bønner og salmer som de skulle bruke under gudstjenestene som ble holdt i forbindelse med 1617 jubileet. Biskopen i Sjælland stift, Hans Poulsen Resen, holdt gudstjeneste som baserte seg på Jesus Bergpreken (Matteus 5, 1-10).¹¹² Bergpreken fremhever Jesus moralske budskap; og det var nettopp det religiøse og moralske avviket i befolkningen som ble fremhevet i forbindelse med 1617 jubileet.

---

¹⁰⁶ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.54, 141, 166 og Willumsen, Liv H. 2018; s.251

¹⁰⁷ Christians III. Recess, Koldinghuss 1558. Art 19.

¹⁰⁸ Alm, Ellen J. 2000; s.73

¹⁰⁹ Næss, Hans E. 1982; s.208

¹¹⁰ Næss, Hans E. 1982; s.183

¹¹¹ Willumsen, Liv H. 2018; s.278

¹¹² Slettebø, Thomas E.D. *In memory of the Devine Providence. A Study of centennial commemoration in Eigtheenth- century Denmark Norway (1717-1760)*. 2016; s.56

Ved å benytte seg av hundreårsjubileet kunne Christian IV markere seg som en from, skrifttro protestantisk konge.¹¹³ I tråd med Christian IVs motto; *Regna firmat pietas* eller *Fromhet styrker rikene*, ble det utstedt en «lovbukett» i et forsøk på å disiplinere- og gjøre allmuen gudfryktig.¹¹⁴ 12. oktober ble det utstedt forordninger «om trollfolk og deres medvitere», mot «Skørlevned og lettferdighed», og om «Unødig bekostning med brylluper».¹¹⁵ Det påfølgende året ble det også utstedt en forordning mot drukkenskap og banning. Lovbuketten manifesterte seg som et moralsk og religiøst korstog for å disiplinere befolkningen og avverge guds vrede.¹¹⁶

Kong Christian IV er ansett som en ivrig forkjemper i kampen mot trollfolkene. Majoriteten av dødsdommer i de norske trolldomssakene ble avsagt under Christian IVs regjeringstid, med en konsentrasjon i årene som fulgte trolldomsforordningen av 1617.¹¹⁷ Forordningen identifiserte de ulike formene for trolldomsforbrytelser og inneholdt instruksjoner om staff og hvordan retten og øvrigheten skulle forholde seg til trolldomsanklager. Forordningen gir oss innblikk i statens oppfatning av trolldom, da det foreligger et behov å beskrive *hva* den gitte forbrytelsen omfavnet. Spesielt interessant er at vi kan etterspore endringen i oppfatningen av trolldom i lovverket og se hvordan den beveger seg nærmere mosaisk lov og en kontinental oppfatning av trolldom.¹¹⁸

Den første forbrytelsen som identifiseres i forordningen er «hiemmelige konster /Som er Signen/ Manen/ Maalen/ Characteres eller malen/ vijse igien/ Visse Dagers vdi Vgen vduelclse etc. fast gaar i suang».¹¹⁹ I forordningen poengteres det også at slike hemmelige kunster har blitt godtatt av allmuen fordi *signing* formenes å ha en helbredende effekt på mennesker og dyr. Forordningen tjente derfor også som en påminnelse til allmuen at slike kunster var forbudt av Gud. Slike hemmelige kunster ble i forordningen beskrevet som trollfolkets «første Alfabet».¹²⁰

Når det kommer til straff, ble det sondert mellom medlemmer av øvrigheten og allmuen. Medlemmer av øvrigheten som ble anklaget for signeri skulle få saken vurdert av riksrådet.

---

¹¹³ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.46

¹¹⁴ Alm, Ellen J. 2000; s.126

¹¹⁵ 1617 forordningen medførte at seksuelt samkvem mellom ugifte personer ble en kriminalisert handling uansett kjønn, hvor det tidligere var menn som i hovedsak ble straffet for dette. Se; Terjesen, Harriet M. *Blodskam og leiermål i forbudne ledd. En studie med utgangspunkt i kilder fra Rogaland i tidsperioden 1602-1659/61*. 1994; s.53

¹¹⁶ Alm, Ellen J. 2000; s.126

¹¹⁷ Alm, Ellen J. 2000; s.128

¹¹⁸ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.45

¹¹⁹ Secher, Vilhelm A. 1891; s.516–518.

¹²⁰ Secher, Vilhelm A. 1891; s.516–518

Dersom de benyttet seg av signere skulle de første gang skrifte offentlig og gi 1000 riksdaler til det nærmeste hospital.¹²¹ Allmuen skulle også stå offentlig skrifte og straffes etter sin formue. Dersom de for andre gang ble funnet skyldig i samme forseelse skulle de, uavhengig av stand straffes som den som utførte ugjerningen. Dette var ifølge loven bøter og/eller landsforvisning. I 1584 ble det utstedt en forordning mot Signeri i Bergenhus og Stavanger stift som krevde at signere og deres klienter skulle straffes «paa Livet uten al Naade».¹²² Forordningen ble gjeldende for hele Norge fra 1593. Forordningen av 1617 var dermed formildende når det gjaldt straff for signeri, hvor straffen ble redusert til bøter og- eller landflyktighet.

Den andre forbrytelsen som identifiseres er de «som met dieffuelen sig bebhundet haffuer / eller met hannem omgåis».¹²³ Det vil si de som eksplisitt eller implisitt hadde inngått pakt med djevelen. Forordningens ordlyd skiller dermed ikke mellom *maleficium* og *diabolisme*, begge formene for trolldom var et resultat av djevelpakt. De som har inngått i pakt med djevelen identifiseres som *de rette trollfolk*. Sammensmeltingen av begrepene reflekterer en endring i lovverket som sammenfaller med mosaisk lov og den kontinentale oppfatningen av trolldom. Enkelte mennesker var ikke lenger ekstra trolldomskyndige, men hvert menneske som hadde trolldomskrefter hadde oppnådd disse gjennom å inngå i pakt med djevelen. Trollfolk var derfor også en del av et kollektiv av trollfolk som konspirerte mot Gud. *De rette trollfolk* skulle «straffus på deris hals uden ald naade».¹²⁴ Forordningens grunnprinsipp var derfor basert på trolldommens *opphav* og ikke dens *virkning*.

Forordningens siste del inneholder en direkte befaling til alle i øvrighetens kall at de «alle dennem/ Om huilcke denne Vore forordning formelder/ angiffuer/ tiltaller oc straffe lader».¹²⁵ I forordningen stod der også at dersom øvrigheten ikke gjorde dette så kunne de bli stilt for retten «som de saadanne Folckis Meduidere».¹²⁶ Jens Bjelke definerte medviter som: «De som met andre vide aff en sag».¹²⁷ Medviter ble også inkludert i Christian Vs Norske lov av 1687 under kapitlet «om Forgribelse imod Kongens Højhed, eller Crimine Majestatis».¹²⁸ Med 1617

---

¹²¹ Alm, Ellen J. 2000: s.115

¹²² Alm, Ellen J. 2000; s.66

¹²³ Secher, Vilhelm A. 1891; s.516–518

¹²⁴ Secher, Vilhelm A. 1891; s.516–518

¹²⁵ Secher, Vilhelm A. 1891; s.516–518

¹²⁶ Secher, Vilhelm A. 1891; s.516–518

¹²⁷ Bjelke, Jens. Den Danske oc Norske Lougs des Summariske Indhold offuer huert Capittel i samme Lower, Verss og Rytmicè forfattet : Med en Taffle eller Register der hoes paa alle de Danske oc Norske Mørcke Glosser oc Juridiske Terminis som begge Lower indeholder, samt andre Tractater oc Landtzens Brug medgiffver I huert Rige Danmarck oc Norge. Med deris Rette oc vdførlige Forklaring. 1634; s.81

¹²⁸ Christian Vs Norske lov: Siette Bog. 4 Cap, Art. 14.

forordningen ble det åpnet opp for en offentlig involvering fra øvrigheten i trolldomssaker på vegne av den dansk-norske staten. Det interessante spørsmålet er selvfølgelig hvordan befalingen ble iverksatt og praktisert på lokalt nivå.

Forordningen ble utstedt i en urolig periode på det europeiske kontinentet og trolldomsforordningen må ses i sammenheng med samtidens eskatologiske verdensbilde og som en del av et større moraliseringsprosjekt. Religionskrigene som herjet på kontinentet, gjorde at eskatologien fikk et sterkere fotfeste i den dansk-norske konglomeratstaten.¹²⁹ Statens fiender kom i mange ulike former, *trollfolk* var en av dem. Gjennom forordningene kan vi se hvordan det tidstypiske teologiske menneskesynet som syndig manifesterer seg i lovgivningen. Det er tydelig at Kong Christian IV og hans rådgivere ønsket å konformere sine undersåtter til en moralsk og gudfryktig befolkning. To trollkvinne hadde også blitt fengslet i juni og august på Vordingborg slott etter kongens befaling, etter et lengre fengselsopphold ble kvinnene henrettet henholdsvis i september og desember 1617. Alm hevder at det er mulig at bekjennelsene til de to trollkvinnene kunne ha overbevist kongen om at en strengere trolldomslovgivning var nødvendig.¹³⁰

---

¹²⁹ Alm, Ellen J. 2000; s.121

¹³⁰ Alm, Ellen J. 2000; s.128

2.2.3 Virkningen av forordningen

Basert på det statistiske materialet kan vi se en nærmest eksplosiv økning i antall trolldomssaker i Norge fra ca. 1617 og frem til 1629 hvor vi har kildebelegg for at 172 personer ble anklaget. 95 personer ble dødsdømt, døde i fengsel, eller gikk bort før saken kom til ende. Hvis vi sammenligner med perioden mellom 1604 og 1616 ble 46 personer anklaget for trolldom. I perioden 1630-1642 er det kildebelegg for 104 rettssaker.¹³¹

FIGURE 1. Numbers of all known Norwegian witchcraft trials by type of source. ('All sources' = fiscal records and court records.) (Sources: for the fiscal records, Riksarchivet, Oslo; Rentekammeret, Lensregnskaper (Revenue Room, County Accounts); the court records come from twelve different archives in Norway and Denmark, only a few of which have been published.)

Tidsperiode	Antall saker
1604-1616	46
1617-1629	172
1630-1642	104

Figuren til venstre viser alle dokumenterte trolldomssaker. Den stiplede linjen representerer alle kildetyper, som vil si både tingbøker og lensregnskap.¹³² Den svarte linjen representerer bare lensregnskapene. Det er hevdet at lensregnskapene inneholder nesten alle dødsdommene, men Knutsen fant for Østlandet sin del at dette ikke alltid var tilfellet; 12 dødsdommer var blant annet kjent fra andre kilder enn lensregnskapene.¹³³ Uansett kan vi påstå at figuren likevel illustrerer en sterk tendens til at flere trolldomssaker gjør seg gjeldene i lensregnskapene på 1620-tallet enn de gjør på 1660-tallet, da trolldomssaker nedtegnet i tingbøker når en topp. Figuren er hentet fra Knutsen (2003). Tabellen til høyre er en oversikt over antall trolldomssaker i 12-års perioder fra 1604-1642.¹³⁴

Det kommer altså tydelig frem i det statistiske materialet at det skjedde en drastisk økning i antall trolldomssaker følgende den nylig utstedte trolldomsforordningen. Virkningen av forordningen kan også ses i andre deler av områdene underlagt den danske kronen. Ifølge professor Louise N. Kallestrup ble 60% av de kjente sakene i den danske delen av riket ført mellom 1618 og 1622.¹³⁵ Knutsen viser at også hertugdømmene Slesvig og Holstein så sin mest

¹³¹ TRD med søkeord «Norway» og «1604..1616» og «1617..1629», og «1630..1642»

¹³² Knutsen, Gunnar W. 2003; s.191

¹³³ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.7

¹³⁴ Tabellen til høyre er laget av meg, med tall fra TRD.

¹³⁵ Kallestrup, Louise. *Hekse-jagt*. 2020; s.72

intense periode med trolldomssaker fra 1617 av.¹³⁶ Hvordan denne endringen kom til uttrykk i de faktiske rettsakene har i liten grad blitt belyst i tidligere forskningslitteratur. Det presenteres likevel ulike teorier på hvordan forordningen påvirket både allmue og øvrighet. I Knutsens ord var forordningen kanskje viktigere som en oppfordring til å rettsforfølge trollfolk.¹³⁷ I enkelte tilfeller er det dog tydelig at 1617 forordningens grunnprinsipp, demonologien, hadde avgjørende påvirkning på enkelte prosesser.¹³⁸

I forhold til allmuen er det hevdet at 1617 forordningen fungerte som et insentiv til å stille mistenkte trollfolk for retten. Lovgivningen og rettssystemene åpnet opp for å ta allmuens beskyldninger på alvor.¹³⁹ Forordningen ble formidlet til allmuen gjennom høytopplesning i kirken eller på tinget. Et eksemplar av forordningen finnes for eksempel i statsarkivet i Stavanger, hvor sogneprestene har kvittert på baksiden av forordningen etter at de hadde lest den høyt for sin menighet.¹⁴⁰ Med forkynnelsen av forordningen ble allmuen oppmerksom på at myndighetene så alvorlig på trolldom og at domstolene var pålagt å dømme strengt i trolldomssaker.¹⁴¹ Dette understøttes av at flere personer som ble anklaget for trolldom gjerne hadde hatt rykte på seg over lengre tid. Vi finner i enkelte rettsaker at noen anklager kunne dateres flere år tilbake i tid.¹⁴² Det kan dermed sies at 1617 forordningen la grunnlaget for et gunstig mentalt klima for trolldomsforfølgelse. I motsetning til forordningens ordlyd var likevel de fleste anklager fra trollfolkets naboer beskyldninger om maleficium, det var altså fokus på den skadevoldende trolldommens *virkning* heller enn dens *opphav*.

Lensøvrighetens involvering i trolldomsprosessene har som nevnt blitt beskjedent omtalt, med unntak av trolldomsprosessene i Vardøhus len. Lensherrene i Norge fikk med 1617 forordningen tydelige instruksjoner på at de skulle følge opp anklager om trolldom i riket, med mindre de selv ønsket å stå for retten som *medvitere*. Det er mulig at innføringen av dette begrepet i lovgivningen førte til en økt involvering i trolldomssaker. Vi vet likevel at det finnes sinte brev fra kongen til en håndfull danske lensherrer fordi de ikke gjorde nok for å straffeforfølge trollfolkene.¹⁴³ I kildematerialet har jeg heller ikke funnet eksempler på at

---

¹³⁶ Knutsen, Gunnar W. 2003; s.191

¹³⁷ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.203

¹³⁸ Se f.eks. Kapittel 3 «Trolldomsprosessene i Verne Kloster len»

¹³⁹ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.204

¹⁴⁰ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.47

¹⁴¹ Alm, Ellen J. 2000: s.150

¹⁴² Se for eksempel kapittel 4 «Johanne Pedersdatter» og «Nils Skabo og Maren Povelsdatter» her får vi vitneprov om hendelser som skal ha skjedd alt fra 5- til 11 år før rettsaken.

¹⁴³ Personlig kommunikasjon i e-post fra Louise Lindgaard. 04.05.23

medlemmer av øvrigheten ble stilt for retten som trollfolkets medvitere, slik forordningen truet med. Vi skal nå se hvordan 1617 forordningen påvirket lensherrenes involvering i trolldomsprosessene gjennom en kronologisk redegjørelse.

2.2.4 Lensherrers involvering i trolldomssaker før 1617

Den første gangen kildematerialet dokumenterer at lensherren var involvert i en trolldomssak var på 1570-tallet. Lensherren i Bratsberg, Erik Munk lot tre kvinner brennes for trolldom i Skien.¹⁴⁴ En kvinne som ble utlagt i denne prosessen klagde saken inn til herredagen på bakgrunn av recessbestemmelsen av 1547/1558. Herredagen dømte lensherrens opptreden i saken som lovstridig, og kvinnen ble frikjent.¹⁴⁵

Lensherren i Bergenhus len, Peder Thott (LH: 1589–1596), var aktiv i flere av trolldomssakene i Bergenhus len på 1590-tallet. Lensherren var blant annet til stede under rettssaken mot Anne Pedersdatter.¹⁴⁶ Anne Pedersdatters svigersønn klagde lensherrens opptreden i rettssaken inn til formynderregjeringen i København. Svigersønnen mente at lagmannen ikke hadde dømt etter saklige kriterier, men etter ordre fra lensherren.¹⁴⁷ Kongen avviste anklagen mot lensherren i 1598, åtte år etter at Anne Pedersdatter var henrettet. Lensherren var også til stede under rettssaken mot Oluf Gausdal i 1590 og 1592.¹⁴⁸ Under rettssaken i 1592 ble et brev fra Kong Christian IV lest for retten; Kongen befalte lensherren å stille Oluf for retten som følge av anklagene mot ham. Kongen var informert om trolldomssaken i Bergen gjennom brev fra byens Biskop Anders Foss. Oluf hadde nemlig anklaget Biskopens kone for trolldom, og Biskopen hadde utvekslet brev med kongen i forsøk på å renvaske hans kone med kongens støtte.¹⁴⁹ Lensherren hadde nemlig vist seg motvillig til å frikjenne biskopens kone, selv om biskopen hadde påpekt at Olufs utleggelser var i strid med recessen av 1547/1558.¹⁵⁰

I rettssaken mot Johanne Jensdatter Flamske får vi vite at Johanne og en annen kvinne, Anna «haffde de sidenn deris dom er gaenn, megett bekiendt mere, om disse oc andre deris Trolldomsgierninger, som welb. Peder Taatt haffuer ladett antegne paa bergenhuss i

---

¹⁴⁴ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.181 og prosessnr: 0626, 0627, 0628: «trollkone»

¹⁴⁵ Prosessnr: 0625: Ingeborg Pedersdatter og Næss, Hans E. 1982; s.260

¹⁴⁶ Prosessnr 0680: Anne Pedersdatter, Absalon Beyers enke

¹⁴⁷ Næss, Hans E. 1982; s.261-262

¹⁴⁸ Prosessnr 0669: Oluf Gausdal

¹⁴⁹ Ved, Lundh, Otto. Sars, Johan E. Norske Rigs-Registranter: tildeels i Uddrag. B. 3: 1588-1602. 1865; s.175, 256, 262.

¹⁵⁰ Botheim, Ragnhild. *Trolldomsprosessane i Bergenhus len 1566-1700*. 1999; s.37

dannemendtz neruerelse oc hos hannom findes forseiglet».¹⁵¹ Lensherren hadde altså vært til stede, og nedtegnet bekjennelsene til Johanne og Anna. Disse sakene kom i kjølvannet av den tidligere nevnte forordningen mot signeri av 1584/1593.

Etter dette var det et relativt langt opphold før vi kjenner til at en lensherre var involvert i trolldomssaker. Lensherren i Vardøhus Claus Gagge (LH; 1608-1619) mottok i 1609 et kongebrev med ordre om å slå ned på den samiske trolldomskunsten i lenet. Fem personer ble det følgende året henrettet for trolldom. I tråd med kongebrevet var de fleste anklagde og dømte samer.¹⁵² Ifølge opptegnelsene fra Hans H. Lienskiold, senere amtmann i Vardøhus synes det ikke som at Gagge selv var til stede under rettssakene, men de bør anses som påvirket av, om ikke iverksatt som et resultat av kongebrevet fra 1609.¹⁵³

Lensherren i Stavanger, Jørgen Kaas (LH: 1601–1616) var involvert i en rekke trolldomssaker i perioden 1610-1611. Jørgen Kaas mottok kongebrev angående to kvinner som var skal ha blitt utlagt i forbindelse med en annen trolldomssak.¹⁵⁴ I kongebrevet angående Skolemester Henrik Mattiasens kone fikk lensherren beskjed om «(...) Du muligste flid anvender for^{ne} tvistige parter at forene, saa den sag, dennem nu imellem er, ei mere skulle paatales eller nogen af parterne komme til forhindring (...)».¹⁵⁵ Ingen av kvinnene ble dømt for trolldom etter utleggelsen fra den dømte trollkvinnen. Ifølge Hans E. Næss var det heller ingen som ble dømt til døden i Stavanger len i perioden 1611-1620.¹⁵⁶

---

¹⁵¹ Prosessnr 0674: Johanne Jensdatter Flamske og 0676; Anne Knutsdatter

¹⁵² Hagen, Rune B. 2015; s.25 og Ved, Lundh, Otto. NRR: 1603-1618. 1870; s.300

¹⁵³ Lienskiold, Hans H. *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*. Redigert og bearbeidet av Hagen, Rune og Sparboe, Einar. 1998; s.68-73

¹⁵⁴ Prosessnr: 0665a: Barbara Tronsdatter. 0667a: Skolemester Mattias Henriksens kone. 0686: Bernt Hermansens hustru.

¹⁵⁵ Ved, Lundh, Otto. NRR: 1603-1618. 1870; s.406

¹⁵⁶ Tabell se: Næss, Hans E. *Med Bål og Brann. Trolldomsprosessene i Norge*. 2005; s.148

2.2.5 Tabell over Lensherrens involvering i trolldomssaker 1617-1629

Prosessnr	Navn	Len	Lensherre	Dom
0001	Marin Nabstad	Verne Kloster	Sigvart Akeleye	Dødsdom
0002	Anne Holter	Verne Kloster	Sigvart Akeleye	Dødsdom
0003	Sitru Pedersdatter	Verne Kloster	Sigvart Akeleye, representert av fullmektig	Dødsdom
0004	Anne Vang	Verne Kloster	Sigvart Akeleye	Dødsdom
0005	Maren Daniels	Verne Kloster	Sigvart Akeleye, representert av fullmektig.	Dødsdom
0042	Ingrid Engelsdatter	Eiker	Hartvig Huitfelt	Dødsdom
0167	Ellen Anders Klokkers	Bratsberg	Eiler Urne	Dødsdom
0872	Marte Lanøy	Bratsberg	Eiler Urne ¹⁵⁷	Dødsdom
0348	Johanne Pedersdatter	Stavanger	Henrik Bille	Dødsdom
0257	Dorte Ribland	Stavanger	Henrik Bille	Dødsdom
0349	Nils Skabo	Stavanger	Henrik Bille	Dødsdom
0349a	Maren Poveltdatter	Stavanger	Henrik Bille	Dødsdom
0015	En trollkvinne	Stavanger	Henrik Bille	Dødsdom
0644	Thomas Filipssønn	Stavanger	Henrik Bille	Suspendert fra presteembete og bøtelagt
0644a	Dagfinn Filipssønn	Stavanger	Henrik Bille	Dømt til skrifte og bøter
0570	Mikkel i Sandvær	Nordlandene	Frands Kaas	Reduserte straffen
0870a	Sivert Madsen	Akershus	Jens Juel	Frikjent
0847	Tora Forckerud	Akershus	Jens Juel	Frikjent
0848	Tora Lunderby	Akershus	Jens Juel	Frikjent
0640	Oluf Fennefoss	Agdesiden	Styring Boell	Dømt til å skrifte for bruk av signeseddel.
0694	Kirsten Sørensdatter	Vardøhus	John Cunningham	Dødsdom
0710	Ingeborg Jørgensdatter	Vardøhus	John Cunningham	Frikjent

¹⁵⁷ Flere mennesker var en del av denne kjedeprosessen, men det er ikke bevarte protokoller fra rettssaken mot dem. Ifølge protokollen fra lagtinget ble noen av disse dømt til døden på bygdetinget, men det er uvisst om lensherren var til stede. Prosessnr; 0873: Helge/Helga? Kilen, 0874: Mette Åvig, 0875: Birgitte Loft, 0876: Gunnhild Kil og 0877: Rasmus Nes.

0693	Karen Edisdatter	Vardøhus	John Cunningham	Dødsdom
0698	Mari Jørgensdatter	Vardøhus	John Cunningham	Dødsdom
0711	Oluf Monsen	Vardøhus	John Cunningham	Bøter
0711a	Torben Olsen	Vardøhus	John Cunningham	Bøter
0711b	Jacob Pedersen	Vardøhus	John Cunningham	Bøter

Det er dokumentert at lensherren var involvert i 27 trolldomssaker i perioden 1617-1629. Lensherrens involvering utgjør 37, 3 % av sakene som er bevart i tingbøkene (67).¹⁵⁸ Det var potensiale for dødsdom – det vil si, lovverket forskrev det – i 17 av sakene og det ble avsagt 14 dødsdommer.¹⁵⁹ De tre personene som ikke mottok dødsstraff ble frifunnet på grunnlag av at vitneprovener mot dem kom fra dømte trollkvinner, og var dermed lovstridig. To av personene ble frikjent på herredagen i 1622, og den tredje, Ingeborg Jørgensdatter ble frikjent på bygdetinget i lensherrens nærværelse i Vardøhus len.

Vi kan se fra tabellen at det var få lensherrer fra de store lenene som var involvert, vi finner for eksempel ikke lensherrens involvering i Bergenhus eller Trondhjem. I Bergen by var det bare to trolldomssaker i perioden, begge i 1627. Kvinnene ble pint på slottet, men lensherren nevnes ikke. De få trolldomssakene i Bergenhus kan muligens forklare av at det i 1618 var en pestepidemi som tok livet av ca. 4000 mennesker, ifølge skolemester Mikael Hofnagels opptegnelser.¹⁶⁰ I Trondhjems len føres det langt flere saker enn i Bergen, men tingbokseriene er særdeles mangelfulle. Underinstansens tingbokserier forbedres først fra 1675 og utover.¹⁶¹

Lensherrens involvering i trolldomsprosessene i perioden 1617-1629 vil ikke omtales nærmere her, ettersom at nesten alle sakene vil bli gjort rede for eller analysert i kapittel 3-5. Unntaket er trolldomssakene i Vardøhus, som ikke vil analyseres i denne oppgaven, det er hovedsakelig på grunn av at det allerede eksisterer dekkende forskningslitteratur. Det er likevel tydelig at det

¹⁵⁸ Det er ikke tatt forbehold om Cunninghams eventuelle påvirkning under avhørene, selv om det er rimelig å anta at Cunningham hadde påvirkning på sakene i kjedeprosessen han ikke var personlig til stede i.

¹⁵⁹ Det reelle tallet er 18 dersom vi regner med Sivert Madsen, men han var et barn og det er trolig at hans unge alder ikke ville medført dødsstraff. Se mer i kap 5.

¹⁶⁰ Mikel Hofnagels opptegnelser 1596-1676, 1868; s.182

¹⁶¹ Alm, Ellen J. 2022.

er uenigheter rundt i hvilken grad man skal tolke lensherrens rolle i trolldomssakene i Vardøhus. Derfor vil jeg veldig kort diskutere denne problematikken;

Som nevnt hevder Hagen at Cunningham som budbringer av trolldomsmotiver ikke er mulig å bevise. Han påpeker også at John Cunningham var til stede under rettssaken mot Ingeborg Jørgensdatter da hun ble frikjent.¹⁶² På den andre siden skriver også Hagen at Cunningham gikk i gang med å etablere en lensøvrighet med klare tilknytninger til hans maktposisjon. Det var spesielt nære bånd mellom lensherren, fogden og sorenskriveren, altså menn som utøvde stor makt over rettsapparatet og var gjengangere i trolldomsprosessene.¹⁶³ Det vi med sikkerhet kan si er at lensherren nok uansett hadde tett oppsyn med trolldomssaken gjennom de nære båndene med tjenestemennene. Willumsen og Kruse hevder også at lensherren deltok under forhørene, blant annet mot Kristen Sørensdatter, og at han slik innførte diabolske elementer i kjedeprosessen i Vardøhus i 1620-1621.¹⁶⁴ Lensherren må også ha visst om brudd på loven om vitnehabilitet og tortur. Lensherren kan på denne måten hatt omfattende påvirkning på prosessene selv om han ikke var personlig til stede på bygdetingene når sakene ble behandlet.

2.2.6 Lensherrens involvering i trolldomssaker 1630-1640

Det statistiske materialet viser en reduksjon i antall trolldomssaker etter 1629. Samtidig kan vi se endringer i antall saker lensherren var involvert i, og domsutfallet i sakene. I kontrast til de 14 dødsdommene som ble avsagt mellom 1617 og 1629 var det bare en person som mottok dødsdom i tilfellene lensherren var til stede i perioden 1630-1640.

Konen til byfogden i Bergen Laurits Markvardsens var anklaget for trolldom i 1632. Konen skal ha vært utlagt av Anne Herlof som «med ulovligen og utilbørligen pinsel og medfart være tvungen at udlægge hans hustru».¹⁶⁵ Jens Juel, lensherre i Bergenhus (LH; 1629-1633) mottok et kongebrev som beordret ekteparet å få saken prøvd for lagmannen. Konen ble til slutt frikjent ved herredagen.¹⁶⁶

I 1635 var lensherren i Stavanger, Jørgen Brockenhus (LH; 1634) og hans hustru Margrete Von Løhyen til stede under trolldomssaken mot Kristen Kobberslager. I tingboken finnes det ikke

---

¹⁶² Prosessnr 0715: Ingeborg Jørgensdatter

¹⁶³ Hagen, Rune B. 2015; s.23, 25-26

¹⁶⁴ Kruse, Arne. Willumsen, Liv H. 2014; s.416-417

¹⁶⁵ Prosessnr 0376b: Laurits Markvardsens kone

¹⁶⁶ Prosessnr 0376b: Laurits Markvardsens kone

dom i saken, og det er derfor mulig at saken ikke kom til ende.¹⁶⁷ I Stavanger ble Lisbeth Stava stilt for retten etter den nye lensherren, Henrik Thotts stevning (LH; 1635-1641). Det var omfattende vitneprov i saken mot Lisbeth, hun skulle blant annet med «throidoms konst och med dieffuelsens magt» forgjort en rekke kvinner slik at de ble alvorlig syk.¹⁶⁸ Lisbet Stava ble dømt til døden for trolldom.

I Foesen len i 1639 var Jorun Dallemb dømt til å rømme landet for signeri, men hun ble benådet av lensherren til å bøte 20 daler. I Vardøhus var John Cunningham til stede under rettssakene mot tre kvinner, hvor alle sakene enten ble utsatt, eller kvinnene ble frikjent.¹⁶⁹ To av dem ble på et senere tidspunkt dømt til døden.

2.3 Oppsummering

Som kildematerialet viser, hadde lensherrene vært involvert i trolldomssaker fra 1570-tallet. Lensherren i Bergen, Peder Thott fremstår spesielt som en hengiven trolldomsforfølger. Hans opptreden i trolldomssakene var i enkelte tilfeller på eget initiativ, som under rettssaken mot Anne Pedersdatter. I andre tilfeller var hans tilstedeværelse et resultat av kongens befaling som i saken mot Oluf Gausdal. Thotts involvering i trolldomssakene mot Johanne Flamske og Anna Knutsdatter kom i kjølvannet av den tidligere nevnte forordningen mot signeri av 1584/1593. I likhet kan vi se trolldomssakene i Vardøhus i 1610 som et resultat av kongebrevet til Claus Gagge i 1609. Lensherren i Stavanger, Jørgen Kaas, var også pålagt involvering i trolldomssaker gjennom kongebrev, i kontrast ble alle kvinnene i dette tilfellet frikjent. Vi kan klart konkludere med at lensherrens involvering i trolldomssaker før 1617 heller ikke var til fordel for den anklagde.

Det vi derimot ser i perioden etter 1617 forordningen er at det er en bredere geografisk spredning av involverte lensherrere. Det kan tyde på at 1617 forordningens befaling til øvrigheten om å følge opp anklager om trolldom var vellykket. Lensherrens involvering var heller ikke til fordel for den anklagde i denne perioden. Et fåtall ble frikjent, men de fleste ble straffet etter 1617 forordningens instruksjoner. Gjennomgående virker det som at lensherrene i Norge tok kongens befalinger om oppsyn og oppfordring til trolldomsforfølgelse på alvor. Etter 1629 ser vi derimot en nedgang i lensherrens involvering, og i perioden var det nesten ingen

---

¹⁶⁷ Prosessnr: 0278: Kristen Kobberslager

¹⁶⁸ Prosessnr 0279: Lisbet Stava

¹⁶⁹ Prosessnr 0788; Kirsten, Rasmus Siversens hustru. 0789; Birgitte, gamle Kristoffers, 0790; Lisbet, Oluf Nilsens hustru.

som mottok dødsdom i tilfellene hvor lensherren var til stede på bygdetinget. Noen av de samme aktørene forblir, som f.eks. John Cunningham. Det er tydelig at lensherrene som mottok 1617 forordningen var mer ivrig etter å følge opp behandlingen av trolldomssaker, enn lensherrene som kom etter dem.

Kapittel 3: Trolldomsprosessene i Verne Kloster Len

I dette kapittelet skal jeg analysere lensherrens rolle i trolldomssakene i Verne Kloster len. I 1623 ble seks kvinner henrettet for trolldom i Verne Kloster. Fire av sakene er såkalte *utleggelsesprosesser*. Den femte og sjette er tilsynelatende enkeltsaker og har ingen direkte forbindelse med de fire andre. Rettssakene er godt dokumentert gjennom avskrifter i Verne Klosters lensregnskap. Fra avskriftene kan vi se at lensherren, Sigvart Gabrielsen Akeleye, var personlig til stede under tre av rettssakene.¹⁷⁰ I to av dem var han også representert av en fullmektig. Kapittelet vil bestå av en introduksjon av lensherren på Verne Kloster. Hvilken bakgrunn hadde han, og kan dette ha påvirket hans syn på trolldom? Hoveddelen i kapittelet vil bestå av en analyse av de fem trolldomssakene i Verne Kloster som vi har kildebelegg for. Den overordnede problemstillingen for analysen vil være; *Utøvde lensherren en aktiv rolle på bygdetinget, og hvordan forholdt han seg til rettspraksis?* Siste del av analysen vil bestå av en kort undersøkelse om lensherrens involvering i andre rettssaker i lenet. *Var lensherren involvert i andre saker enn trolldom, i så fall hvilke type saker var dette og hva kan dette fortelle oss om lensherrens forhold til rettssystemet?* Denne problemstillingen innebærer som nevnt visse begrensninger og kan fremstå problematisk ettersom at tingboken ikke er bevart. Det er likevel mulig at avskriftene som er gjort i lensregnskapet kan bidra til nyttige innsikter, selv om dens representativitet bør problematiseres. Problemstillingene og funnene vil gjennomgående bli drøftet opp mot 1617 forordningen og eksempler fra trolldomssaker utenfor Verne Kloster len vil også benyttes for å videre belyse temaet.

3.1 Lensherren Sigvart Gabrielsen Akeleye

Sigvart Gabrielsen Akeleye ble født inn i den fynske adelsfamilien Akeleye en gang i 1585. Det er ikke etterlatt mye informasjon om Sigvarts tidlige år og oppvekst. Akeleye var ikke å finne i listen over immatrikulerte studenter ved Sorø skole, som var en utdanningsinstitusjon for unge adelsmenn.¹⁷¹ I *Dansk-Norske Studierejser fra enevælden 1536-1600* er det heller ikke dokumentert at Akeleye skal ha studert i Danmark eller i utlandet.¹⁷²

---

¹⁷⁰ Se også Tabellen over Trolldomsprosessene i Verne Kloster len.

¹⁷¹ Personlig kommunikasjon med Knutsen. 30.03.23

¹⁷² Helk, Vello. *Dansk-norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536-1660. Med en matrikel over studerende i udlandet*. 1987; s.147

Sigvart Akeleyes far Gabriel Knudsen Akeleye var landsdommer på Fyn da trolldomssaken mot adelskvinnen Christenze Kruckow ble behandlet i 1597.¹⁷³ Christenze var utlagt av flere anklagde trollkvinner som mente at Christenze selv var trolldomskyndig. Kvinnene mente at Christenze var lederen bak konspirasjonen mot Anne Bille som hadde fått 15 barn som enten var dødfødte eller døde kort tid etter fødsel.¹⁷⁴ Sakene blir i dansk forskningslitteratur omtalt som «Nakkebøllesaken».¹⁷⁵ Christenze fikk saken ført for Kong Christian IV, saken ble avsluttet med forlik og dommen konstaterte at anklagene ikke skulle komme Christenze til skade.¹⁷⁶ Christenzes bror, Jens, stevnet Gabriel Knutsen for kongens retterting i 1598 fordi Gabriel Knutsen hevdet at Christenze hadde vedgått at hun hadde målt Anne Billes brudeseng. Jens fremmet søsterens sak og mente at Christenze aldri hadde vedgått dette, og at Knutsen hadde forsøkt å videre sverte Christenze. Kongens retterting fant at dette ikke var tilfellet, og at Gabriel Knutsen ikke hadde begått urett.¹⁷⁷ Anklagene mot Christenze endte ikke i 1597, og hun ble igjen mistenkt for trolldom i 1614, denne gangen var det en kvinne som hadde vært i konflikt med Anne Billes bror som utla Christenze. Broren, Henning Bille, støttet opp under anklagene mot Christenze, men han døde før saken ble avgjort.¹⁷⁸ Christenze ble nok en gang gjenhentet av fortiden under den mest intense perioden med trolldomsforfølgelse i Danmark, og i 1621 ble hun henrettet for trolldom.¹⁷⁹

Sigvart Akeleye var en ung gutt på tidspunktet Christenzes sak først ble behandlet, men det er ikke usannsynlig at ryktene gikk og at familien diskuterte de skremmende tingene som hadde hendt på Nakkebølle. I tillegg er det tydelig at Akeleyes far var involvert i saken både under og etter dom. I kildemateriale fra Østlandet fant Knutsen at «trollfolk var et samtaleemne både innad i lokalsamfunnet, men også for folk på reisefot».¹⁸⁰ Når den anklagde trollkvinne også var en adelskvinne, og trolldommen skal ha rammet en annen adelsfamilie var det ekstra spesielt. Det er mulig at Sigvart som ung gutt fikk formet sine holdninger mot trolldom i denne perioden, kanskje holdningene også ble bekreftet da Christenze igjen ble anklagd og henrettet i 1621. Når lensherren selv stod ovenfor en trolldomskonspirasjon i Verne Kloster kan erfaringene han gjorde seg da, påvirket sakene han selv deltok i. Det største likhetstrekket med

---

¹⁷³ Holbek Anina. Holbek, Finn. «Gabriel Knudsen Akeleye, til Nordskov, Krenkerup og Hjulerød»

¹⁷⁴ Johansen, J.C. *Christenze Kruckow En adelig Trolldkvinde fra Chr. IV's Tid*. 1972; s.10

¹⁷⁵ Kallestrup, Louise N. 2020; s.27

¹⁷⁶ Kallestrup, Louise N. 2020; s.39

¹⁷⁷ Johansen, J.C. 1972; s.29-32

¹⁷⁸ Kallestrup, Louise N. 2020; s.40

¹⁷⁹ Kallestrup, Louise N. 2020; s.41

¹⁸⁰ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.194

saken mot Christenze var *demonologiens grunnprinsipp*, nemlig at flere trollfolk stod i ledtog med hverandre og djevelen. Som tidligere nevnt er det hevdet at John Cunningham i Vardøhus tok med seg erfaringer fra North Berwick-prosessene i Skottland da han ankom lenet i 1619.¹⁸¹

Både før og under sin tid som lensherre på Verne Kloster tjenestegjorde Akeleye i den danske marinen. Under Kalmarkrigen var Akeleye skipskaptein i orlogsflåten. Det var gjennom hans ekteskap med Else Galle at Akeleye ble forlenet med Verne Kloster i 1618 etter at hans kone solgte gården Nygård til kong Christian IV i 1617.¹⁸² Akeleye fortsatte sin tjeneste i Marinen og 27. mai 1628 ble han kommandert til å føre halvparten av alle norske galeier som lå til havn ved norskekysten vest for Lindesnes til København.¹⁸³ Christian IV hadde gått inn i tredveårskrigen på protestantisk side i 1625, og i løpet av oktober 1627 hadde keiserhæren til Ferdinand II erobret hele Jylland.¹⁸⁴ Akeleye var altså en viktig og betrodd mann i den dansk-norske marinen. I 1643 under Hannibalfeiden fikk Akeleye også ansvar for forsvaret av Båhuslen.¹⁸⁵

3.2 Tabell troldomsprosessene i Verne Kloster len

<i>Prosessnr</i>	<i>Navn</i>	<i>Årstall</i>	<i>Var lensherren til stede?</i>	<i>Domsutfall</i>
0001	Marin Nabstad	1623	Ja	Dødsdom
0002	Anne Holter	1623	Ja	Dødsdom
0003	Sitru Pedersdatter	1623	Representert av fullmektig	Dødsdom
0004	Anne Vang	1623	Ja	Dødsdom
0005	Maren Daniels	1623	Representert av fullmektig	Dødsdom
0005a	Eline Gystad	1623?	Usikkert	Dødsdom

¹⁸¹ Kruse, Arne. Willumsen, Liv H. 2014; s.416

¹⁸² Ved, Lundh, Otto. Norske Rigs-Registanter: tildeels i Uddrag. B. 4: 1603-1618. 1870; s.681

¹⁸³ Ved, Lundh, Otto. Sars, Johan E. NRR: 1628-1634. 1877; s.2

¹⁸⁴ Rian, Øystein. 1975; s.17-18

¹⁸⁵ Ved, Lundh, Otto. Norske Rigs-Registanter: tildeels i Uddrag. B. 8: 1641-1648. 1884; s.305

Under lensherren ble det ført seks trolldomssaker i 1623. Rettssaken mot Eline Gystad er ikke bevart og vi har derfor ingen annen kunnskap om saken enn hva som kommer frem i saken mot Maren Daniels. Som vi kan se ut ifra tabellen ble alle seks kvinner dømt til døden for brudd på trolldomslovgivningen. Det vil si at henrettelsesraten under Akeleye var 100%. Lensherren var personlig til stede i tre av sakene og representert av en fullmektig i de andre to. Det er likevel mulig at lensherren kunne vært involvert i de to andre sakene også, ettersom at regnskapet fra Verne Kloster ikke dokumenterer alle rettsmøtene. Vi har ingen avskrifter fra rettssaken mot Eline Gystad, derfor har vi ingen informasjon om hvem som var til stede, eller innholdet i rettsmøtet. Når det gjelder aktørene så er det heller ikke alltid tingbokavskriften dokumenterer hvem som har forhørt vitner og anklagde under rettssaken. Det er derfor tilnærmet umulig å få fullstendig innblikk i aktørenes roller.

I og med at Verne Kloster var et lite len med omkring 400 innbyggere var henrettelsen av seks kvinner et svært høyt antall basert på befolkningstall.¹⁸⁶ Geografisk var Verne Kloster et lite len, og omfattet antakelig ikke mer enn dagens Moss kommune (63,49km²).¹⁸⁷ Lenets størrelse bidro til at lensherren hadde mulighet til nærmere oppsyn med forhandlingene på bygdetinget, som i disse tilfellene ble holdt på Bakke Stevnestue, bare to kilometer fra lensherrens residens på herregården i Verne Kloster. Liv H. Willumsen hevder også at de anklagde trollkvinnene satt fengslet i ett av byggene på herregården.¹⁸⁸

3.3 Anne Holter – Fra Morder til trollkvinne

Den første trolldomssaken i Verne Kloster Len startet i kontrast til majoriteten av trolldomssaker som en fysisk drapssak. I tråd med loven ble tiltale tatt ut av myndighetene i lenet.¹⁸⁹ Anne Aslaksdatter Holer stod *opprinnelig* tiltalt for å ha tatt livet av sin ektemann, Berg Andersen, med øks den 2. mai 1623.¹⁹⁰

Rettssaken mot Anne Holter ble holdt på bygdetinget, på Bakke stevnestue, den 5. mai 1623. Lensregnskapets avskrift dokumenterer at den «erlige og welb mandt Sigvart Gabriell till

---

¹⁸⁶ Andressen, Leif T. *Moss Bys historie frem til 1700*. 1984; s.114

¹⁸⁷ Wikipedia. «Moss» Sjekket: 08.03.23

¹⁸⁸ Willumsen, Liv. H. *The voices of women in witchcraft trials. Northern Europe*. 2022; s.227

¹⁸⁹ Årsaken til presiseringen er at andre trolldomsanklager kan starte som et resultat av et drap som skal ha hendt som følge av forgjøring.

¹⁹⁰ I drapssaken omtales hun som Anne Aslaksdatter – I de andre trolldomsrettsakene omtales hun som Anne Holter. Vi vet at dette er samme person fordi Anne Aslaksdatter hadde tilhold på Holter Gård.

Kringerup» lensherren over Verne Kloster var til stede da rettsaken ble avholdt.¹⁹¹ Rettssaken mot Anne Holter var den første rettssaken som ble avskrevet i lensregnskapet, det er derfor naturligvis første gang lensherren kan dokumenteres å ha opptrådt i en rettssak. I tillegg til lensherren var bondelensmannen, Peder Bakke og Jens Paulsen, lensherrens tjener og fullmektig også til stede da rettssaken ble avholdt.

Vitnet i rettssaken var ekteparets tjenestepike Margrete Halldorsdatter. Margrete fortalte retten at hun sist hadde sett Berg Andersen i stuen, og at hun hadde observert at Anne Holter kom gående derfra med en øks, dekket i blod. Anne hadde påfølgende forbudt Margrete å fortelle noen om hva som hadde skjedd. Hun ba henne om å dra til Dilling for å forkynne at noen hadde vært på Holter gård og drept Annes ektemann.¹⁹²

Lensregnskapets avskrift dokumenterer deretter at Anne «sielff villigen wnød och wtvungen for rettin har vedgaatt og bekientt» at hun hadde drept sin ektemann Berg Andersen.¹⁹³ Hun forklarer at mannen hadde stått bøyd over en kiste og lette etter noe da hun slo han i hodet med øksen. Mannen forsøkte å få grep på øksen, men Anne hugde til igjen. Anne Holter ble videre spurt om hvorfor hun drepte sin ektemann. Anne Holter vitnet for retten at «(...)hun der hand leffde Ilde medt hinder och iche hun haffde en god dag eller stund, siden hun kom i hans were, och hand der till war sielff vold en bede i sin død och i hindis død, och at den onde kom hinder till att drebe hand(...)».¹⁹⁴

Anne Holter tilstod at ekteskapet med Berg var miserabelt og at hun ikke hadde hatt en god dag siden de inngikk ekteskap. Deretter tilstod hun også at det var den onde, det vil si *djevelen*, som hadde fått henne til å drepe sin mann.¹⁹⁵ Det kan være to plausible årsaker til at Anne Holter tilstod kjennskap til djevelen. Den første er at hun oppriktig var miserabel på randen av sinnsyk. Den andre årsaken kan være at hun ble utsatt for press eller tortur for å tilstå. I rettsreferatet står det skrevet at Anne Holters bekjennelse var frivillig og utvungen. Ifølge Liv H. Willumsen kan formuleringer som *bekjente frivillig*, *bekjente upint o.l.* være implisitte indikasjoner på at tortur før dom hadde vært benyttet.¹⁹⁶ Videre poengterte Willumsen at det var en sterk korrelasjon

---

¹⁹¹ Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630. s.127

¹⁹² Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630. s.128

¹⁹³ Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630. s.128

¹⁹⁴ Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630. s.128

¹⁹⁵ Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630. s.128

¹⁹⁶ Willumsen, Liv H. 2018; s.278

mellom tortur og kjedeprosesser, noe som stemmer overens med utviklingen vi ser i denne saken. Om Anne Holter ble utsatt for tortur før dom er ikke mulig å bevise siden det ikke eksisterer dokumentasjon av bruk av uregelmessig tortur mot henne, noe som ekstremt sjelden ble dokumentert. Som nevnt var tortur før dom ikke rettmessig ifølge recessen av 1547 og 1558 §8,17. Det er derfor noe merkelig at sorenskriveren, Christoffer Thomassen, påpekte at den anklagde ikke hadde vært utsatt for tortur i tilståelsesøyeblikket.

Anne Holter ble dømt til døden for mordet på hennes ektemann. Anne Holter skulle «Straffes først leffuendis hindes arme och hender fra hindis krop att affhuges och siden der effter hindis hoffuid, och der effter att settis paa en stage».¹⁹⁷ Vi skal også merke oss at Anne Holter ble dømt for *mord* og ikke for trolldom. Det er derfor interessant at regnskapet etter Anne Holters henrettelse dokumenterer at hun skal ha være belært med trolldomskunster, og at hun ble brent som en trollkvinne. Hva var årsaken til at Anne Holters dom ble endret fra *drapskvinne til trollkvinne*? Regnskapet har ikke bevart avskrift av Anne Holters bekjennelse, derfor vil vi aldri få fullstendig innblikk i årsakene.¹⁹⁸ Informasjonen vi får gjennom de følgende trolldomssakene i Verne Kloster kan likevel bidra til å rekonstruere deler av hendelsesforløpet. I løpet av våren og sommeren 1623 får vi nemlig vite at Anne Holter skal ha tilstått, selvfølgelig *upint*, at hun, sammen med tre andre kvinner skal ha deltatt på heksesabbat på Blåkoll.¹⁹⁹

I rettssaken mot Anne Holter ble verken Blåkoll eller de tre andre kvinnene som hadde fulgt henne dit nevnt. Det foreligger heller ingen tilståelser eller anklager om maleficium i Anne Holters rettssak. Anne Holters tilståelse om at det var den onde som fikk henne til å drepe ektemannen kan være forklaringen bak hendelsesforløpet etter avsagt dom. Dette var en tilståelse som lenets øvrighet ønsket å følge opp. Som tidligere poengtert eksisterte det en forskjell mellom hvordan allmuen og øvrigheten oppfattet trolldom. Blant øvrigheten var det trolldommens *opphav* som var av størst bekymring. Anne Holters tilståelse var i tråd med 1617 forordningens ordlyd, hvor det var en grunnleggende forståelse av trolldom som en kollektiv forbrytelse. Willumsen hevdet at de anklagde satt fengslet i et av byggene hvor lensherren hadde sin residens. Det er dermed ikke usannsynlig å anta at lensherren, som var til stede under

---

¹⁹⁷ Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630. s.128

¹⁹⁸ Vi vet at bekjennelsen må ha hatt et annet innhold enn det som nevnes i rettssaken mot Anne Holter. Beskyldninger om trolldom var ikke en del av mordsaken.

¹⁹⁹ Prosessnr 0004: Anne Vang og Prosessnr 0001: Marin Nabstad

rettssaken – og som muligens var påvirket av Nakkebøllesaken – også var til stede eller deltakende under torturen etter dom.

I tillegg til 1617 forordningens innhold, er dens befaling om å tiltale og straffe trollfolk også sentralt i rettssakene fra Verne Kloster len. De tre kvinnene som Anne Holter utla; Anne Vang, Sitru Pedersdatter og Marin Nabstad, ble følgende stilt for retten etter beordring fra lensherren. Dette medførte et brudd med den tradisjonelle formen for påtale, noe som vil drøftes senere i oppgaven. I tillegg oppstår det en konflikt mellom bestemmelsene om vitnehabilitet i den Koldinske recess, og 1617 forordningens oppfordring om å tiltale og straffe personer som var anklaget for å stå i ledtog med djevelen. I følge den Koldinske recess skulle «(...) eller ei heller nogen uediske meniske.. tiufve, foredre, troldkarle eller troldkvinder staa til troende (...)».²⁰⁰ 1617 forordningens innhold kan muligens ha bidratt til uklarheter om hvordan man skulle forholde seg til tilståelser fra dømte trollfolk. Trollfolkene var ikke habile vitner, samtidig var disse en del av kollektivet som 1617 forordningen ønsket å bekjempe.

3.4 Anne Vang

Etter Anne Holters anklager ble Anne Vang stilt for retten den 28. mai av lensherrens fullmektig, Jens Paulsen. Lensherren selv «begierendis dett for^{ne} Anne Wangs sag och beschylnding mote forhøris och sagsens ombstendighed grandschis».²⁰¹ Lensherren var også personlig til stede for å overvære rettssaken på bygdetinget. I tillegg til lensherren var også lagmannen i Fredrikstad Nils Krag til stede. Rettssaken ble til og med flyttet fra den 17. til 28. mai *fordi* lagmannen ikke hadde anledning til å være til stede på den opprinnelige datoen. Som tidligere nevnt i er dette et eksempel på instansblanding som i praksis fjerner alle muligheter for å anke dommen. Lagmannens innflytelse var dermed i realiteten større enn hva den formelle instansordningen gir inntrykk av.²⁰²

I rettssaken mot Anne Vang får vi også innsikt i årsakene som endret Anne Holters dom fra drapskvinne til trollkvinne. Anklagen mot Anne Vang var som nevnt at Anne Holter hadde tilstått at hun, Sitru Pedersdatter og Marin Nabstad, hadde vært på Blåkoll sammen med Anne Holter.²⁰³ Vi får også vite at Anne Holter hadde tilstått at kvinnene skal ha fordervet kornet på

---

²⁰⁰ Christians III. Recess, Koldinghuss 1558. Artikkel 18.

²⁰¹ Prosessnr 0004: Anne Vang

²⁰² Knutsen, Gunnar W. 1998; s.49

²⁰³ Prosessnr 0004: Anne Vang

marken, og at de hadde bedrevet «megitt ondt».²⁰⁴ Tilståelsen om maleficium og diabolisme var som nevnt ikke en del av den opprinnelige rettssaken mot Anne Holter, disse tilståelsene kom til i ettertid og det er skjellig grunn til å anta at de kom frem under tortur.

Majoriteten av de norske trolldomssakene oppstod etter anklager fra trollfolkets naboer.²⁰⁵ Anklagene fra naboene var nesten utelukkende rettet mot hvilke skader trollfolket hadde påført dem og deres livsmidler – altså trolldommens *funksjon*. Gjennomgående i trolldomssakene fra Verne Kloster er slike anklager nesten helt fraværende. Det eneste eksemplet på slike anklager i disse utleggelsessakene kommer i rettssaken mot Anne Vang. Inger Olufsdatter vitnet for retten at Anne Vang hadde bedt henne om melk. Inger nektet å gi Anne Vang melk, i respons skal Anne Vang svart at hun ville «giffue hinder siuff tusind dieffle».²⁰⁶ Anne Vang hadde også spurt Inger om melk ved en annen anledning, Inger nektet igjen. Denne gangen skal Inger i sin første søvn ha fått så vondt at hun trodde at hun skulle dø. Anne Vang hevdet på sin side at hun ikke hadde omgått med- eller hadde noen kunnskap om trolldom «saa sant som Gud hinder hielpe schulle».²⁰⁷

Vi vet likevel at det ikke var Ingers anklager som førte til at Anne Vang ble stilt for retten. Lensherren og hans fullmektig Jens Paulsen krevde saken vurdert av retten, basert på anklagene fra Anne Holter. Anklagen mot Anne Vang var åpenbart et brudd på recessen av 1547/1558. Det er derfor allerede her grunnlag for å konkludere med at trolldomssakene på Verne Kloster ikke hadde utviklet seg i en slik grad dersom lensherren, som selv var til stede, hadde forholdt seg til lovgivningen. Det kan virke som at lensherren vektla 1617 forordningens befaling, da han beordret at de andre kvinnenenes sak skulle høres for retten. Lensherrens personlige oppfølging og tilstedeværelse vitner om at dette var sentralt.

Som nevnt tidligere skulle påtalemyndighet og domstol være adskilt, rettssaken skulle altså føres akkusatorisk. Utleggelsessakene på Verne Kloster kan heller klassifiseres som en inkvisitorisk prosessform. Kjentegn med den inkvisitoriske prosessformen er at domstolen

---

²⁰⁴ Prosessnr 0004: Anne Vang

²⁰⁵ Næss, Hans E. 1982; s. 139, 231. Dette er uklart for den tidligste perioden, til dels fordi det ikke er bevarte tingbøker, og lensregnskapene brukte generiske ordet trolldom. Det er en rekke indikatorer for at mange av prosessene var kjedeprosesser, for eksempel er det på Østlandet bare bevarte tingbøker fra diabolisme saker. Det virker dermed ikke fruktbart å konstatere dette som et nasjonalt narrativ på 1620-tallet. Se Knutsen, Gunnar W. 1997; s.68-69

²⁰⁶ Prosessnr 0004: Anne Vang

²⁰⁷ Prosessnr 0004: Anne Vang

overtar anklagerens rolle. Retten leder undersøkelsen, skaffer bevismateriale og utformer forhør. Domstol, anklager og påtalemyndighet ble dermed sammenfattet.²⁰⁸ Prosesser ført med en inkvisitorisk prosessform utviklet seg ofte til en utleggelsesprosess fordi øvrigheten i stor grad hadde en demonologisk oppfatning av trolldom. Lignende funn er gjort i trolldomsprosessene som ble ført i Danmark. Den danske professoren Louise N. Kallestrup har påpekt at «flere steder i Jylland startet sager som udlæggelsessager hvor lensmændene var dem, der bragte udlæggelsessager videre til tinget. Man kan på den måde sige, at de tog del i at starte trolldomsforfølgelser».²⁰⁹

Vi kjenner til flere eksempler fra Norge hvor lensherren tok aktiv grep for å få en trollkone stilt for retten. I Eiker len lot lensherren Hartvig Huitfelt, Ingrid Engelsdatter pågripes etter rykter om trolldom. Ifølge regnskapet skulle det ha gått rykter i lokalsamfunnet over lang tid. På tross av dette var det likevel ingen som ønsket å ta ut privat påtale mot Ingrid. Det virker dermed som at lensherren grep inn og tok ansvar; han fulgte opp ryktene om trolldom, slik som 1617 forordningen befalte. I lensregnskapet står det at Ingrid var pågrepet på vegne av kongen, noe som videre understreker lensherrens posisjon som kongens representant i lenet. Anklagene skal Ingrid «epter lang forhaall wedgick och bekiende».²¹⁰ Ingrid tilstod altså trolldomskunster etter lang tid, og hun ble deretter henrettet. Det er interessant at denne delen av regnskapet er strøket over, hvorfor vet vi ikke.

I saken mot Anne Vang krevde lensherrens fullmektig Jens Paulsen på lensherrens vegne at dom skulle avsies i saken. Lagrettemennene vektla tre faktorer i sin domsbeslutning. Den første faktoren var Anne Holters beskyldninger, det andre som ble vektlagt var Inger Olufsdatter vitneprov, og det tredje var skussmål fra allmuen som vitnet om Anne Vangs bygderykte. Anne Vang ble dømt til å sverge seg fri sammen med 11 andre kvinner. Kvinnene måtte sverge på vegne av Anne Vang at hun ikke var skyldig i de forholdene hun var beskyldt for.²¹¹ Lovverket hadde krav om at kvinnene som skulle vitne måtte være fullmyndig og forstandige, og at de ikke skulle være falske vitner. Dommen skulle fullbyrdes innen 10 uker. Ifølge Hans E. Næss dømte domstolene den anklagde til å sverge seg fri, i de tilfellene hvor de manglet bevis, men det forelå en viss sannsynlighet for at den anklagde var skyldig. I perioden 1601-1630 fikk totalt

---

²⁰⁸ Willumsen, Liv H. 2018; s.252

²⁰⁹ Kallestrup, Louise N. 2020; s.59

²¹⁰ Prosessnr 0042: Ingrid Engelsdatter

²¹¹ Prosessnr 0004: Anne Vang

ni personer mulighet til å sverge seg fri, i syv av tilfellene ble meded nektet.²¹² Kvinnene nektet Anne Vang meded.

Vi vet at Anne Vang ikke klarte å sverge seg fri fra anklagene. Lensregnskapet dokumenterer at Anne Vang ble brent sammen med Marin Nabstad og Maren Daniels på sensommeren i 1623. Lensregnskapet har ikke bevart avskriften fra rettssaken mot Anne Vang etter at hun ikke klarte å sverge seg fri. Årsakene til at hun ikke klarte å sverge seg fri er nok sammensatt. En av årsakene kan være at Anne Vang hadde et dårlig bygderykke i lokalsamfunnet og at hun ble ansett som en trollkvinne. En annen årsak kan være at kvinne fryktet hva assosiasjonen med en anklagd trollkvinne kunne medføre. Fire kvinner fra i et relativt lite lokalsamfunn var allerede anklagd for være en del av et kollektiv av trollkvinner.

3.5 Sitru Pedersdatter

Den andre kvinnen Anne Holter utla, Sitru Pedersdatter hadde ifølge rettsdokumentene rømt sognet etter Anne Holters beskyldninger. Hun ble hentet tilbake og stilt for retten på Bakke stevnestue 23. juli. Lensherren var ikke personlig til stede under rettssaken mot Sitru Pedersdatter, men han ble representert av Hans Pedersen, som var fullmektig i hans sted. I rettsreferatet er det også dokumentert at Sitru Pedersdatters bekjennelse ble hørt «nu her for rettin i mange flere dannemendz affhör och offuerverilse».²¹³

Sitrus fluktforsøk etter Anne Holters beskyldninger vitner om frykten hun hadde for følgene anklagene kunne få. Det er ikke oppgitt når Sitru rømte sognet, men det er ikke utenkelig at det var etter Anne Vang ble stilt for retten. Det medførte at Sitru hadde grunn til å anta at hun var den neste som ville bli stilt for retten som medskyldig. Dersom Sitru rømte sognet før de andre kvinnene ble stilt for retten er det mulig at *betydningen* av det demonologiske innholdet i Anne Holters tilståelser, og muligens også 1617 forordningen, var kjent blant befolkningen i Verne Kloster.

Sitrus frykt for Anne Holters utleggelser var begrunnet, og de eneste bevisene mot henne var Anne Holters beskyldninger og Sitrus eget fluktforsøk som kunne tolkes som en innrømmelse av skyld. Innledningsvis i rettssaken ble Anne Holters vitneprov fremlagt for retten. Avskriften

---

²¹² Næss, Hans E. 1982; s.229

²¹³ Prosessnr 0003: Sitru Pedersdatter

fra lensregnskapet dokumenterte også deler av Sitru Pedersdatters forhør. Sitru tilstod at hun «iche kunde anditt en att malche fe».²¹⁴ Like etter tilstod hun at hun hadde vært i Fløgstad og melket Nils Fløgstads fe. Deretter fortalte hun at «hun inttedt andett kunde medt throidomb och dett haffde Anne Holtter lertt hinder».²¹⁵ Etter å ha tilstått to ganger at hun ikke har mer kjennskap til trolldom tilstod hun likevel at hun hadde vært på Blåkoll.

Kvinnene hadde forsamlet seg på Holter og red derifra til Nabstad «och toeg den dieffuill med» – altså Marin Nabstad. Sitru red til Blåkoll på en sort kalv og da de ankom Blåkoll skal de fire kvinnene ha vært lystige og glade.²¹⁶ Anne Holter skaffet dem vin å drikke og Marin Nabstad «sad der øfferst thill bordz». Denne frasen understrekte Marin Nabstads sentrale posisjon i hierarkiet. Sitrus bekjente også at hun hadde en apostel (smådjevel) som het Stub. Sitrus bekjennelser var mer detaljert enn Anne Holters. Vi får et større innblikk i ferden til Blåkoll og hva som foregikk da kvinnene var samlet der. I tillegg er Sitrus fokus på Marin Nabstad særlig interessant. Marin var den eneste kvinnen som ble omtalt med negative beskrivelser. I tillegg tilstod hun på et senere tidspunkt at Marin Nabstads ektemann, Nils, hadde kommet til henne og bedte henne om å ikke anklage hans hustru. Dette indikerer at Marin var i en spesielt sårbar posisjon. Marin Nabstad var antakelig stilt for retten før Sitru Pedersdatters rettssak, men Marin fikk muligheten til å sverge seg fri, men hun hadde på dette tidspunktet ikke gjort det enda.²¹⁷

Etter tilståelsen om diabolisme ble hun spurt om hun kunne- eller visste mer. Da svarte Sitru Pedersdatter nok en gang at hun ikke kunne mer enn å melke fe. Hun svarte også at hun ikke kom til å bekjenne mer.²¹⁸ Sitrus forhør var meget motstridende, hun poengterte to ganger at hun bare kunne melke kyr før hun tilsto å ha vært deltakende på Blåkoll. Den andre gangen hun tilstod at hun bare kunne melke kyr, la hun til at det var Anne Holter som hadde lært henne dette, slik knyttet hun seg til Anne Holter, og kollektivet som lå til grunn for øvrighetens forståelse av trolldom. Etter bekjennelsen om å ha deltatt på blåkoll poengterte hun atter en gang at hun bare kunne melke fe.²¹⁹ Vi vet ikke hvem som foretok forhøret av Sitru, og vi får heller ikke vite hvilke spørsmål hun ble stilt, eller om hun ved pågripelse hadde vært utsatt for

---

²¹⁴ Prosessnr 0003: Sitru Pedersdatter

²¹⁵ Prosessnr 0003: Sitru Pedersdatter

²¹⁶ Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630 s.142 og prosessnr 0003: Sitru Pedersdatter

²¹⁷ Se prosessnr 0001: Marin Nabstad

²¹⁸ Prosessnr 0003: Sitru Pedersdatter

²¹⁹ Prosessnr 0003: Sitru Pedersdatter

tidligere forhør. Formuleringene indikerer likevel at den som foretok forhøret ønsket å føre Sitrus bekjennelser i retning av tilståelse om diabolisme.²²⁰

I dommen over Sitru vektlegges hennes egen bekjennelse og Anne Holters beskyldning – som retten mente stemte overens med Sitrus egne bekjennelse. Det ble også vektlagt at Sitru hadde rømt fra lenet etter Anne Holters anklager. I saken var det ingen vitneprov fra Sitrus naboer. Det skulle likevel alltid ha vært mistanke om at Sitru kunne trolldomskunster ifølge hennes bygderykter.²²¹ Det var ikke nødvendig å hente inn andre bevis i saken, spesielt ikke når de hadde en tilståelse. Sitru Pedersdatter ble dømt til bål og brann. Ifølge lensregnskapet satt hun fengslet i totalt 14 dager fra hun ble gjenhentet til hun ble henrettet.

3.6 Marin Nabstad

6. August 1623 stod den siste kvinnen som ble utlagt av Anne Holter for retten på Bakke stevnestue. Marin Nabstad hadde på et tidligere tidspunkt blitt dømt til å sverge seg fri, antakelig rundt samme tid som Anne Vang. Den første rettssaken mot Marin er ikke bevart i lensregnskapet over Verne Kloster, men 6. august får vi vite at ingen av de 11 kvinnene ønsket å sverge Marin uskyldig i trolldomsanklagene. Vi vet ikke om lensherren var til stede da Marin ble stilt for retten den første gangen.²²² Det vi vet, er at lensherren var til stede på bygdetinget den 6. august, slik han tidligere hadde vært i rettssakene mot Anne Holter og Anne Vang.

I de tidligere rettsreferatene har lensherren blitt beskrevet som *overværende*. Jeg har tidligere argumentert for at lensherren likevel inntok en aktiv rolle i trolldomssakene, som påtalemyndigheten i trolldomssakene mot Anne Vang og Sitru Pedersdatter. Dette gir oss en klar indikasjon for lensherrens ønske om å følge opp trolldomsanklager som oppstod i hans len. Dette var ganske ordrett i henhold til 1617 forordningens befaling om å tiltale og straffe trollfolk. Lensherren godtok Anne Holters utleggelser som grunnlag for å føre nye trolldomssaker, og det gir oss grunnlag for å vurdere lensherrens holdning til trolldom. I tillegg til 1617 forordningens befaling om å straffe trollfolk, fulgte sakene fra Verne Kloster også 1617 forordningens grunnprinsipp, *demonologien*. Interaksjonen mellom den anklagde og lensherren

---

²²⁰ Willumsen, Liv. H. 2022; s.232

²²¹ Prosessnr 0003: Sitru Pedersdatter

²²² Det står i rettsreferatet at Marin ble dømt til å sverge seg fri i lagmannens overværelse, noe som kan støtte opp under at det er mulig at den første rettssaken var rundt samme tid som Anne Vang.

bekrefter uttrykkelig at lensherrens holdning mot trolldom var i overenstemmelse med alle deler av 1617 forordningen.

Marin Nabstad ble i likhet med Anne Vang, stilt for retten fordi «thuinde quindess personin och mesdedere som formedilst trolldomb er bleffuen brentt, haffuer **upinlige** for slig throldombs sag i deris bekiendilse beschylt, for^{ne} Marin Nabstad medt sig». ²²³ Retten presenterte ingen anklager fra Marins naboer i denne rettssaken, men ifølge vitnesbyrdet mot henne skulle Marin alltid hatt et dårlig bygderykke. ²²⁴ Likevel ble ingen av hennes naboer bragt inn som vitner. Bevisene mot henne lå derfor i all grunn i bekjennelsene til Sitru Pedersdatter og Anne Holter. Igjen vil jeg påpeke sorenskriverens presisering av at de to kvinnene skal ha vært *upint* i sine bekjennelser, noe som tidligere nevnt *kan* være en indikasjon på at tortur har vært brukt på et tidligere tidspunkt. I tillegg poengteres det at kvinnene også utla Marin i sin «dødz stund». Tidligere ble tilståelser avsagt i personens siste stund ansett som mer troverdig, ettersom det var deres frelse som stod på spill. ²²⁵

Marins ektemann og svoger var også til stede under rettssaken. Lensherren spurte dem «om de haffde nogitt i samme sag at ville driffue eller talle paa». ²²⁶ Til dette skal de ha svart nei, og lensherren skal ha spurt dem ytterligere tre ganger til. I rettssaken mot Marin Nabstad er det tydelig at lensherren tok en aktiv rolle i rettergangen på bygdetinget. Dette er også første gang rettsreferatet dokumenterer *hvem* som har forhørt vitner og anklagde under rettssaken. Det er også interessant at Marins ektemann eller svoger ikke hadde noe å si til forsvar av Marin ettersom at Sitru Pedersdatter bekjente at Marins ektemann hadde oppsøkt henne og bedt om å ikke utlegge hans kone for trolldom.

I rettssaken mot Marin Nabstad får vi også høre hennes egen stemme. Marin påpekte at dømte trollkvinner ikke var lovlige vitner. «Her var och nu for^{ne} Marin Nabstad att benthe goede mand Sigvert Gabriell begierendis thedt han slig beschylldninger som hun mentte icke medt rette burde att eragttis aff sadane mesdedere ville offuerveie om slige folck burde att prøve hinder fra sitt lifff». ²²⁷

---

²²³ Prosessnr 0001: Marin Nabstad: Egen markering

²²⁴ Prosessnr 0001: Marin Nabstad

²²⁵ Kallestrup, Louise. 2020; s.8

²²⁶ Prosessnr 0001: Marin Nabstad

²²⁷ Prosessnr 0001: Marin Nabstad

At Marin hadde kjennskap til lovverket indikerer at hun var en ressurssterk kvinne, noe regnskapet over henne også reflekterer. At Marin henvendte seg til lensherren, understreker hans posisjon på bygdetinget. På tross av at lensherren ikke hadde domsmyndighet, kunne hans personlige oppfatning påvirke den lokale retten i både positiv og negativ forstand for den anklagede. Det må ha vært vanskelig, tilnærmet umulig for domsmennene å foreta selvstendige domsbeslutninger som gikk på tvers av lensøvrighetens preferanser, spesielt når denne stod som anklager.²²⁸ Marin ble dømt til å straffes som en «throidombs menische som er att brendis paa boll och brand».²²⁹ Det er klart, at lensherren og bygdetinget så bort i fra Marins begjæring om å vurdere vitnenes habilitet. Lensherren påstod dødsdom, og bygdetinget gjorde lensherrens vurdering til sin.

Lensherrens behandling av trolldomssakene i Verne Kloster blir ytterlig interessant i lys av at lensherren var til stede ved herredagen i Bergen i 1622. Sigvart Akeleye var stevnet til herredagen på vegne av hans hustru i forbindelse med en konflikt om odelsgods.²³⁰ Det som er av sentral interesse her er at kommisjonen på samme herredag underkjente en dølsdom mot to kvinner fra 1619 som blant annet var basert på dømte trollkvinnens vitneprov.²³¹ Under herredagen i 1622 var kongen også personlig til stede, og hadde tilsynelatende ingen innvendinger mot frikjennelsen av kvinnene. Lensherren må derfor ha vært fullstendig klar over at det ikke var lov å bruke dømte trollkvinnens vitneprov som bevis da han året etter fikk tre kvinner brent.²³²

Hva kan være årsaken til at lensherren behandlet sakene slik? Vi kan aldri vite helt sikkert hva som var motivet for lensherrens involvering i trolldomssakene. Lensherrens personlige overbevisninger og hans tidligere erfaringer med Christenze Kruckow-sakene kan ha påvirket måten lensherren håndterte trolldomssakene innenfor hans len. Alm hevder også at diabolisme fremkom hyppigere i de norske sakene i sammenligning med Danmark. Hun begrunner dette med at lensherrene i Norge i større grad var tilknyttet kongen, og at pliktfyllende embetsmenn så trolldomsforfølgelse som en mulighet til å vekke kongens gunst.²³³ Andre motiver kunne vært økonomiske, Marin Nabstad var tilsynelatende relativt velstående ifølge regnskapet etter

---

²²⁸ Alm, Ellen J. 2000; s.140

²²⁹ Prosessnr 0001: Marin Nabstad.

²³⁰ Ved, Groth, P. Norske Herredags-Dombøger. Anden Række 6: (1607-1623) Dombog for 1622. 1925; s.62

²³¹ Ved, Groth, P. NHD. Dombog for 1622. 1925; s.239

²³² Totalt seks kvinner, men bare fire av dem var en del av utleggelsesprosessene.

²³³ Alm, Ellen J. 2000; s.195

henne. Disse pengene ville dog gått til kongen, med mindre Akeleye var like langfingret som lensherren på Agdesiden.

Hva med de andre aktørene i disse sakene? Knutsen hevdet at det nesten var full utskifting av lagrettemenn for hver trolldomssak i Verne Kloster. I de fire rettssakene som Knutsen baserte utregningen på var det totalt 48 lagrettemenn som skulle dømme i trolldomsprosessene, det var imidlertid syv personer som dømte i to saker slik at det totale tallet er nedskalert til 41.²³⁴ I denne utregningen inkluderte ikke Knutsen lagrettemennene som dømte i mordsaken mot Anne Holter. Et interessant funn er at syv av lagrettemennene som dømte i saken mot Anne Holter også dømte i rettssaken mot Sitru Pedersdatter. Det som kanskje gjør det enda mer interessant er at dette var sakene som resulterte i størst grad av demonologiske bekjennelser. Det er mulig å anta at tilståelsene som Anne Holter kom med kunne ha påvirket rettens ønske om å presse en tilståelse fra Sitru. Dette kan også ha vært påvirket av Sitru Pedersdatters fluktforsøk, som også kunne tolkes som en innrømmelse av skyld.²³⁵

3.7 Maren Daniels

I Verne kloster len var også en annen kvinne anklaget for trolldom i 1623. Maren Daniels var ikke en del av utleggelsesprosessen i Verne kloster og saken skiller seg markant fra de andre rettssakene. Rettssaken mot Maren Daniels inneholder i motsetning til utleggelsesprosessene mange og omfattende vitneprov fra innbyggerne i lenet. Den ligner derfor mer på det som blir ansett som en «tradisjonell» trolldomssak, hvor det var naboenes anklager som var i sentrum av saken. Rettssaken mot Maren Daniels er interessant i seg selv, men den gjør seg også godt for å belyse hvor unik de fire andre sakene var.

Maren Daniels ble stilt for retten på Bakke stevnestue 7. juli 1623. Lensherren var ikke personlig til stede under rettssaken, men han ble representert av sin fullmektig, Hans Pedersen. Kildene gir ingen indikasjon på hvorfor lensherren ikke var til stede, men at lensherrens fullmektig var til stede på bygdetinget viser likevel at lensherren hadde interesse av saken og ønsket seg representert. Det er også nærliggende å tro at lensherrens fullmektig fulgte lensherrens ønsker, spesielt i et lite len som Verne Kloster, hvor lensherren også virker å ha hatt tett oppsyn med rettsvesenet.

---

²³⁴ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.170

²³⁵ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.57

Maren Daniels ble i likhet med de andre kvinnene ikke stevnet for retten etter anklage fra hennes naboer. Maren Daniels ble først anholdt etter at bondelensmannen Peder Bakke fant en rømt fange som «bestod hun da sielf» at hun hadde oppholdt seg hos Maren Daniels i perioden hun hadde vært bortrømt.²³⁶ I etterkant av dette kom befolkningen i Verne Kloster frem med mange og omfattende vitneprov mot Maren Daniels. De var ikke i tvil, Maren Daniels var en trollkvinne. Det er en mulighet for at de fire foregående trolldomssakene hadde påvirket Marens naboer. De tidligere rettssakene kan ha fungert som en bekreftelse for deres mistanker mot Maren. De bekreftet at det levde trollfolk blant dem, likevel fremstår allmuen som tilbakeholden, og de kom ikke frem med sine mistanker før etter Maren Daniels var anholdt av bondelensmannen.

Totalt 14 personer stilte på bygdetinget for å vitne om deres tretter med Maren, og hvilke ulykker som hadde rammet dem påfølgende tid. Ekteparet Anne og Nils Salmaker hadde stjålet redskap fra Marens ektemann, Daniel Muremester. Etter dette hadde kuen deres tørket hen. Da de skulle flå kuen kom det ikke en dråpe blod fra den, og kalven den var drektig med lå forkilt. Åtte uker senere hadde ekteparet mistet sin beste hest. Anne mente at det var Maren Daniels som var årsak i deres ulykke. Nils Salmaker påstod også at han hadde fått smerter i kroppen etter at han tok redskapene fra Daniel Muremester. Den rømte kvinnen som ble funnet i Marens hjem vitnet i retten at Maren hadde lovet Nils Salmaker en djevlsk ferd fordi han hadde tatt de ferske redskapene fra hennes ektemann.²³⁷ Som nevnt hadde den rømte fangen tilstått *sielf* at hun hadde oppholdt seg hos Maren, noe som kan indikere at tortur hadde vært involvert. Det er også påfallende at hun bekreftet de ulykkene som skal ha skjedd ekteparet, med en formulering som også inkluderer djevelen.

En annen mann, Mads Jenssen hadde besøkt Mads Willumsen på Moss da han hadde kommet i trette med Maren. Da han skulle forlate Moss med båt begynte den å sprekke da han var kommet ut på dypet. Hadde det ikke vært for at Nils Salmaker kom han til unnsetning hadde han sunket med båten. Paul Mikkelsen fra Lervig i Danmark kunne fortelle at en brent trollkvinne hadde bekjent at hun hadde fått besøk av tre trollkvinner fra Moss i ravneskikkelse. Paul ønsket gjerne å bringe den forseglede dommen fra Danmark dersom det var ønskelig.²³⁸

---

²³⁶ Prosessnr 0005: Maren Daniels

²³⁷ Prosessnr 0005: Maren Daniels

²³⁸ Prosessnr 0005: Maren Daniels

Tre menn vitnet også at de hadde vært på tollboden da Eline Gystad ble pinlig forhørt. Eline anklaget i sin pinsel Marin Daniels for trolldom, det samme hadde hun også fortalt i sin dødsstund. Det vil si at ytterlige en kvinne ble henrettet for trolldom i Verne Kloster. Vi har ikke bevarte avskrifter fra rettssaken mot henne, og det er noe uklart når Eline ble henrettet og hvem som var til stede under rettssaken mot henne.

Vi kan se ut ifra vitneprovene fra rettssaken at hovedfokuset for naboene var deres tap av livsmidler. Ekteparet Salmakers skal ha mistet sine dyr, og Mads Jenssens båt sank etter tretten med Maren. For dem forelå det ikke andre plausible årsaker til dette enn at det var Maren som hadde forgjort dem. Også Maren og ektemannen mistet livsmidler, Daniel muremester ble frastjålet redskaper, som også kan klassifiseres som livsmidler ettersom det var deres livsgrunnlag. Det er nokså interessant at Maren Daniels skal ha hatt konflikter med flere i lokalsamfunnet over lengre tid, men det var ingen av dem som stevnet henne for retten. Det var først etter Maren var anholdt for å ha oppholdt en rømt fange at allmuen flokket til Bakke stevnestue med sine mistanker om trolldom. Dette kan tyde på en frykt eller kanskje motvillighet til å stille mistenkte trollfolk for retten. Det er kanskje også en refleksjon på at øvrig inngripen i slike saker var velkomment. Vi ser også at en markant forskjell til hvordan de andre sakene på Verne Kloster ble ført, hvor fokuset ikke var tapte livsmidler, men at kvinnene skal ha stått i ledtog med djevelen. Forskjellen i sakene kan muligens skyldes hvor dominant øvrighetspersoner, som lensherren, var i utleggelsesprosessene. Den ulike oppfatningen og hvilke personer som var til stede kan ha vært utslagsgivende i sakens utvikling, på tross av at de ble behandlet på samme bygding det samme året.

Forskjellen mellom allmuens og øvrighetens oppfattelse av trolldom er godt eksemplifisert av trolldomssakene i Verne Kloster, men det reflekteres også i en trolldomssak fra Bratsberg Len. Ellen Klokkers ble stilt for retten etter påstander om at hun hadde tatt livet av Hans Grytestøper med trolldom i 1619. Det virker som saken falt ut av rettssystemet, frem til den i 1621 ble tatt opp igjen, denne gang med Bratsbergs nye lensherre, Eiler Urne til stede.²³⁹ Ifølge Nils J. Stoa, var saken mot Ellen den eneste rettssaken på bygdinget hvor lensherren var til stede.²⁴⁰ På bygdinget ble det dømt at Ellen Klokkers skulle sverge seg fri med 11 troverdige kvinner innen 10 uker. Da Ellen ikke oppfylte dølsdommen innen de 10 ukene, stevnet lensherren henne til lagtinget i Skien. Det som er meget interessant er at når Ellen stod tiltalt på lagtinget, var det

---

²³⁹ Prosessnr 0167: Ellen Anders Klokkers

²⁴⁰ Stoa, Nils Johan. 1977; s.157

ikke lenger mordet på Hans Grytestøper som var hovedfokus for tiltalen. Hovedfokuset på lagtinget var hvorvidt Ellen hadde ridd på en sort galte til heksesabbat.²⁴¹ Det skal hun ha gjort ifølge to henrettede trollfolk som hadde utlagt henne og Marte Lanøy. Lensherren fulgte opp saken på lagtinget, hvor Ellen og Marte ble dømt til døden.²⁴² Denne saken understreker hvordan tiltalen, og oppfatningen av trolldom kan endre seg i tilfellene hvor lensherren opptrådte som påtalemyndighet.

Etter de 14 vitneprovene ble fremlagt for retten krevde lensherrens fullmektig at lagrettemennene skulle avsi endelig dom. Lagrettemennene mente at det var for mange bevis i saken til at de kunne frikjenne Maren for trolldom. Maren Daniels ble dømt til døden på bygdinget. Marens ektemann Daniel Muremester anket saken til lagmannen, men lagmannen Nils Krag avviste anken og den opprinnelige dommen ble gjeldende.²⁴³

3.8 Andre rettssaker fra Verne Kloster

Som tidligere nevnt er ikke tingboken fra Verne Kloster len bevart. Analysen er derfor basert på de rettssakene som er avskrevet i lensregnskapet. En åpenbar svakhet er at vi ikke kan vite hvor representative sakene som er avskrevet faktisk er. Ut ifra lensregnskapets oppføringer vet vi at det var flere rettssaker som ikke ble avskrevet. I perioden mellom 1622 og 1623 ble det for eksempel ført regnskap over en forbryter som hadde brent ned en bondegård. Gjerningsmannen ble henrettet.²⁴⁴ Siden rettssaken ikke er avskrevet vet vi ikke hvem som var til stede under rettssaken og den må derfor ekskluderes fra analysen. Det viser likevel at det var rettssaker som omhandlet alvorlige forbrytelser som ikke ble avskrevet i lensregnskapet.

Ut ifra avskriften i lensregnskapene kan vi se at lensherren ikke var til stede i noen av de andre rettssakene i Verne Kloster. Lensherren var likevel representert av sin fullmektig, Jens Paulsen under en rettssak 3. desember 1624.²⁴⁵ Rettssaken ble i likhet med trolldomssakene avholdt på Bakke stevnestue. Den anklagde i saken var Daniel Nilsen Muremester, som trolig var ektemannen til den henrettede Maren Daniels. Daniel Muremester skal ifølge anklagene ha stjålet penger fra Moss kirke. Det foreligger en mulighet til å spekulere i om trolldomssaken og dommen mot Maren Daniels påvirket ektemannens arbeidsmuligheter. Maren hadde et dårlig

---

²⁴¹ Digitalarkivet. Riksarkivets diplomsamling; s.19-21

²⁴² Digitalarkivet. Riksarkivets diplomsamling; s.19-21

²⁴³ Prosessnr 0005: Maren Daniels

²⁴⁴ Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630. s.90

²⁴⁵ Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630. s.170

omdømme i lokalsamfunnet og mange av anklagene mot henne skal ha kommet som et resultat av at hun hadde forgjort naboer etter de hadde stjålet redskap fra ektemannen. Dette reflekterer situasjonen personer kunne befinne seg i dersom de ble assosiert med en mistenkt eller dømt trollkvinne. Lensherren var også representert gjennom hans fullmektig i rettssaken mot Alf Dilling. Alf Dilling var anklagd av Norges Kansler Jens Bjelke for å ha begått landskyld, bygsel og åbot.²⁴⁶ Alle tre tiltalepunktene er relatert til betaling og/eller vedlikehold av større gods, gjerne tilhørende stat eller kirke.

Begge sakene omhandlet brudd på lover som angikk staten. Tyveri fra kirken var også tyveri fra kongen ettersom han var kirkens overhode. Alf Dilling hadde antakelig forsømt statlig jord, ettersom at anklageren var Norges kansler. Alf Dilling ble dømt skyldig og måtte betale bøter. Daniel Muremester fikk en langt mer brutal straff, han ble dømt til steile og hjul. Steile og hjul var en form for dødsstraff der den dømte ble bundet fast til et vognhjul, deretter fikk han armer og bein knust med en stålførsterket klubbe. Offeret som var bundet fast i en forvridd og smertefull stilling på hjulet ble deretter plassert på en stolpe til «spott og spe». Steile og hjul var en langsom og pinefull død.²⁴⁷ Generelt ifølge avskriftene kan det virke som at lensherrens og lensøvrigheten var spesielt interessert i saker hvor konge og Gud ble spottet.²⁴⁸ Som kildene viser var det likevel bare trolldoms sakene lensherren hadde personlig oppfølging med på bygdetinget.

3.9 Konklusjon Trolldomsprosessene i Verne Kloster Len

Seks kvinner ble brent i Verne Kloster len i 1623. Lensherrens tilstedeværelse i tre av rettssakene viser hvordan staten – gjennom dens tjenestemenn – kunne virke aktivt inn i trolldoms saker på det lokale planet. Vi kan si at lensherren på Verne Kloster fulgte 1617 forordningens *grunnprinsipp*, demonologien og dens befaling om å tiltale og straffe trollfolk. Under rettssaken mot Anne Holter, som opprinnelig ble dømt for mord, ble det ikke nevnt trolldom eller de tre andre kvinnene hun senere utla. Det aspektet må ha kommet til etter Anne Holters dom, mest sannsynlig under tortur. Utviklingen fra øksemord til trolldom kan nok riktig tillegges Anne Holters *utvungne* tilståelse om at det var den onde som fikk henne til å begå drap. Tilståelsene som kom til etter dom, nemlig at kvinnene hadde reist sammen til Blåkoll var elementer som var forenelig med 1617 forordningens grunnprinsipp. Forestillingen om et

---

²⁴⁶ Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630. s.46

²⁴⁷ Ordbog over det danske sprog med søkeordet «radbrække»

²⁴⁸ Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630. s.170-171

kollektivt fellesskap som tjente djevelen var også forestillinger som lå til grunne for at det kunne oppstå kjedeprosesser.

Det er gode argumenter som taler for at lensherrens tilstedeværelse under rettssakene hadde stor påvirkning på rettssakenes innhold og utvikling. I første omgang er det tvil om Anne Vang, Sitru Pedersdatter og Marin Nabstad hadde blitt stilt for retten uten lensherrens begjæring om å høre og vurdere anklagene som forelå mot kvinnene. Dette tyder på at lensherren tolket 1617 forordningen i den grad at lovene om vitnehabilitet ikke gjaldt i trolldomssaker. Dette blir tydelig under rettssaken mot Marin Nabstad, som henvendte seg direkte til lensherren og påpekte at vitneprov fra dømte trollkvinner var brudd på recessen av 1547/1558. Marin Nabstad ble dømt til bålet, noe som tydelig uttrykker hvilken holdning lensherren hadde til trolldom og 1617 forordningen. Det er også mulig å spekulere om trolldomssaken til Christenze Kruckow og det demonologiske innholdet i saken påvirket lensherrens holdning da han selv stod ovenfor trolldom i Norge. Sakene fra Verne Kloster viser at lensherren kunne gå utenfor de rent formelle oppgavene de hadde i forhold til rettssystemet. Det virker som at lensherren har hatt stor påvirkning, muligens hadde han også bestemt utfallet av sakene. Marins henvendelse direkte til lensherren understreker lensherrens posisjon som den viktigste aktøren under rettssaken. Vi vet også at lagmannen i Fredrikstad, Nils Krag, var til stede under rettssaken mot Anne Vang. Dette utgjør en instansblanding som medfører at de anklagedes ankemuligheter i realiteten var ikke-eksisterende.

På tross av dette er det likevel viktig å understreke at to av kvinnene fikk muligheten til å sverge seg fri. Det vil i realiteten si at medlemmer av lokalsamfunnet kunne frikjent kvinnene. Ingen ønsker å sverge med kvinnene, om det var fordi de mente dem skyldig eller om det var for å unngå assosiasjon med trollkvinner kan vi ikke vite. Det er likevel interessant at det bare var et vitneprov i saken mot Anne Vang hvor en nabo anklagde henne for trolldom. Det er viktig å understreke at trolldomsprosessene aldri bør anses som et ensidig fenomen. Både øvrigheten og allmuen påvirket i ulik grad og funksjon prosessene. Rettssakene i Verne Kloster er en god refleksjon av hvordan trolldomsfenomenet påvirket og utspilte seg i de ulike samfunnslagene. I rettssaken mot Maren Daniels kom allmuens bekymringer og trolldomsoppfatning til uttrykk i de mange vitneprovene mot henne. Anklagene kom dog først etter at Maren ble anholdt av lensmannen Peder Bakke, som også viser en delvis motvillighet eller frykt for å stille mistenkte trollfolk for retten. Dette viser også at øvrighetens inngripen i trolldomssaker muligens var velkomment.

Vi kan som nevnt ikke vite hvor representativ sakene som er avskrevet i lensregnskapene er, men ingen av dem dokumenterer at lensherren var til stede personlig. Lensherrens fullmektig var til stede, og det er i grunn lite sannsynlig at han opptrådte i motsetning til lensherrens ønsker. Verne Kloster var som nevnt et lite len, og det er nok riktig å anta at lensherren hadde godt oppsyn med både rettsvesen og fullmektig. De avskrevne rettssakene handler i hovedsak om forbrytelser som gikk imot stat og kirke. Daniel Muremester mottok en brutal dom, som utvilsomt må ha virket som et skrekkeeksempel. På grunn av kildematerialets bevaringsgrad vil vi ikke få fullstendig oversikt over lensherrens involvering i rettsinstansene på Verne Kloster. Vi kan likevel si at lensherrens opptreden i trolldomssakene viser at lensherren involverte seg utover hva det formelle systemet skulle tilsi, og at hans involvering var pådrivende for trolldomsprosessene i Verne Kloster.

Kapittel 4: Trolldomsprosessene i Stavanger Len

I dette kapitlet skal jeg analysere lensherrens rolle i et utvalg av trolldomssaker fra Stavanger len. Lensherren i Stavanger, Henrik Bille overtok lensherreembete i 1621 og satt til 1634. Denne perioden sammenfaller med flest dødsdommer i trolldomssaker i Stavanger under hele perioden med trolldomsforfølgelse.²⁴⁹ 20 personer ble anklagd for trolldom i perioden 1617-1629, og fem personer ble dømt til døden. Problemstillingene for kapitlet er tidligere formulert i innledningskapitlet, og de vil forhåpentligvis bidra til vår forståelse av lensherrens påvirkning på trolldomssakene i Stavanger len. Problemstillingene vil også sette trolldomssakene i en større kriminalkontekst, og lensherrens involvering i andre saker enn trolldom.

Innledningsvis skal jeg redegjøre for trolldomssakene i Stavanger len i perioden 1617-1629. Lensherren, Henrik Bille, vil bli kort introdusert, ettersom at det ikke er mye informasjon fra hans oppvekst og tidlige karriere. Deretter vil analysen hovedsakelig bestå av de trolldomssakene hvor lensherren var til stede eller involvert. Her vil jeg legge til at det ikke var alle trolldomssakene hvor lensherren møtte personlig på by- eller bygdetinget, men han var involvert gjennom stevninger eller oppnevning av lagrettemenn. Sakene vil bli utfylt med utdrag fra trolldomssakene hvor lensherren ikke var involvert. Avslutningsvis vil jeg analysere den generelle kriminalitetsstatistikken i Stavanger len, og lensherrens involvering på de omliggende bygdetingene.

---

²⁴⁹ Næss, Hans E. 2005; s.148

4.1 Tabell over troldomsprosessene i Stavanger len 1617-1629

<i>Prosessnr</i>	<i>Navn</i>	<i>Årstall</i>	<i>Var lensherren til stede eller involvert?</i>	<i>Domsutfall</i>
0347	Henrik Rasmussen	1618	Nei	Ikke dom i saken
0241	Helga Svanteskjold	1619	Nei	Ikke dom i saken
0346	Johanne Pedersdatter	1622	Ja	Dødsdom
0346	Maren på Kleven	1622	Nei	Lovet å oppføre seg i fremtiden. Ingen straff
0257	Dorte Ribland	1623-1629	Ja	Dødsdom
0242	Barbro Bjelland	1623	Nei	Dødsdom
0242a	Siri Rabstad	1623	Nei	Frifunnet
0242b	Magle Grøtfjell	1623	Nei	Frifunnet
0242c	Siri Grøssereid	1623	Nei	Frifunnet
0242d	Endre Eye	1623	Nei	Frifunnet
0242e	Gittleff Eye	1623	Nei	Frifunnet
0242f	Jon Årstad	1623	Nei	Frifunnet
0242g	Mette Stene	1623	Nei	Frifunnet
0256	Jens Skie	1623	Nei	Bøtelagt
0258	Birgitte Berge	1625	Nei	Gjorde ed på at hun aldri mer skulle trette med sine naboer. ingen straff.
0349	Nils Skabo	1626	Ja	Dødsdom
0349a	Maren Povelsdatter	1626	Ja	Dødsdom
0354	Karen Svendsdatter ²⁵⁰	1628	Nei	Ikke dom i saken
0644	Thomas Filipssønn	1629	Ja	Suspendert og bøtelagt
0644a	Dagfinn Filipssønn	1629	Ja	Bøtelagt

²⁵⁰ Næss, Hans E. 1982; s.322. Karen Svendsdatter ble anklaget på nytt i 1633 hvor hun så ble henrettet.

Som tabellen viser, var det 20 trolldomssaker i Stavanger len i perioden 1617-1629. Av de 20 sakene kan vi se at lensherren var til stede, eller involvert i seks av rettssakene. Det bør for ordens skyld poengteres at to av sakene var før Henrik Bille overtok Stavanger len, og det er ikke dom i noen av disse sakene. Vi kan også se at fire av seks personer mottok dødsstraff i tilfellet lensherren var involvert. Personene som ikke fikk dødsstraff, var Thomas Filipssønn og Dagfinn Filipssønn, to prester som var anklaget for å ha brukt en singseddel. Signing medførte ikke dødsstraff etter forordningen av 1617. Det vil si at i alle sakene hvor lensherren var involvert, og lovverket forskrev det, mottok den anklagde dødsstraff.

Saken mot Barbro Bjelland var den eneste saken i Stavanger len som inneholdt demonologiske elementer. Noen av personene hun utla ble stilt for retten som følge av hennes utleggelser. Siri Rabstad, Magle Grøtfjell, Siri Grøssereid, Endre Eye, Gitleff Eye, Mette Stene og Jon Aarstad ble stilt for retten «huortill di alle møtte i rette och det høyelig benegtet at di aldrig haffde hørt, at nogen aff demmem haffde uerret berøgtet for saadan Barbra Biellans tillagde troldoms sagh, mens Barbra haffde dennem det skammelig paadigtet och paaløyet».²⁵¹ Saken viser påvirkningen allmuen kunne ha dersom de var uenig i trolldomsanklager. Det at alle stod for retten samtidig kan også ha bidratt til å styrke forsvaret deres, ettersom de ikke stod alene om anklagene. Rettssaken var tilsynelatende en kort affære, og referatet ovenfor er det som ble notert ned i tingboken, de ble alle frikjent. Barbro Bjelland var den eneste personen som mottok dødsdom hvor lensherren *ikke* var involvert eller til stede. At lensherren var til stede eller involvert i fire av fem rettssaker hvor dødsdom avsies kan være tilfeldigheter, men det er verdt å merke seg.

I tillegg vil trolldomssaken til en mann ved navn Oluf Fennefoss omtales. Fennefoss sak ble behandlet på Agdesiden len, under lensherren Styring Boell, men en prest som var involvert i saken ble stevnet for domkapitlet i Stavanger for hans involvering. Det kan også nevnes at Henrik Bille i 1629 utleverte en kvinne, omtalt som «rømt trollkvinne» tilbake til Heggen og Frøland, hvor hun ble dømt til døden og henrettet for trolldom.²⁵² Kvinnen hadde rømt til Danmark og videre til Stavanger, hvor hun så ble utlevert på befaling av lensherren. De to personene som hadde fulgt kvinnen og bragt henne tilbake til Heggen og Frøland fikk utbetalt penger på stattholderen, Jens Juel og kansleren, Jens Bjelkes bevilgning.²⁵³

---

²⁵¹ Ved, Aurnes, Ola. Thorson, Per. Rogalands Tingbøker serie A: Jæren og Dalane. 1613-1625. 1953; s.187

²⁵² Prosessnr 0015: Trollkvinne

²⁵³ Prosessnr 0015: Trollkvinne

4.2 Lensherren Henrik Bille

Henrik Bille til Billeskov ble født ca. 1585 til Knud Bille og Hilleborg Gyldenstjerne. Bille familien var medlemmer av den danske uradelen, og mange medlemmer av familien hadde fortid i kongens riksråd. Grenen av Bille slekten som Henrik var en del av var nok ikke prominent på denne tiden, i *Bille ættens historie* del en og to nevnes familien i liten grad.²⁵⁴ I likhet med Akeleye er heller ikke Henrik Bille å finne i listen over immatrikulerte studenter ved Sorø.²⁵⁵ I *Dansk-Norske Studierejser fra enevælden 1536-1600* er det heller ikke dokumentert at Bille skal ha studert i Danmark eller i utlandet.²⁵⁶

Henrik Bille tjente som hoffjunker ved det danske hoffet fra 1608-1615. Han var også en del av Hoffanen under Kalmarkrigen i 1611.²⁵⁷ Kong Christian IV stod selv i spissen for hoffanen under krigen, Henrik Bille hadde som ung adelsmann derfor tett tilgang til kongen.²⁵⁸ Foruten om denne posisjonen er det likevel ikke noe annet som tilsier at han var en del av kongens nære kretser. Stavanger len var et av de norske hovedlenene, så det kan indikere Henrik Bille holdt en viss godvilje hos kongen.

28. August 1616 giftet Henrik Bille seg med Lisbeth Bryske, sammen fikk de åtte barn i perioden 1617-1630. Henrik Bille overtok lensherremebetet i Stavanger i 1621 og beholdt det helt frem til 1634. Han mottok ikke ny forlening, og antakelig returnerte han til Danmark og Tirsbæk gods, som tilhørte hans hustru. I Stavanger administrerte Bille lenet sitt fra kongsgården i Stavanger. Administrativt var Stavanger len delt inn i to distrikter, Ryfylke og Jæren (med Dalane).²⁵⁹ Befolkningstallet var ca. 25.000 i 1665 og antakelig mindre på tidspunktet Henrik Bille var lensherre der.²⁶⁰ Forleningsbrevet konstaterte at lensherren mottok Stavanger len av kongens gunst og nåde.²⁶¹ Lensherren skulle ifølge forleningsbrevet kreve inn skatter og føre årlige regnskap som skulle sendes inn til rentekammeret i København. Lensherren skulle også ha oppsyn med de lokale rettssystemene, han skulle hjelpe bøndene til

---

²⁵⁴ Mollestrup W. *Bille Ættens Historie*. Første del: 1888; og Meidel FR. *Bille Ættens Historie*. Anden del. 1889.

²⁵⁵ Personlig kommunikasjon med Knutsen. 30.03.23

²⁵⁶ Helk, Vello. 1987; s.171

²⁵⁷ Anina, Holbek. Finn, Holbek «Henrik Bille, til Billeskov»

²⁵⁸ Larsen, Aksel. *Kalmarkrigen: et Bidrag til de nordiske Rigers Krigshistorie*. 1889; s.94

²⁵⁹ Ved, Aurnes, Ola. Thorson, Per. Rogalands Tingbøker serie A: Jæren og Dalane. 1613-1625. 1953; s.II-III

²⁶⁰ Rian, Øystein. 1975; s.22

²⁶¹ Ved, Lundh, Otto. Sars, Johan E. Norske Rigs-Registranter. tildeels i Uddrag. B. 5: 1619-1627. 1874; s.150-151. I forleningsbrevet het det Jæderen, Dalerne og Ryfylket.

rette dersom de hadde problemer, og han skulle forsvare dem. På samme måte skulle lensherren sørge for at bøndene holdt seg ved god hevd og magt.²⁶²

4.3 Johanne Pedersdatter

Lensherren var til stede da den første trolldomssaken i hans lenstid ble behandlet på Stavanger byting. 1. Juli 1622 ble Johanne Pedersdatter anklagd av Karen Nilsdatter for å være årsak i hr. Nils kones død. Johanne mente på sin side at hun ikke kunne trolldom og at Karen «lagde henne fuldkommeligh sagh thill».²⁶³ De to kvinnene hadde dessuten aldri møttes eller snakket med hverandre før rettssaken, det tilstod de begge to.

Presten Nils nektet å ta på seg rollen som anklager, men Karen mente at det var hans hustru som mente at Johanne var årsak i hennes sykdom og død. Før hun døde «sagde, at hun ingenn haffde misthuilt paa wdenn simen Jacopsens quinde».²⁶⁴ Kvinnen mente at Johanne hadde forgjort henne fordi datteren hennes hadde ledd av Johanne. Sognepresten Gabriel Lauritsen hadde besøkt kvinnen ved flere anledninger da hun var syk og trøstet henne med Guds ord. Kvinnen hadde ikke nevnt navn, men hun hadde bedt Gud om å straffe den som var årsak i hennes sykdom. Rettssaken ble utsatt fordi Johannes ektemann, Simen Jacobsen, ikke var til stede i byen under rettssaken mot konen. Lensherren var antakelig i Bergen på herredagen i perioden deler av rettsaken mot Johanne pågikk.²⁶⁵ Det kan forklare hvorfor han var borte en stund, men vi vet at han antakelig hadde anledning til å delta på flere rettsmøter.

Etter rettssaken på bytinget hadde Johanne dratt til Karens far, Nils Skabo og spurt hva ondt hun hadde gjort han eller hans datter som så skammelig løy og sa hun var en trollkvinne. Da hadde Nils Skabo svart at hun ikke hadde gjort ham noe vondt. Da Johanne gikk derfra hadde hun sagt «dersomb hun schulle brendes. Daa schulle her Niells brendes medt».²⁶⁶ Johannes utsagn viste seg å komme til live bare fem år senere, da både Nils Skabo og hans kone Maren ble brent som trollfolk.

---

²⁶² Ved, Lundh, Otto. Sars, Johan E. NRR: 1619-1627. 1874; s.150-151

²⁶³ Prosessnr 0348: Johanne Pedersdatter.

²⁶⁴ Prosessnr 0348: Johanne Pedersdatter

²⁶⁵ Herredagen i 1622 var den eneste i perioden 1617-1629 hvor kongen selv var til stede på herredagen. Vi vet at flere saker fra Stavanger len ble behandlet, blant annet en sak angående lagmannen Peder Ravn. En fullstendig oversikt over hvem som var til stede på herredagen finnes ikke, men det er trolig at landets lensherrer og lagmenn, spesielt fra de store lenene møtte på herredagen når kongen var til stede.

²⁶⁶ Prosessnr 0348: Johanne Pedersdatter

Johanne og ektemannen forsøkte å juridisk diskreditere Karens vitneprov basert på recessen av 1547/1558. Simen Jacobsen fortalte retten at han ikke aktet Karens løgnaktige munn, «formedellst hun waar enn horre och en tiuff (...) hennedes ordt derfor iche schall stande thill throende».²⁶⁷ Johanne og ektemannen hadde også vitner som kunne støtte opp under påstandene deres. Thomas Snekker vitnet Karen Nilsdatter satt fengslet i Jørgen sitt ildhus. Jørgen fortalte Thomas at Karen satt fengslet for noe mindre tyveri. Mari Pallisdatter kunne også vitne om at Karen hadde stjålet fra henne. Også i Verne Kloster har vi sett hvordan den anklagde forsøkte å bruke lovverket til sin fordel. Det er meget interessant å se hvor bevisst den anklagde var ovenfor egne rettigheter, og den juridiske kompetansen som den anklagde og familien fremviste.²⁶⁸ Det som kanskje også er besynderlig er at ingen av dem vant fram med sine innvendinger til prosessføringen.

En kvinne vitnet at Johanne hadde stjålet fra henne, og da hun konfronterte Johanne hadde Johanne sagt at hun skulle få en «wersens skamb». Mads Gregersen gjorde borgered på at han hadde vært i trette med Simen og Johanne angående konens arv for 11 år siden. Etter konflikten hadde konen ikke hatt en helbredens dag, og Mads kunne ikke benekte for at han hadde mistenkt at Johanne stod bak konens sykdom.²⁶⁹

Johanne Pedersdatter hadde også personer som vitnet for henne. Jens Skomaker vitnet at han ikke hadde hørt noe negativt om Johanne, og han hadde heller ikke hørt noe vondt av hennes munn. Robert Henriksens kvinne gjorde borgered på at hun ikke hadde noe å klage på om Johanne. Albert Kipper, som hadde tjenestegjort med Johanne i Bergen påstod at Johanne var en ærlig pike. Men Albert kunne også fortelle at en kvinne som hadde stjålet fra Johanne nå gikk rundt i Bergen full av poker og frandtssoser (kjønnsykdommer). Sogneprestens vitneprov kan også tolkes som relativt nøytralt, kvinnen hadde som nevnt ikke anklagd noen ved navn for hennes sykdom, men hadde bedt Gud om å straffe den ansvarlige.

Johanne og ektemannen prøvde også å bestikke to av rådmennene i håp om at de kunne frikjenne henne. Johanne og hennes ektemann forsøkte å betale byfogden Thorn Sørensen seks daler. Johanne benektet i utgangspunktet at de hadde betalt byfogden, men ektemannen hennes

---

²⁶⁷ Prosessnr 0348: Johanne Pedersdatter

²⁶⁸ Det bør poengteres at Marin i Verne kloster syntes å ha hatt gode økonomiske ressurser, og Johanne og ektemannen var byborgere i Stavanger. Det er antakelig rett å anta at deres kompetanse var høyere enn en «alminnelig bonde» selv om dette ikke er en analytisk kategori.

²⁶⁹ Prosessnr 0348: Johanne Pedersdatter

tilstod senere at de hadde betalt byfogden for at han skulle hjelpe med å befri Johanne. Borgemesteren Nils Høgh vitnet at Simen Jacobsen hadde sagt seg villig til å betale han ti daler dersom han jobbe for å frikjenne Johanne.²⁷⁰

Byens lagmann, Peder Ravn, var også til stede på bytinget ved et par anledninger. Han var til stede 3. september, og møtte opp igjen da dommen mot Johanne ble avsagt på bytinget 10. september. Johanne selv begjærte at hun måtte bli benådet, hun lovte også at hun skulle rømme lenet og etterlate seg alt hun eide. Retten dømte Johanne til bål og brann for trolldom. Dommen var basert på de grove beskyldningene som overbeviste dommerne om at Johanne hadde forgjort folk og fe. Etter dommen var avsagt ble det innskrevet i tingboken «med mindre kongl maytz ombudtzmandt hennde i andre made will benaadde».²⁷¹

Kongen hadde mulighet til å benåde den dømte, kildene viser også at de norske lensherrene hadde jurisdiksjon til å benåde på vegne av kongen. Formuleringen som ble brukt på slutten av dommen mot Johanne Pedersdatter finner vi også trolldomssakene fra Verne Kloster og Vardøhus.²⁷² Formuleringen var ikke begrenset til trolldomssaker, den ble også benyttet i en sak fra Stavanger i 1621 hvor mor og datter var anklaget for tyveri og brannstiftelse, vi finner den også i saken mot Daniel Muremester i Verne Kloster.²⁷³ Vi vet at lensherren i Stavanger benådet en tyv i 1624 «(...) Da er hannom beuilgid effter welbte woris lensherris schriffuelse, denne gang med liffuit Vden Reffsilse at maa patzere».²⁷⁴ Tidligere forskningslitteratur har bare påpekt at lensherren kunne benåde den dødsdømte til mildere eksekusjon.²⁷⁵ Vi vet likevel at minst en lensherre benådet den anklagde fra dødsdom til landsforvisning, det viser at lensherrens utøvelse kunne gå utover å gi den dødsdømte mildere eksekusjon.²⁷⁶ Det medfører også at lensherrene kunne ha påvirkning på sakene etter avsagt dom. Lensherren i Stavanger valgte å ikke benåde Johanne Pedersdatter. Det faktum at lensherren også hadde vært til stede på bytinget kunne også gi dommen ekstra autoritet. Etter avsagt dom ble Johanne torturert, tilstod alle anklager og ble brent.²⁷⁷

---

²⁷⁰ Prosessnr 0348: Johanne Pedersdatter

²⁷¹ Prosessnr 0348: Johanne Pedersdatter

²⁷² Prosessnr 0694: Kirsten Sørensdatter

²⁷³ Digitalarkivet. Stavanger byfogd, Byting- og rådsturettprotokoll, 1621-1622. s.7-8 og Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630. s.171

²⁷⁴ Ved, Næss, Hans E. Rogalands tingbøker. B 2: Tingbøker frå Ryfylke. 1622-1624. 1977; s.88

²⁷⁵ Alm, Ellen J. 2022.

²⁷⁶ Prosessnr 0570: Mikkel i Sandvær

²⁷⁷ Prosessnr 0348: Johanne Pedersdatter

Det er vanskelig å konkludere påvirkningen av lensherrens tilstedeværelse i de tilfellene han bare var «overværende», men jeg vil hevde at det er argumenter for at lensherrens tilstedeværelse i trolldomssaken har en viss tyngde. Vi må heller ikke glemme at lensherren var kongens representant i lenet, og han fremmet kongens saker. Som vi vet, var Christian IV en iherdig forkjemper i kampen mot trollfolket. Det er ikke utenkelig at lensherrens tilstedeværelse og involvering i lenets trolldomssaker var gjort i ønske av å blidgjøre kongen. Dette blir bedre belyst hvis vi undersøker andre saker i perioden og ser i hvilken forbindelse lensherren møtte på by- eller bygdinget. Ifølge protokollen fra bytinget kan vi se at lensherren ikke hadde vært til stede på bytinget på et halvt år før han var til stede i rettssaken mot Johanne Pedersdatter.

Den siste gangen lensherren var til stede på bygdinget før rettssaken mot Johanne var 25. januar. Rettssaken omhandlet en konflikt mellom borgemester, byråd og en mann ved navn Gabriel Mikkelsen. Borgemester og byråd var den fornærmede part og Gabriel ble stilt for retten fordi han skal ha sagt stygge ord om borgemester og byråd.²⁷⁸ Tidligere hadde lensherren også vært til stede da lagmannen Peder Ravn stevnet den tidligere lagmannen i Stavanger, Povel Leth for retten.²⁷⁹ Det virker som at lensherren i disse tilfellene var til stede på bytinget ettersom saker av politisk viktighet ble behandlet. Etter rettssaken mot Johanne Pedersdatter var lensherren ikke personlig til stede på bytinget i Stavanger før 22. desember 1623, denne gangen omhandlet det en skipslast som kongen ønsket.²⁸⁰ Stavanger var et relativt stort len basert på befolkning og geografisk utbredelse, og kildene viser at lensherren sjelden var til stede under rettssaker på bytinget eller bygdingene. I 1623 mottok lensherren et kongebrev angående borgemesteren og råd i Stavanger. I brevet stadfestes det at «du ikke haver bedre agt og indseende med hvis saaledes imod retten der udi ditt len handles og gjøres efftersom du vel burde og skulde».²⁸¹ Brevet indikerer at lensherren ikke hadde tilfredsstillende oppsyn med rettsvesenet i lenet.

---

²⁷⁸ Digitalarkivet. Stavanger byfogd Byting- og rådsturettprotokoll, 1621-1622. s.21

²⁷⁹ Digitalarkivet. Stavanger byfogd Byting- og rådsturettprotokoll, 1621-1622 s.26

²⁷⁹ Digitalarkivet. Stavanger byfogd Byting- og rådsturettprotokoll, 1621-1622. s.28

²⁸⁰ Digitalarkivet. Stavanger byfogd, Byting- og rådsturettprotokoll, 1622-1623. s.24-36 og Digitalarkivet. Stavanger byfogd, Byting- og rådsturettprotokoll, 1623-1624. s.4-50. Lensherren lot seg også tidvis representere av en fullmektig, som under en drapssak i november (28) 1622, og da lagmannen ble stevnet for retten i februar (8.) 1623.

²⁸¹ Ved, Lundh, Otto. Sars, Johan E. NRR: 1619-1627. 1874; s.320-321

Den store metodiske utfordringen i disse sakene er at vi ikke vet hva som ble diskutert, før, under eller etter rettsmøtet. Det er ikke usannsynlig å konkludere med at lensherren diskuterte saken med rådmenn og lagrettemennene. Lensherren var ikke dommer, men han var en mektig mann og kunne øve et sterkt press på dommerne når det var noe han ville ha gjennom.²⁸² Som tabellen over lensherrens involvering viser, mottok den anklagde dødsdom i alle tilfeller hvor lensherren var til stede eller involvert på bygdinget og lovverket forskrev det. Det var også bare to rettssaker i Stavanger by hvor lensherren ikke var involvert. I rettssaken mot Maren på Kleven i august 1622 var det ikke like mange vitneprov som i saken mot Johanne, men hun skulle ha ønsket ondt over rådmannen Nils Høgs hus.²⁸³ I rettssaken mot Maren bestod lagretten også av åtte av de samme lagrettemennene som dømte Johanne Pedersdatter til døden. Tiltalen falt ettersom at Maren sverget på at hun ikke skulle si trusler over Nils, eller noen andre i byen.²⁸⁴

I 1628 ble Karen Svendsdatter anklagd for mordet på Margrete Jensdatters mor. I 1627 hadde Margretes mor plukket bær av et kirsebærtre, da hadde Karen sagt at hun «schulle ike ploke kiersebehr aff samme træ, et andet aar».²⁸⁵ Margretes mor hadde riktignok dødd året etterpå og da Margrete hadde bedt Karen om å legge sin hånd på liket hadde det begynt å blø ut av nese og munn. Borgemesteren og byfogdens kone vitnet om at de hadde vært til stede da liket hadde begynt å blø etter Karens berøringer. Lagrettemann Christen Gundersen hadde også konflikt med Karen angående Kirsebærtreet. Vitner kunne fortelle at de hadde hørt Christen fortelle Karen at dersom det hendte han eller hans familie noe, da skulle hun vite at sannheten ikke kom henne til gode.²⁸⁶ Lauritz skomaker mente også at Karen hadde lovet hans hustru vondt, og hun hadde deretter fått vondt i den ene armen. På tross av omfattende konflikter og vitneprov fra medlemmer av byeliten virker det som at saken ikke kom til en slutt. Det som er interessant er at mange av aktørene i saken mot Karen som anklagere også var involvert i saken mot Johanne, men da som en del av rettsapparatet. Sakene er også relativt like, de omhandler mord gjennom forgjøring og tretter med naboer, men likevel får sakene totalt ulike utfall. Det virker som at anklagen mot Karen frafalt i 1628. Hun ble derimot gjenhentet av fortiden i 1633 og henrettet for trolldom. Ut ifra kildematerialet er det vanskelig å konkludere med årsakene til at saker som

---

²⁸² Ved, Aurnes, Ola. Thorson, Per. Rogalands Tingbøker serie A: Jæren og Dalane. 1613-1625. 1953; s. III

²⁸³ Nils Høgh var på dette tidspunktet bare rådmann, men ble borgemester i Stavanger en gang mellom 13. august og 3. september. Se prosessnr 0348: Johanne Pedersdatter og 0346: Maren på Kleven

²⁸⁴ Prosessnr 0346: Maren på Kleven

²⁸⁵ Prosessnr 0254: Karen Svendsdatter

²⁸⁶ Prosessnr 0254: Karen Svendsdatter

tilsynelatende var like fikk ulikt utfall. Uten at det nødvendigvis kan trekkes paralleller mente Anne Pedersdatters svigersønn at lagmannen i Bergen ikke hadde dømt etter saklige kriterier, men etter ordre fra lensherren.²⁸⁷ Hvis vi ser i protokollen fra rettssaken mot Anne Pedersdatter er det ingenting som tyder på dette. Lensherren var riktignok til stede, men i likhet med saken mot Johanne ble det ikke gjort uttrykk for holdninger hos lensherren.²⁸⁸ Om dette var sant eller ikke kan vi jo ikke vite, men det er en interessant påstand som er verdt å merke seg.

Det bør også poengteres at når konfliktnivået mellom den anklagde og hennes naboer var så høyt, kunne det i likhet med å dømme motsatt av øvrighetens ønsker også være like så vanskelig å avvise allmuens anklager. Johanne prøvde likevel som nevnt å bruke lovverket til sin fordel gjennom å juridisk diskreditere vitnet. Hun hadde også personer som vitnet for henne, og mange av anklagerne påpeker at mistenker, men ikke vet om det var Johanne som hadde påført dem skade. Disse faktorene i sammenheng med statistikken som viser at ingen overlevde en trolldomssak hvor lensherren var involvert, indikerer at lensherrens involvering og muligens påvirkning var betydningsfull.

4.4 Dorte Ribland

20. Januar 1623 stevnet Dorte Ribland Halldor Urdals hustru, Liv for retten på Sogndal bygdeting fordi Liv hadde kalt Dorte for en trollkvinne. Dette startet altså som en injuriersak, det vil si at personen selv tok initiativ til rettssak for å renavaske seg for et trolldomsrykte.²⁸⁹ To menn vitnet at de hadde hørt Liv fortelle at Dorte hadde lovet henne vondt, og vondt hadde hun vedfart. Det samme hadde Sivert Regedal opplevd etter han hadde vært i konflikt med Dorte. Ole Gunnarsen vitnet også om at Ståle hadde fortalt ham at Dorte hadde drept hans kone. Allmuen nektet å gi Dorte Ribland godt skussmål og ropte i munnen på hverandre at Dorte var beryktet for trolldom.²⁹⁰ 1. februar avla Jonas Dansielsønn og Peder Chirstensønn borgered på at da Dorte Ribland leste sin barnelærdom for dem, trodde hun at djevel skulle komme igjen og dømme levende og døde.²⁹¹

10. februar ble det avsagt dom over Dorte i lagmannens nærvær. Bevisene og at allmuen nektet å gi Dorte godt skussmål ble lagt til grunne for at Dorte ble dømt til bål og brann for trolldom.

---

²⁸⁷ Næss, Hans E. 1982; s.261-262.

²⁸⁸ Prosessnr 0680: Anne Pedersdatter

²⁸⁹ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.5

²⁹⁰ Prosessnr 0257: Dorte Ribland

²⁹¹ Prosessnr 0257: Dorte Ribland

Det innføres også at dette var med forbehold om at det ikke føres andre bevis og vitnesbyrd som går imot de opprinnelige vitnemålene, og så lenge vitnene står med deres fullmakt. Lagmannens rolle i trolldomsprosessene må ikke undervurderes. I Stavanger er det tydelig at lagmannen også hadde en stor påvirkning på dommen i trolldomssaker. Saken ble avgjort med lagmannens rådføring, men dersom lensherren mente at dommen ikke var ført i henhold til loven kunne han, som tidligere poengtert omgjøre dommen, eller som i dette tilfellet, pålegge dommerne å avsi ny rettskraftig dom.

Ifølge en dom fra herredagen i 1625 får vi vite at lensherren oppnevnte nye lagrettemenn for å dømme i saken mot Dorte Ribland fordi den opprinnelige dommen ikke var rettskraftig.²⁹² I dette tilfellet kan lensherrens involvering vært til fordel for den anklagde. At lensherren oppnevnte nye lagrettemenn og krevde rettskraftig dom kan være et uttrykk for at lensherren var opptatt av at lovverket ble fulgt, muligens for å forsikre seg om at det ikke ville føre til senere reprimander. De nye lagrettemennene og lagmannen skulle dømme i saken igjen 27. februar 1623. Det ble hørt nye vitneprov, og lagmannen spurte allmuen om noen av dem ønsket å sverge med Dorte dersom hun ble dømt til å gå sin døl. De svarte alle sammen at det ville de aldeles ikke gjøre. Lagrettemennene «kand ui (icke) andet effter voris offuerdommeris laumannens raad forefinde at hund bør at straffes (...) med boell och brand».²⁹³ Det er mulig at lagmannen og lagrettemennene ikke så det mulig med en annen dom ettersom allmuen gjorde det klart at de ikke kom til å sverge Dorte fri fra hennes anklager. Dermed ble Dorte nok en gang dømt til døden av lagrettemennene og lagmannen.

Dortes sønn, Peder Christensen stevnet saken inn for herredagen i Trondhjem, i juli 1625. Lagmannen hadde dømt uendelig i saken «i det han skylder saken inn for overdommere» som indikerer at lagmannens dom i realiteten var en ansvarsfraskrivelse.²⁹⁴ På herredagen forpliktet kommisjonen lagmannen til å avsi endelig dom i saken når den ble stevnet inn for ham igjen. I avgjørelsen fra herredagen står det også at dersom lensherren mente at lagmannens nye dom heller ikke var rettskraftig og han ikke ville eksekvere den, så kunne han henvende seg til kongen.²⁹⁵

---

²⁹² Ved, Groth, P. Norske Herredags-Dombøger. Tredje Række 1-4: (1625-1646) Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628. 1929; s.7

²⁹³ Prosessnr 0257: Dorte Ribland

²⁹⁴ Ved, Groth, P. NHD: Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628. 1929; s.7

²⁹⁵ Ved, Groth, P. NHD: Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628. 1929; s.7

30. januar 1626 ble Halldor Urdal stevnet for retten på Sogndal bygdeting av lensherren. Etter dommen fra Herredagen i 1625, hadde saken enda ikke blitt innstevnet for lagmannen. At saken enda ikke var lovlig stevnet for lagmannen kan tyde på at anklagerne var tilbakeholdne fra å føre saken videre. Spørsmålet i saken var om Halldor ikke var pliktig til å stevne saken for lagmannen ettersom at det var hans kone som opprinnelig hadde anklagd Dorte for trolldom. Halldor selv hadde ikke noe svar på hvorfor han ikke hadde stevnet saken for lagmannen enda. På bygdetinget ble Halldor dømt til å stevne trolldomssaken for lagmannen i Stavanger.²⁹⁶ I stevningsboken fra herredagen i Christiania 1628 får vi vite at Haldor skal ha gått fra sin første siktelse og anklage av Dorte, og at han for falske beskyldninger hadde sonet med lensherren.²⁹⁷ At lensherren grep inn for å få saken stevnet for retten kan tyde på at han var opptatt av at dommen fra herredagen ble oppfylt, altså at han var opptatt av at loven ble fulgt. Samtidig kan det ha vært et ønske om å følge opp trolldomsanklagene i lenet.

Lagmannen Peder Ravn mottok også brev i 1627 som konstaterte at han var pålagt å dømme i saken mot Dorte Ribland, slik som dommen i herredagen 1625 tilsa.²⁹⁸ I brevet påpekes det at lagmannen enda en gang har vist reservasjoner og ikke ville dømme i saken. Det blir ikke oppgitt hvem som hadde klaget lagmannens reservasjoner inn for konge og riksråd, men det er trolig noen som er tett på Stavanger len og sakene, muligens lensherren. Dommen fra herredagen ble det stadfestet at lensherren kunne henvende seg til kongen dersom han hadde noe betenkende med lagmannens opptreden. Lagmannen pålegges nok en gang, uten utsettelse, å dømme i trolldomssaken mot Dorte Ribland. To år etter herredagsdommen i Trondhjem ble Dorte Ribland dømt til å sverge seg fri for trolldomsanklagene.

Saken ble stevnet av Dortes sønn til herredagen nok en gang i 1628. Denne gangen var det fordi lagmannen hverken hadde reist eller felt de 12 menns dom etter herredagsdommen i Trondhjem i 1625.²⁹⁹ Dortes sønn mente at det var feil med prosessføringen også denne gangen. Etter saken ble ført for lagmannen var noen av de 12 lagrettemennene hvis dom skulle reises eller felles ikke til stede. Vitneprovener som de 12 mennene hadde fundert sin dom på hadde ikke blitt innstevnet. Dorte hadde heller ikke vært til stede da saken ble behandlet, bare hennes sønn, uten

---

²⁹⁶ Prosessnr 0257: Dorte Ribland

²⁹⁷ Ved, Groth, P. NHD: Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628. 1929; s.109

²⁹⁸ Ved, Lundh, Otto. Sars, Johan E. NRR: 1619-1627. 1874; s.599

²⁹⁹ Ved, Groth, P. NHD: Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628. 1929; s.29

fullmakt. Herredagen fant at lagmannen hadde dømt riktig, nemlig at Dorte skulle gå sin døl og sverge seg fri innen 10 uker.³⁰⁰

I 1629 stevnet fogden Dorte Ribland på lensherrens vegne for at hun skulle sverge seg fri fra trolldomsanklagene, slik dommen på herredagen tilsa. De 11 kvinnene som skulle sverge med Dorte sa «at endog de for deres personer iche wiste andet med hende end det som got wahr, saa undsloeg de sig doeg, nu loug med hende at gjøre».³⁰¹ Selv om de 11 kvinnene bare visste godt om Dorte nektet de å sverge henne fri. Etter seks år ble trolldomssaken mot Dorte Ribland avsluttet, hun ble «for denne sag (:oc process:) haffde weret ombført i bødellens hender»³⁰²

Denne saken uttrykker at lensherren var opptatt av at sakene ble ført etter lovverket, og at han faktisk grep inn i saker hvor dommen ikke var rettskraftig. Dersom han vilkårlig ønsket den anklagde dømt, kunne han gått utenfor rammene av lovverket og eksekvert dommen. Lensherren var også opptatt av at saken ble stevnet inn igjen for lagmannen etter dommen fra herredagen. Dette kan også være en indikasjon på legalisme. Saken kan reflektere at lensherren var opptatt av at saken ble ført i henhold til loven, men at utfallet av saken ikke nødvendigvis var det sentrale.

Et aspekt som også bør merkes er lagmannens involvering i trolldomssakene. Lagmannen Peder Ravn var også til stede i alle trolldomssakene som endte med dødsdom. Lagrettemennene hadde som nevnt mulighet til å rådføre seg med lagmannen dersom de mente at deres juridiske kompetanse var for svak til å dømme. Når dommer ble avsagt for underretten med lagmannens rådgivning ble ankemuligheten desto dårligere for den anklagde. Næss hevder at lagmannens rådgivning ble så hyppig brukt fordi lagrettemennene hadde liten erfaring med trolldomssaker, lovgrunnlaget var diffust og lovfortolkningen var alt annet enn lett.³⁰³ Vi ser også i herredagsprotokollen at lagmannen avsa uendelig dom i saken mot Dorte Ribland og at lensherren påla retten å avsi endelig dom. Herredagen sendte også Dortes sak tilbake til lagmannen etter den var stevnet til herredagen. Det fremstod gjennom hele prosessen som at lagmannen forsøkte å sende saken fra seg, eller utsatt å dømme i saken, slik som brevet fra 1627 tilsier.

---

³⁰⁰ Ved, Groth, P. NHD: Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628. 1929; s.29

³⁰¹ Prosessnr 0257: Dorte Ribland

³⁰² Prosessnr 0257: Dorte Ribland

³⁰³ Næss, Hans E. 2014; s.251

Ifølge protokollen fra herredagen og rettsreferatene virker det ikke som at lensherren eller herredagen hadde innvendinger mot lagmannens involvering i sakene. I en av sakene fra Verne Kloster var også lagmannen i Fredrikstad til stede på bygdetinget sammen med lensherren. Det er tydelig at lagmannens innflytelse også gikk langt utenfor det den formelle instansordningen gir uttrykk for.³⁰⁴ Når lensherrene også godtok lagmannens involvering ble det ekstra tydelig at den anklagde stod ovenfor en ankeblokkade. Dorte Ribland var den eneste personen som fikk saken sin anket, og da var det til landets øverste domstol. Lagmannen dømte opprinnelig Dorte til døden uten å ha sikret nødvendige vitneprov, og vi så at lensherren krevde ny, rettskraftig dom i saken. Slik hadde lensherren muligheten til å omgjøre dommen dersom den ikke var ført i henhold til lovverket. Lagmann Peder Ravn førte en hard front mot trollfolkene, noe som er tydelig i hans domsavsigelser.

4.5 Nils Skabo og Maren Povelsdatter

Johanne Pedersdatter forbannelse kom til live i slutten av 1626 da både Nils Skabo og hans kone Maren ble anklaget og henrettet for trolldom. Denne rettssaken startet også som en injurie sak, Nils stevnet Knut Suavffer fordi Knut hevdet at de hadde hatt en trette angående en hund. Etter dette hadde hverken Knut, hans kone eller barn hatt helbred. Nils påstod på sin side at Knut løy, Nils og Knut hadde ikke hatt konflikt over hunden.³⁰⁵

Jens Lauritsen vitnet om at han hadde hatt trette med Nils. Hans kone som hadde dødd hadde klaget på at hun eller hennes barn ikke hadde hatt god helse siden familien kom i konflikt med Nils. Men mannen poengterte av «hva årsak, det må Gud vite. Hun tillagte Nils ingen sak».³⁰⁶ Henrik Didriksens Anne, vitnet om at en spåkvinne hadde sagt til Jens Lauritsens kone at hun var forgjort av en trollkvinne. Lagrettemenne Hans Cortsen og Knut Ollsen hadde hentet vitneprov fra Frandse Marete om hva som hadde skjedd med hennes datter. Da Marete og hennes datter satt utenfor Johan Kandgyters dør hadde datteren fått vondt i det ene kinnet sitt. Deretter rant det vann ut av hennes munn, straks deretter hadde datteren dødd i stor pine. Om det var Nils Skabo som var årsak i datterens død, det måtte Gud i himmelen vite, sa Marete. Hans Lauritsen vitnet at for fem år siden så hadde han en liten hund som lå i sengen hos hans

---

³⁰⁴ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.49

³⁰⁵ Prosessnr 0349: Nils Skabo og 0349a: Maren Povelsdatter

³⁰⁶ Prosessnr 0349: Nils Skabo

kvinne. Hunden døde en stund etter dette, straks ble konen hans syk og hadde ikke hatt helbred siden, men han ville ikke tillegge noen noe sak for dette.³⁰⁷

Maren Poveltdatter hadde også vært i konflikt med noen av naboene sine. Kirsten Johan Kandgryters kvinne hadde vært i trette med Maren. Kirsten skal ha sagt og bedt til Gud om at Maren aldri skulle få sild her i byen.³⁰⁸ Til svar hadde Maren sagt at Kirsten skulle få skam når hennes mann kom hjem fra kirken. Oluf Kippers og Maren hadde også hatt konflikt. Maren skal ga sagt at Oluf skulle få skam, Oluf svarte at skam skulle Maren få selv. Noen tid der etter fikk han skade på det ene øyet. Maren og Nils datter Karen skal også ha spådd en rekke ting som hadde skjedd i byen, men Maren tok på seg skylden for dette og sa at det var hun som hadde fortalt datteren disse tingene. Kanskje Maren prøvde å beskytte sin datter for trolldomsanklager.

Lensherren var faktisk aldri personlig til stede i rettssaken mot ekteparet, men etter at saken hadde foregått i tre måneder sendte lensherren en kunngjøring som ble lest på tinget. Anders Hansen, fogd i Ryfylke og fullmektig i lensherrens fravær kunngjorde etter lensherrens skriftlige seddel at Christen Gunnerson, Jesper Christensen, Peder Hollemb og Hans Cordtsen var pålagt å dømme i saken mot ekteparet. Christen Gunderson, Jesper Christensen og Peder Hollemb var blant lagrettemennene som dømte Johanne Pedersdatter i 1622.³⁰⁹ Slik kan vi se hvordan lensherren hadde mulighet til å påvirke rettssaker selv om han ikke var til stede. De tre mennene hadde tidligere vært til stede under rettssaken mot ekteparet, men de var ikke til stede under alle, og de var aldri tidligere til stede alle tre samtidig. Motivet kan ha vært å påvirke saken i retning av ønsket dom, eller så kunne dette være et utvalg av menn som lensherren anerkjente og respekterte. Vi vet at Christen Gunnerson ofte var en del av lagretten i perioden. Kunngjøringen er ikke bevart, så vi kan ikke gjengi innholdet utenfor rammene av det vi får vite i rettsreferatet. På tidspunktet lensherren utstedte kunngjøringen hadde rettssaken mot ekteparet pågått i nesten tre måneder. Det synes altså som at lensherren grep inn i saken fordi bygdetinget brukte for lang tid på å avsi dom. Et annet aspekt som er verdt å påpeke er at lensherrens fullmektig møtte på tinget hver gang det ble avholdt møte etter denne kunngjøringen, dette hadde han ikke gjort tidligere. Det vil si at lensherren økte tilsynet og

---

³⁰⁷ Prosessnr 0349: Nils Skabo

³⁰⁸ Prosessnr 0349a: Maren Poveltdatter. Det virker som at ekteparet Skabo livnærte seg av sild.

³⁰⁹ Det bør også påpekes at det virker som at Christen Gunderson ofte var en del av lagrettemennene i saker som ble behandlet på bytinget i Stavanger. Jesper Christensen, Peder Hollemb og Hans Cordtsen var sjeldnere en del av lagrettemennene, men de hadde også tidligere vært til stede på Stavanger Byting. Det er dog sjelden at vi finner dem sammen i en rettssak.

oppfølgingen med trolldomssaken, det er også lite sannsynlig at lensherren og hans fullmektig ikke hadde diskutert saken. Nils Skabo og hans kone Maren ble dømt til ild og bål for trolldom.

Lensherren var ikke til stede på bytinget i Stavanger i perioden 1626-1627.³¹⁰ Han var tidvis representert av en fullmektig. Det kan tyde på at lensherrens interesse i rettssystemet var begrenset. Det er ikke rimelig å anta at han skulle være til stede hver gang retten møttes, men vi skulle tro at dersom han var til stede i byen så hadde han vært til stede under viktige rettsmøter, slik som da lagmann Peder Ravn ble stevnet for retten. Som vi skal se var lensherren ofte til stede da domkapitlet i Stavanger ble holdt, men fra 17.juni 1626 til 14.september 1627 var han ikke til stede på domkapitlet heller.³¹¹ Vi vet at hans kone Lisbet Bryske fødte Bille en sønn 25. januar 1627 i Danmark.³¹² Det er da mulig at lensherren befant seg i Danmark i den perioden.

4.6 Trolldomssaker på kapittelretten

Lensherren fremstod ikke dedikert eller interessert i saker behandlet på bygdetinget. Vi kan derimot se at han ofte var til stede under sakene som ble behandlet på Stavanger domkapittel. Etter reformasjonen beholdt domkapitlene jurisdiksjonen over ekteskapsaker og geistlige embetsforseelsaker.³¹³ Ut ifra protokollen kan vi se at lensherren var til stede hver gang domkapitlet møttes mellom 18. januar og 1. oktober 1622.³¹⁴ At lensherren var til stede ved domkapitlet er også den generelle tendensen vi ser når vi ser igjennom domkapitlets dombøker fra 1626-1628.³¹⁵ Det virker som at lensherren også utstedte stevninger over personer til domkapitlet, slik som i 1625.³¹⁶

Skilsmisssaker som resultat av hor, barn utenfor ekteskap, brutte forlovelser og embetsforseelser ble behandlet på kapittelretten. Dette er saker som klassifiseres som religiøse og moralske lovbrudd. Lensherren ble også ved flere tilfeller omtalt som *from*, altså den troende og gudfryktige lensherren. Det hender i tilfeller allmuen betegnet ham, eller lagrettemennene

---

³¹⁰ Digitalarkivet: Stavanger byfogd, Byting- og rådsturettprotokoll, 1626-1628. s.1-37

³¹¹ Ved, Brandrud, Andreas. Stavanger Domkapitels Protokol: 1571-1630. 1901; s.393-299

³¹² Anina, Holbek. Finn, Holbek. «Knud Bille, til Skerrildgård, Ørumgård og Tirsbæk»

³¹³ Ved, Branrud, Andreas. Stavanger Domkapitels Protokol: 1571-1630. 1901; s. III

³¹⁴ Ved, Branrud, Andreas. Stavanger Domkapitels Protokol: 1571-1630 1901; s.335-345

³¹⁵ Det virker som at det var relativt vanlig for lensherren å være til stede ved domkapitlet. Også Billes forgjenger, Gabriel Kruse, overvar forhandlingene på domkapitlet regelmessig.

³¹⁶ Ved, Branrud, Andreas. Stavanger Domkapitels Protokol: 1571-1630. 1901; s.378

mente de ikke var kompetent nok til å dømme i en sak.³¹⁷ I tråd med Christian IVs motto *fromhet styrker rikene*, fulgte lensherren opp religiøse og moralske forbrytelser, trolldom var jo også en forbrytelse mot Gud. Vi finner også et par trolldomssaker, i kontekst av embetsforseelsessaker, som ble diskutert på domkapitlet.

4.6.1 Oluf Fennefoss

Lensherren på Agdesiden, Styring Boell, hadde stevnet en mann ved navn Oluf Fennefoss for noen «trolldoms breffue» han skal ha kjøpt av en landstryker og trollmann.³¹⁸ Styring Boell befalte at skussmål over Oluf Fennefoss skulle bli tatt i Hornes Kirke første søndag etter pinse 1617. Ifølge skussmålet hadde Oluf Fennefoss alltid hatt rykte på seg for å være trollmann, på tross av dette var det likevel ingen av Olufs naboer som stevnet han for retten. I likhet med rettssaken mot Ingrid Engelsen i Eiker len, var det lensherren som grep inn og fulgte opp anklager om trolldom.³¹⁹ Det er mulig at forordningens inkludering av begrepet «medviter» førte lensherrene til å gripe inn i trolldomsrykter i større grad enn før, og det virker som at lensherrens inngripen i trolldomssaker var velkomment av allmuen. Oluf Fennefoss ble dømt etter 1617 forordningen til å stå åpenbart skrifte for sin forseelse.³²⁰

Etter dette hadde sognepresten i Evje prestegjeld, Hans Marriager holdt Oluf, hans hustru, barn og svigerbarn fra sakramentet i tre år. En av Olufs sønner hadde også dødd uten å motta sakramentet. Sakramentet og sakramentneking ble i perioden brukt som et middel til å få mennesker til å forsones.³²¹ For samtidens mennesker var det å bli nektet sakramentet muligens også neking av deres evige frelse. Dersom du ikke mottok sakramentet, ble du ikke gravlagt i viet jord og kom til helvete. Dette var et virkemiddel som også ble benyttet i trolldomssaker. Den anklagde stod dermed ovenfor en umulig religiøs situasjon, hvor de kunne lyve og tilstå en forbrytelse de ikke hadde begått, og motta sakramentet. De kunne også velge å tviholde på sin uskyld og ikke bli begravet i viet jord. I begge tilfellene risikerte den anklagde å havne i helvete. Ifølge Knutsen vil denne formen for psykologisk press passe inn under den moderne definisjonen på tortur.³²² Ut ifra tilståelsene som ofte kom til etter den anklagde var dømt er det tydelig at mange valgte risikerte falsk tilståelse og det verdslige bålet ovenfor uviet jord og evig

---

³¹⁷ Ved, Næss, Hans E. Rogalands tingbøker. B 2: Tingbøker frå Ryfylke 1616-1663 1622-1624. 1977; s.23, 34, 43, 116 og 166.

³¹⁸ Prosesnr 0640: Oluf Fennefoss

³¹⁹ Prosesnr 0042: Ingrid Engelsdatter

³²⁰ Prosesnr 0640: Oluf Fennefoss

³²¹ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.173

³²² Knutsen, Gunnar W. 1998; s.173

pine. Anklagene mot presten var derfor svært alvorlige. I tillegg skal presten ha kalt Oluf en «smørnese» fra prekestolen, noe som var en langt mindre alvorlig anklage.

Domkapittelet mente at det ikke var bevist for dem at Oluf Fennefoss hadde skriftet enda; altså fullbyrdet dommen. Derfor hadde ikke Hans Marriager gjort noe ulovlig med å holde ham fra sakramentet. Presten hadde holdt Olufs kone og barn fra sakramentet fordi sorenskriveren på Agdesiden anklagde dem for å «være like god» som Oluf.³²³ Det kunne heller ikke bevises at Hans Marriager hadde kalt Oluf for en smørnese fra prekestolen, så også denne anklagen ble avvist.³²⁴ Domkapitlet dømte i favør av presten på alle anklagepunkter.

12. mai 1629 ble presten nok en gang stevnet for domkapitlet i Stavanger. Hans Mariager ble stevnet av lensherren på Agdesiden, Christoffer Gøye, fordi lensherren mente at presten blandet seg inn i verdslige saker, tross flere advarsler. Lensherren i Stavanger var også til stede på domkapitlet når saken mot Hans Marriager ble behandlet. Christoffer Gøye mente at presten burde avsettes fra sitt embete for sine gjentatte forseelser.³²⁵ Et av eksemplene på at presten hadde involvert seg i verdslige saker omhandlet Oluf Fennefoss og hans familie. I etterkant av den forrige gangen presten hadde vært på domkapitlet hadde han stevnet Lauritz Olssønn for de anklagene han hadde tillagt Oluf og hans familie. Christoffer Gøye mente at «h.Hans intett mett saadan werdslige sager att haffue att bestille».³²⁶ Til sitt eget forsvar svarte presten at han hadde gjort dette fordi disse anklagene påla ham å holde familien Fennefoss fra sakramentet. For at han skulle tillate familien sakramentet igjen måtte de frifinnes for anklagene. I tillegg fremviste presten to skussmål fra allmuen i Evje prestegjeld som ga «Hanz ald ære och gode for hans flittig och tro tjeneste baade inden och uden kirchen».³²⁷ Domkapitlet dømte presten til å bøte for å ha blandet seg inn i verdslige saker. Lensherren i Stavanger og representantene fra kirken så åpenbart mildere på saken enn lensherren på Agdesiden.

4.6.2 Thomas Filipssønn

Lensherren var også til stede på kapittelretten 15. April 1629 da presten i Undals prestegjeld, Thomas Filipssønn ble stilt for domkapitlet. Lensherren Henrik Bille og Biskopen Thomas Cortzønn Wegner holdt retten og de hadde stevnet Thomas Filipssønn fordi han skal ha drevet

---

³²³ Ved, Branrud, Andreas. Stavanger Domkapitels Protokol: 1571-1630. 1901; s.360

³²⁴ Ved, Branrud, Andreas. Stavanger Domkapitels Protokol: 1571-1630. 1901; s.362

³²⁵ Ved, Branrud, Andreas. Stavanger Domkapitels Protokol: 1571-1630. 1901; s.423.

³²⁶ Ved, Branrud, Andreas. Stavanger Domkapitels Protokol: 1571-1630 1901; s.424

³²⁷ Ved, Branrud, Andreas. Stavanger Domkapitels Protokol: 1571-1630 1901; s.425

med «adskillige spøgerj, signeconster» og andre ting som ikke var sømmelig for en kristen, og spesielt ikke for prester.³²⁸ Mer spesifikt var anklagen at Thomas Filipssønn skal ha benyttet seg av en signeseddel. En signeseddel var et dokument med en formel for handlingen som skulle utføres.³²⁹

Biskopen fremlagte to «slemme signeseddler» som ble lest og påtegnet. Den ene mente Biskopen å være av Thomas egen hånd, altså at Thomas hadde skrevet den selv. Thomas kunne ikke benekte dette og innrømte for retten at han selv hadde notert den ene seddelen. Thomas fortalte at hans bror Dagfinn som også var prest, var meget svak og skrøpelig, og hadde bedt Thomas om å forhøre seg Nils Nodstad for råd for å helbrede han. Nils Nodstad i Bjellands prestegjeld hadde rykte på seg om at han kunne helbrede adskillige sykdommer.³³⁰ Thomas oppsøkte Nils og noterte seddelen etter Nils munn. Den andre seddelen var allerede nedtegnet da Thomas fikk den. Thomas hadde senere brukt signeseddle for å helbrede Dagfinn.

Thomas Filipssønn bekjente sin forseelse, men ba retten om nåde, ettersom at han hadde gjort dette av broderlig kjærlighet for å hjelpe broren fra hans sykdom. Presten mottok ingen nåde, og han ble dømt etter bestemmelsene i 1617 forordningen.³³¹ Presten måtte ifølge forordningen stå åpent skrifte, han ble også straffet etter hans formue og pengene skulle gå til hospitalet i Stavanger. Det strengeste med straffen var kanskje at han også ble suspendert fra sitt embete. Broren fikk fortsette som prest på grunnlag av at det ikke var han som hadde brukt signeseddle, men for å ha oppfordret broren til å søke ulovlige råd måtte han også skrifte offentlig og betale fem riksdalere til hospitalet i Stavanger.³³²

4.7 Kriminalitet og Lensherren på bygdetinget

Kongens motiver for strengere kontroll over rettsvesenet var viktig i delen av den statsbyggende fasen som staten var i. I tillegg var det, som vi har sett, motivert av moralske og religiøse årsaker og rettshåndhevelsen ble legitimert med at den var i overenstemmelse med guds vilje. Dessuten var en strengere rettshåndhevelse et sentralt virkemiddel for å sikre stabilitet blant befolkningen. I sorenskriveriene rundt Stavanger len ble det avsagt 64 dødsdommer i årene

---

³²⁸ Prosessnr 0644: Thomas Filipssønn

³²⁹ I forskningslitteraturen er det ikke gjort definisjoner på *signeseddel*, men ut ifra kontekst og informasjonen vi får oppgitt i rettssakene er det rimelig å anta at den kan defineres slik som er gjort.

³³⁰ Prosessnr 0644: Thomas Filipssønn

³³¹ Secher, Vilhelm A. 1891; s. 516–518

³³² Prosessnr 0644a: Dagfinn Filipssønn

1620-1630, mot bare 11 saker hvor domstolen kunne anvende dødsstraff i perioden 1691-1697.³³³ Næss hevder at nedgangen reflekterer at det var atskillig mindre råskap i lokalsamfunnene på slutten av 1600-tallet, dette hadde årsak av bedre levekår og muligens strengere statlig kontroll.³³⁴ Statens kontroll med rettssystemene bør ikke undervurderes, og som vi har sett tidligere var lensherrens inngripen i trolldomssaker tilsynelatende velkomment av lokalsamfunnets medlemmer.

4.7.1 Blodskam og hor

Kriminalitetsstatistikken i Stavanger len blir spesielt interessant hvis vi ser på endringen i dødsdommer og straff for forbrytelser som blodskam i sorenskriveriene i Stavanger len. Seks personer mottok dødsdom for blodskam; seksuell omgang med nære slektninger, i perioden 1610-1620. I perioden mellom 1620 og 1630 mottok 21 personer dødsdom for blodskam. Dødsdommene holdt seg oppe på 20 i perioden 1630-1640 før det igjen sank til 4 dødsdommer mellom 1650-1660.³³⁵ Ifølge ekteskapsordinansen av 1598 var det forskrevet dødsstraff for seksuelt samkvem i forbudne ledd.³³⁶ Det ble ikke utstedt forordning mot blodskam i forbindelse med 1617 forordningen, men det er mulig rettssystemet også strammet kraftigere inn rundt alle saker som omhandlet avvikende seksualadferd. Lagmennene i Norge mottok i 1621 «Forordning om dem, som forse sig med Løragtighed og andet og derfor holdes fra Sakramentet, indtil Herskabet er tilfredsstillet»³³⁷ Sanksjonene mot løsaktighet var her at forbryteren skulle holdes fra sakramentet. Som nevnt var dette slett ikke en mild straff for den anklagde. Forordningene mot trolldom og avvikende seksualadferd var tydelig en del av statens misjon for å disiplinere befolkningen innenfor rammene av statens moral og gudfryktighet.

Thodlach Nilsen og hans søster Zignj Nilsdatter var i 1628 anklagd for blodskam som resulterte i at søskenparet fikk et barn sammen.³³⁸ Thodlach var på dette tidspunktet femten år. Søsteren bekjente «dristig og frimodig» at de hadde syndet sammen og at broren var barnefaren. For deres misgjerninger ble begge dømt til å straffes på deres liv. I dommen ble det presisert at lensherren kunne benåde dem av hensyn til guttens unge alder og søsterens vanvittighet.³³⁹ I

---

³³³ Red; Martinsen, Liv. 1991; s.36-37

³³⁴ Næss, Hans E.1982; s.86

³³⁵ Red; Martinsen, Liv. 1991; s.37

³³⁶ Terjesen, Harriet M. 1994; s.93

³³⁷ Ved, Larusen, L. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold. 1621-1623. 1922; s.41

³³⁸ Ved, Næss, Hans E. Rogalands tingbøger 1625-1629: Tingbøger Fra Jæren og Dalane Bind II.1979; s.187-188

³³⁹ Ved Næss, Hans Eyvind. Rogalands tingbøger 1625-1629: Tingbøger Fra Jæren og Dalane Bind II. 1979; s.187-188

kildene har jeg ikke funnet noe som indikerer at lensherren benådet søskenparet. Det ble altså opprettholdt en sterk front mot moralske og religiøse forbrytelser i lenet.

Økningen vi ser fra 1620 viser at skjerpingen av straff som var hjemlet i mosaisk rett fikk innpass i rettssystemet i Stavanger len. Andre forbrytelser forholdt seg relativt stabilt, foruten om drap og tyveri som også ser en skjerping straff mellom 1620-1640. At dødsdommene for blodskam reduseres rundt 1640 kan være en refleksjon av at statens mål om å disiplinere befolkningen innenfor moralske og religiøse retningslinjer var vellykket. Det ville tross alt være mindre appellerende å begå blodskam eller andre forbrytelser dersom man visste at dette ble slått hardere ned på enn tidligere.

4.7.2 Lensherren på Bygdetinget

Tidvis var også lensherren på besøk på de omliggende bygdetingene. 28. august 1622 var han til stede på Hogs bygdeting. Tingboken viser at det kom tilreisende sorenskrivere, bondelensmenn og andre representanter fra de omliggende bygdene.³⁴⁰ I desember 1625 var lensherren også på besøk på bygdetingene ute i lenet. Fra 10. til 14. desember var lensherren på Valde, Quie, Hoglands og Hogs bydeting. Det var ingen store rettssaker som ble avgjort på noen av disse bygdetingene. Det var også stor variasjon i saker som ble tatt opp da bygdetingene møttes. Peder Motland ble dømt fredløs av fogden på Quie den 12. desember, og det ble poengtert at alle som huset ham etter denne datoen risikerte å bli straffet etter loven.³⁴¹ Ole Wig spurte allmuen på Hogland schibrede om de hadde noe å beskyldte ham for, allmuen svarte enstemmig at de ikke hadde noe å beskyldte ham for. Samme dag var også Iver Thunemb stevnet for retten fordi han hadde tatt Østen Villumsens hest og ikke ville gi den tilbake. For dette måtte han bøte.³⁴² Det er derfor sannsynlig at lensherrens tilstedeværelse var rutinemessig for å vise seg på bygdetingene, ikke på grunn av rettssaker som var viktig for han eller kronen. Til kontrast har Kjell Bråstad hevdet at Billes forgjenger, Gabriel Kruse overvar ca. 1/5 eller 16/74 av de ordinere bygdetingene i Jæren og Dalane.³⁴³

---

³⁴⁰ Ved, Aurnes, Ola. Thorson Per. Rogalands Tingbøker serie A: Jæren og Dalane. 1613-1625. s.159-160

³⁴¹ Ved Næss, Hans Eyvind. Rogalands tingbøker 1625-1629: Tingbøker Fra Jæren og Dalane Bind II. 1979; s.25

³⁴² Ved Næss, Hans Eyvind. Rogalands tingbøker 1625-1629: Tingbøker Fra Jæren og Dalane Bind II. 1979; s.26

³⁴³ Bråstad, Kjell J. 1975; s.38 Han skriver også at lensherren på Agdesiden, Christoffer Gøye ikke var til stede på noen av bygdetingene det er bevart kildemateriale fra.

I 1628 besøkte også lensherren de omliggende bygdetingene.³⁴⁴ Mellom 8. og 10. september møtte lensherren på bygdetingene for å rekruttere unge menn til militærtjeneste og oppkreve skatt. Dette må ses i sammenheng med Kong Christian IVs involvering i tredveårskrigen. Krigen gikk dårlig for Danmark-Norge og i løpet av oktober 1627 hadde keiserhæren til Ferdinand II erobret hele Jylland. Det er tydelig i brevene til de norske lensherrene at keiserens hær stod på trappene til Christian IV. Kongen økte skatten i 1628 «efftersom endeel vore lande ere af vore og rigens fiender intaget».³⁴⁵ Det var derfor spesielt viktig at lensherren, som representant for kongen, møtte på bygdetingene og formidlet kongens forordninger.

Det virker relativt vanlig at allmuen i Stavanger len benyttet seg av «lensherrens stevning», dette virker også å ha vært vanlig på Agdesiden.³⁴⁶ Det var ikke et krav å ha lensherrens stevning for å stevne noen for retten, og det var heller ikke spesielle kriterier for å få innvilget lensherrens stevning. I kildematerialet finner vi lensherrens stevning i saker som omhandler alt fra odels gods til slagsmål.³⁴⁷

Som nevnt benådet også lensherren en person for tyveri i 1624. Anders Olufsen var anklaget for tyveri. Lensherren mente ikke at tyven skulle motta dødsstraff, og bonden som Anders hadde stjålet fra begjærte heller ikke dødsstraff. Det ble vektlagt at dette var første gang Anders hadde stjålet, derfor ble Anders spart på livet, men han måtte rømme Stavanger len.³⁴⁸

Noe som var mer uvanlig, men som hendte tidvis var at lensherren oppnevnte lagrettemennene. Dette var en oppgave som tilhørte lensherren, men i de fleste tilfeller ble det delegert til fogden.³⁴⁹ 26. september 1622 oppnevnte lensherren lagrettemennene på Hogland schibrede.³⁵⁰ Gregers Aslakssønn, fullmektig for Biskopen i Stavanger, hadde stevnet Ole Egeland fordi han hadde opplatt jorden han leide to ganger. At leilendinger kunne opplate jorden var en sedvane, men kunne være brudd på bygselsavtalen.³⁵¹ Biskopens fullmektig krevde derfor at Ole burde vike fra gården, slik at biskopen kunne leie ut gården til hvem han ønsket. Retten dømte i favør av biskopen, og Ole måtte vike fra gården for sin forseelse.

---

³⁴⁴ Ved Næss, Hans Eyvind. Rogalands tingbøker 1625-1629: Tingbøker Fra Jæren og Dalane Bind II. 1979; s.189

³⁴⁵ Ved, Lundh, Otto GR. Sars, Johan E. NRR: 1628-1634. 1877; s.16

³⁴⁶ Bråstad, Kjell J. 1975; s.38

³⁴⁷ Ved, Aurnes, Ola. Thorson Per. Rogalands Tingbøker serie A: Jæren og Dalane. 1613-1625. 1953; (odelsgods) s.232. (slagsmål) s.240 – dette virker også å ha vært vanlig under Gabriel Kruse

³⁴⁸ Ved Næss, Hans E. Rogalands tingbøker. B 3 : Tingbøker frå Ryfylke. 1624-1626.1978; s.88

³⁴⁹ Stoa, Nils Johan. 1977; s.152

³⁵⁰ Ved, Aurnes, Ola. Thorson Per. Rogalands Tingbøker serie A: Jæren og Dalane. 1613-1625. 1953; s.162

³⁵¹ Myking, John, R. *Herre over andre si jord? Norske leilendingsvilkår i europeisk lys 1500-1800.* 2005; s.128

Lensherren oppnevnte lagrettemennene på Goa Schibrede etter skriftlig befaling den 24. april 1623. Thron Sørensen, byfogd i Stavanger, stevnet Gabriel Pallesønn fordi han skal ha anklagd sorenskriveren Peder Nilsen Krag for å ha tvunget frem vitneprov gjennom tusler. Retten avsa ikke dom fordi den riktige fullmektig ikke var til stede under dette rettsmøtet.³⁵² Det finnes flere eksempler på at lensherren oppnevnte lagrettemenn, men den generelle tendensen er at det i de tilfellene dreier seg saker hvor om samfunnets øvre medlemmer, som sorenskriveren og biskopen, var den fornærmede part. Et annet eksempel på dette er også i et tilfelle hvor en person hadde unndratt skatt i flere år.³⁵³ I kontrast til rettssaken mot Nils Skabo og hans kone ble lagrettemennene i disse tilfellene oppnevnt i starten av rettssaken, og ikke under.

4.8 Konklusjon

Lensherren i Stavanger, Henrik Bille, var involvert i flere trolldomsprosesser i Stavanger len. Lensherrens involvering i sakene tok mange ulike former, han var personlig til stede under rettssakene mot Johanne Pedersdatter, Thomas- og Dagfinn Filipssønn. Han var også involvert i trolldomssaker gjennom skriftlige befalinger eller stevninger, slik som i rettssaken mot ekteparet Skabo og Dorte Ribland.

Det er vanskelig å konkludere hvordan lensherrens involvering påvirket trolldomsprosessene i Stavanger len. I kildemateriale er det ikke belegg som tilsier at han var spesielt ivrig etter å dømme den anklagde, samtidig er det heller ikke informasjon som tilsier det motsatte. Vi står muligens ovenfor en legalistisk lensherre. Som vi så i saken mot Dorte Ribland kan lensherrens involvering muligens tyde på at lensherren var mer opptatt av at sakene skulle følge lovverkets rammer, enn utfallet av sakene. Lensherrens inngripen i bygdetingets forhandlinger for å pålegge dem om å dømme i saken mot ekteparet Skabo kan indikere at han ønsket at sakene skulle behandles effektivt, men vi kan også spekulere rundt oppnevningen av lagrettemennene. Det er også interessant at tre av dem var en del av lagrettemennene som dømte Johanne Pedersdatter til døden, men dette kan også være menn som lensherren hadde tiltro til. Etter at bytinget ble pålagt å dømme møtte også lensherrens fullmektig på bytinget når retten ble samlet for å dømme. Det er ikke utenkelig at lensherren hadde videreformidlet sine holdninger.

---

³⁵² Ved, Aurnes, Ola. Thorson Per. Rogalands Tingbøker serie A: Jæren og Dalane. 1613-1625. 1953; s.197, se også s. 192 for fortsettelsen av denne saken.

³⁵³ Se også: Ved, Aurnes, Ola. Thorson Per. Rogalands Tingbøker serie A: Jæren og Dalane. 1613-1625. 1953; s.157, 161, 168.

Det var *maleficium* anklager som dominerte trolldomssakene i Stavanger len. Det er tydelig at de anklagde var personer som hadde vært i konflikter med flere av han eller hennes naboer. Som nevnt kunne det være vanskelig for lagrettemennene å avsi en dom som gikk på tross av befolkningens behov for konfliktløsning. Som tidligere nevnt kan ikke trolldomsprosessene og utfallet av saken nødvendigvis forklares av en faktor. Trolldomsprosessene var et komplekst fenomen som påvirket alle samfunnslag. Et siste aspekt som må understrekes er at i alle sakene lensherren var involvert, mottok den anklagde dødsdom, utenom prestene som var anklaget for signeri. Dommen prestene mottok var i overenstemmelse med 1617 forordningens straffebestemmelser for signere. Når saken mot Johanne Pedersdatter og Karen Svendsdatter var så like, men resultatet var så ulikt blir denne statistikken enda mer interessant. Alle sakene som kunne endt i dødsdom gjorde det, utenom sakene lensherren ikke var involvert i. Det foreligger en korrelasjon mellom den anklagde, lensherrens involvering og dødsdom – men det betyr ikke at det var ensbetydende. I forbindelse med enkeltaktørers påvirkning bør også lagmannens involvering av sakene diskuteres. Lagmannen reflekterer tydelig gjennom sine domsavsigelser at han ønsket den anklagde dømt, til og med i tilfeller hvor dommen ikke stod som rettskraftig. Lagmannens påvirkning var derfor også betydelig og bør ikke undervurderes.

Vi kan dog med sikkerhet si at lensherren i Stavanger fulgte 1617 forordningens krav om oppfølging av trolldomssaker. Dette er i overenstemmelse med Knutsens tolkning av at 1617 forordningens viktigste funksjon var som oppfordring til trolldomsforfølgelse.³⁵⁴ Vi kan også konkludere med at lensherren involverte seg i saker som var alvorlige. Vi kan også vurdere hvilken påvirkning lensherren kunne ha på rettssystemet. I forskningslitteraturen har det vært understreket at han ikke var dommer, men i Stavanger har vi sett at lensherren kunne oppnevne lagrettemennene, han tilsatte fogdene, sorenskriverne, stevne den anklagde og han kunne dessuten benåde den anklagde. I tillegg kunne han også ha personlig oversyn med sakene. Selv om den metodiske utfordringen om at vi aldri kan vite hva som ble diskutert begrenser oss, kan vi likevel si at sakene nok garantert ble diskutert, og at dette kunne være utslagsgivende, eller i det minste påvirke sakene.

Lensherren virker ikke å ha vært opptatt av å ha nært oppsyn med rettsvesenet. Lensherren var tidvis på besøk på de underliggende tingene, men dette syntes å ha vært mer rutinemessig.

---

³⁵⁴ Knutsen, Gunnar W, 1998; s.203

Lensherren var generelt heller ikke til stede på Stavanger byting, foruten om sporadiske oppmøter. Dette reflekteres i tillegg i brevet lensherren mottok i 1623 om at han måtte ha bedre tilsyn med rettsvesenet. Det tyder på at lensherren ikke var interessert i å benytte seg av de fullmakter han var i besittelse av. Lensherren hadde derimot hadde godt oppsyn på domkapitlet. Tilstedeværelsen på domkapitlet og økningen av dødsdommer og straff i saker som ble ansett som umoralsk og ukristelig indikerer at lensherren i Stavanger len hadde strengt oppsyn med statens ønske om å disiplinere befolkningen i retning av levesettet staten ønsket for befolkningen.

Kapittel 5: Lensherrer som frikjente trolldomsanklagde

Kapittel 5 vil bestå av analyse av rettssaker hvor lensherren frikjente eller reduserte dommen til den anklagde. I kildematerialet finner vi fire personer som ble frikjent eller fikk redusert straff som følge av lensherrens involvering. Tre av sakene faller inn under Akershus og jurisdiksjonen til lensherren på Akershus og stattholder i Norge, Jens Juel. En person fikk også dommen sin redusert fra dødsdom til landsforvisning av lensherren i Nordlandenes len, Frands Kaas. Saken fra Nordlandene er bare kjent fra lensregnskapet, og det vil derfor være de tre sakene fra Akershus som blir primært fokus for dette kapittelet. Problemstillingene for kapitlet vil i hovedsak være lik de foregående kapitlene, men på grunn av kildematerialets tilstand er det i hovedsak stattholderens involvering på herredagen som blir undersøkt. Det må understrekes at Jens Juel som stattholder i Norge alltid var medlem av kommisjonen på herredagen, og slik involvert i mange rettssaker. En systematisk analyse av alle rettssakene behandlet på herredagen vil ikke være mulig, men det vil likevel være fullt så relevant å granske en «generell» holdning til lovverket. Som stattholder var Juel også ansvarlig for befolkningens rettssikkerhet. En tredje problemstilling vil derfor forsøke å *undersøke hvorvidt Juel etterkom ansvaret for befolkningens rettssikkerhet.*

5.1 Tabell trolldomsprosessene i Akershus Len

59 personer ble anklaget for trolldom i Akershus i perioden 1617-1629. Det utgjør ca.34% av de norske sakene i perioden. 36 personer mottok dødsdom, noe som utgjør 61% av sakene. Knutsen konkluderer dødsprosenten blant de anklagde på Østlandet til 36,5% for perioden 1567-1730.³⁵⁵ Selv om Knutsens undersøkelse også inkluderer andre områder enn Akershus len og strekker seg over en lengre tidsperiode, er det mulig å konkludere at prosentandelen for dødsdommer var langt høyere mellom 1617-1629. Noen saker har ukjent utfall, en rekke personer ble dømt for signeri, eller bruk av signetjenester, bare et fåtalls personer ble frikjent. Tabell over sakene og utfallet av dem legges ved i Appendiks.

---

³⁵⁵ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.24

5.2 Jens Juel Stattholder og Lensherre over Akershus

Jens Juel ble født 8. Januar 1580 på Jylland til Herman og Maren Juel. I sine tidlige år var Juel immatrikulert på Sorø akademi, hvor han var student fra 1590-1596.³⁵⁶ Etter avsluttet skolegang på Sorø, dro Juel på en syv år lang dannelsesreise. I to år var han immatrikulert på universitetet i Heidelberg. Et relevant spørsmål er hvilken utdanning Juel fikk når han var immatrikulert her. Universitetet hadde fire fakulteter; Filosofi, teologi, juss og medisin.³⁵⁷ Det samme syntes å være tilfellet på universitetet i Genova, hvor han dro etter sin tid i Heidelberg. Rian nevnte ikke hva Juels utdanning omfattet, men det er altså mulig at Juel hadde tilegnet seg juridisk kompetanse i perioden han var på sin dannelsesreise. Det kan ellers også nevnes at kontinentet hadde mange og intense trolldomsprosesser i perioden, men ut ifra kildematerialet er det ingenting som tyder på at Juel skal ha overvært noen av dem, men han må utvilsomt ha hatt kunnskap om dem.

Som en bereist og velutdannet mann returnerte Juel til Danmark, og i 1603 ble han ansatt som sekretær i det danske kanselli. Det danske kanselli var det felles forvaltningsorganet i Danmark-Norge og de behandlet de fleste sakene innenfor det offentlige virkeområdet. I 1609 ble han ansatt som rentemester, et embete han holdt frem til han ble utnevnt som norsk stattholder i 1618.³⁵⁸ I forbindelse med utbruddet av Kalmarkrigen i 1611 ble Juel utnevnt som Zahlcommisarius, og behandlet dermed alle statens inntekter og utgifter i forbindelse med krigføringen. Ansvar for Juel ble betrodd med reflekterte kongens tiltro til Juel, og det er i tillegg tydelig ut ifra personlige forhold at Juel var høyt ansett av kongen. Da Juel ektet Ide Lange i Viborg domkirke i 1610 var kong Christian IV og dronning Anna Katarina til stede under vielsen.³⁵⁹ Ide Lange var datter av Hans Lange, en norsk adelsmann og kongens familiære bånd kan også ha styrket Juels fremtidige posisjon som norsk stattholder.

Etter lang og tro tjeneste som rentemester, ble Juel utnevnt som medlem av riksrådet.³⁶⁰ Riksrådet bestod av landets fremste adelige, medlemmene styrte Danmark-Norge og utstedte lover i samarbeid med kongen. Det vil si at Jens Juel var medlem av riksrådet i perioden ledende

---

³⁵⁶ Rian, Øystein. 1975; s.32-33

³⁵⁷ Hermans, Jos. M. M.; Nelissen, Marc. *Charters of Foundation and Early Documents of the Universities of the Coimbra Group*. 2005; s.56-57.

³⁵⁸ Embete som rentemester syntes å ha vært et viktig grunnlag for utnevning til norsk stattholder ifølge Rian.

³⁵⁹ Rian, Øystein 1975; s.34. Rian skriver at Juel ble viet i 1608. I en artikkel på SNL skrevet av Øystein Rian skriver han 1610. Dette syntes også å stemme overens med opplysninger på blant annet Finnholbek: Holbek, Finn. Holbek, Anina: «Jens Hermansen Juel, til Kjeldgaard, Aabjerg, og Bruusgaard»

³⁶⁰ Rian, Øystein. 1975; s.34

opp til- og under utformingen av 1617 forordningen.³⁶¹ Juels rolle i riksrådet var nok nært knyttet finansforvaltningen slik hans bakgrunn som rentemester tilsier. Det påfølgende året ble Jens Juel utnevnt som norsk stattholder. I sammenheng med utnevnelsen ble Juel også forlent med Akershus len. Vanligvis ble ikke medlemmer av riksrådet forlent med norske len, og kongen styrte tradisjonelt mer uavhengig av riksrådet i Norge enn i Danmark. Øystein Rian hevder at Juels medlemskap i riksrådet skulle bidra til å understreke at Norge også hørte til under riksrådets kompetanse.³⁶²

Det er ikke bevarte dokumenter på at Juel avla ed som stattholder, men hans forgjengere og hans etterfølger Christoffer Urne avla ed i 1629. I Jørgen Friis ed fra 1601 ble det stadfestet at han skulle ha et flittig oppsyn med lagmennene i Norge, og at de dømte «christeligen och ret efter loven».³⁶³ Ifølge Rian er det ikke sannsynlig at Juels ed avvek i stor grad fra Friis`.³⁶⁴ Dersom allmuen ble forurettet, enten i rettssystemet eller på andre måter av kongens tjenestemenn skulle stattholderen hjelpe dem til rette.³⁶⁵ Som stattholder var Juel dermed ansvarlig for allmuens rettsikkerhet ovenfor øvrigheten(e) i de norske len. I sin posisjon som lensherre på Akershus skulle han også ha oppsyn med det lokale rettsvesenet, men denne jobben ble i realiteten delegert til lenets fogder.

5.2.1 Jens Juel og det lokale rettssystemet

Det finnes ingen dokumentasjon på at stattholderen var til stede på Akershus tingstue, som var stattholderens nærmeste tingsted.³⁶⁶ Det er derfor også tvilsomt at stattholderen var til stede på bygdingene som var lengre ute i lenet. At stattholderen ikke var involvert i de lokale rettsinstansene kan nok begrunnes med at Akershus var et stort len, og at han i sin posisjon som stattholder hadde en mengde oppgaver som var av høyere prioritet. De administrative oppgavene som tilhørte lensherren, ble nok delegert til lenets fogder. Ifølge Øystein Rian er det heller ikke bevarte lagtingsprotokoller fra Jens Juels tid, så det vil derfor ikke være mulig å si noe om hans involvering der.³⁶⁷ Ellers hevder Rian at det var lite som tydet på at Juel involverte seg direkte i rettsinstansenes virksomhet, og at han ikke tok saker ut fra rettssystemet og gjorde

---

³⁶¹ Jens Juel skal bare ha vært til stede på to riksrådsmøter før han ble sendt til Norge som stattholder. Rian, Øystein 1975; s.51

³⁶² Rian, Øystein. 1975; s.50

³⁶³ Rian, Øystein. 1975; s.30

³⁶⁴ Rian, Øystein. 1975; s.31

³⁶⁵ Rian, Øystein 1975; s.29

³⁶⁶ Rian, Øystein. 1975; s.215

³⁶⁷ Rian, Øystein. 1975; s.215

dem til gjenstand for spesiell behandling.³⁶⁸ Sakene som omtales i dette kapitlet er derfor saker som ble ført for herredagen, hvor stattholderen satt i kommisjonen.

5.3 Sivert Madsen – En umyndig dreng

Den første trolldomssaken Juel var involvert i var i 1619 og omhandlet en ung gutt ved navn Sivert Madsen. Protokoller fra de lavere rettsinstansene er gått tapt, så den eneste kilden vi har til denne saken er fra herredagen ble holdt i Skien i 1619. Ifølge protokollen fra herredagen ble det opplyst om at faren til den unge gutten allerede var dømt og henrettet for trolldom. Den unge gutten skal ifølge protokollen ha «werrit medt hans fader effter faderens begiering vdi troltdt dombs handell»³⁶⁹ Det er tydelig at det var bekymringer over hvilke lærdommer den unge gutten skal ha fått av sin far. Saken har trolig blitt anket fra lavere rettsinstanser til lensherren, og lensherren anket den videre opp til herredagen for å vite hva som skulle gjøres med saken til den unge gutten.

Sakens vanskelighetsgrad kan nok tillegges det faktum at det gjaldt et barn. I den sammenheng vil jeg påpeke at alder ikke var omtalt i dansk-norsk trolldomslovgivning, noe som kan ha ført til usikkerhet i behandlingen av saker hvor barn var involvert. Det var ellers ytterst sjelden at barn var involvert i trolldomssaker, derfor var det heller ikke foregående presedenser som kunne bidra til domsavgjørelsen.³⁷⁰ Saken bevegde seg derfor hele veien fra førsteinstans til dobbeltmonarkiets høyeste rettsorgan, herredagen, for å få avsagt beslutning i saken. Det var stattholderen selv som ba kommisjonen på herredagen om å beslutte hvordan de skulle forholde seg til saken.³⁷¹

Om Juels opprinnelige involvering i saken var basert på hans posisjon som lensherre eller som stattholder er vanskelig å skille, men det er ikke sikkert at det er nødvendig heller. I herredagsprotokollen omtales Juel bare som stattholder, men i andre tilfeller ble han omtalt som både stattholder og høvedsmann(lensherre) på Akershus.³⁷² Rian fant i sin undersøkelse av Juels stattholderskap ingen eksempler på at Juel mottok supplikker fra befolkningen utenfor Akershus len.³⁷³ Det er derfor trolig at trolldomssakene mot far og sønn ble behandlet innenfor

---

³⁶⁸ Rian, Øystein. 1975; s.218

³⁶⁹ Prosessnr 0870a: Sivert Madsen.

³⁷⁰ Det finnes senere unntak, barn som opptrådte f.eks. som vitner i trolldomssakene i Rendalen fra 1670-1674, og seks småjenter ble anklaget for trolldom i Vardøhus i 1663.

³⁷¹ Ved, Groth, P. Norske Herredags-Dombøger. Anden Række 5: (1607-1623) Dombog for 1619. 1925; s.260

³⁷² Se for eksempel prosessnr 0845: Tora Forckerud og 0846: Tora Lunderby.

³⁷³ Rian, Øystein 1975: s.230

Akershus len. Når Juel selv tok saken opp for herredagen bekrefter det at saken var vanskelig, det kan tenkes at Juel selv ikke ønsket å avsi dom. Som vi skal se senere er det også tydelig at Juel holdt seg innenfor rammene av lovverket og rettssystemet, og det er ikke eksempler på at han tok saker ut av rettssystemet for spesiell behandling.

Fra 1590 ble bygdetingene førsteinstans med domplikt.³⁷⁴ Hvordan de lavere rettsinstansene forholdt seg til saken vet vi ikke, ettersom det ikke er bevarte kilder. Formuleringen fra herredagen tyder likevel på at det ikke ble avsagt dom i de lavere rettsinstansene. Også etter bygdetingene ble pålagt domplikt tyder den hyppige rådføringen med lagmannen i perioden på at bygdetingene ønsket assistanse, eller til og med ville skrive fra seg ansvar i vanskelige saker. Det virker også å være tilfellet her, hvor det var stattholderen selv som bragte saken inn til herredagen for dom. Stattholderen satt selv i kommisjonen på herredagen, sammen med Jens Bjelke, rikets kansler i Norge, Christen Holck og Anders Bille.³⁷⁵ Som medlem av kommisjonen ville også stattholderen hatt påvirkning på domsutfallet i saken.

Kommisjonen på herredagen dømte at Sivert Madsen måtte skånes på livet. I dommen vektla kommisjonen to faktorer:

«Efttersom dett befindis Siffuort Madzen att were En Liden vmyndig dreng och Jnden vnderuisning och grund vdi Tholdombs wesen att haffue bekommed wiidere end hand effter hans faders befallning och thillholdt haffuer forsoeritt daab och Christen domb och engang werit medt hannom paa en seldsom reigse, hour om hand dog ingen grundlig kundschab haffuer wist att foregiffue».³⁷⁶

Kommisjonen vektla guttens unge alder og at han ikke hadde vist tegn til kunnskap om trolldom. Avslutningsvis inkluderes at «dersom for^{ne} Siffuordt Madsen kand befindis hereffter nogitt medt saadan throidombs wesen sig att befatte, da at straffis som wedbør».³⁷⁷ Dersom den unge gutten ved et senere tidspunkt viste kunnskap om trolldom, burde han straffes etter loven.

---

³⁷⁴ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.48

³⁷⁵ Ved, Groth, P. NHD: Dombog for 1619. 1925; s.3

³⁷⁶ Ved, Groth, P. NHD: Dombog for 1619. 1925; s.260

³⁷⁷ Ved, Groth, P. NHD: Dombog for 1619. 1925; s.260

5.4 Tora Forckerud og Tora Lundeby

Den andre trolldomssaken Juel var involvert i var fra Skulestad stevnestue i Solør i 1619. Her var kvinnene Tora Lunderby og Tora Forckerud dømt til å sverge seg fri fra trolldomsanklager 28. august 1619.³⁷⁸ Kvinnenes sak ble behandlet på bygdinget av 12 lagrettemenn og sorenskriveren Jacob Hanssønn. I likhet med kvinnene fra Verne Kloster len klarte ikke Tora Lunderby og Tora Forckerud å sverge seg fri. De to kvinnene ble dermed dømt til døden av 12 *andre* lagrettemenn. Det er ikke bevarte rettsdokumenter fra saken ble behandlet på bygdinget, men majoriteten av vitneprovene mot kvinnene er bevart fra saken ble behandlet på herredagen i Bergen i 1622.

Kvinnene var anklagd fordi to misdedere som var henrettet for trolldom skal ha utlagt dem og overbevist retten om at de fire kvinnene sammen «haffuer werit till Blaakoldtzberrig ehn langfredags natt».³⁷⁹ Medlemmer av lokalsamfunnet skal også ha beskyldt dem for å alltid ha kunnet trolldomskunster og at dersom de «ont haffuer loffuidt, dett och dennem effter deris løffte schall were wederfarit».³⁸⁰ Denne formuleringen ble gjerne brukt når det var snakk om skade eller tap av livsmidler, som et resultat av en konflikt med den anklagde.

Etter dommen var avsagt på bygdinget anket kvinnenes ektemenn saken for stattholderen. I appellen til stattholderen skrev mennene at deres hustruer måtte befris for den urett de var utsatt for i møte med den lokale rettsinstansen.³⁸¹ Kvinnenes ektemenn anket saken direkte til stattholderen, og ikke videre opp i rettssystemet til lagmannen. I perioden syntes det å ha vært obligatorisk å hente en rikets stevning fra Akershus hvis en sak skulle føres for lagmannen.³⁸² Det virker likevel ikke som at appellen fra kvinnenes ektemenn var en begjæring om at saken skulle stevnes for lagmannen. Appellen i sin fullstendige forstand er gått tapt, men når saken ble ført på lagtinget ble deler av den gjengitt. I appellen «haffuer samme quinders hosbonder dendt leylighed for Erlig og welbiurdig mandt Iens Iuell thill Kieldtgaardt, stadtholder wdi Norge og Høffuidtzmand paa Aggershuus ladet ahndrage, Att de fra saadan wrett loughligen motte bliffue befriedt».³⁸³ Ektemennene begjærte at kvinnene måtte frikjennes på grunnlag av at saken ikke var ført i henhold til lovverket. Ektemennenes appell til stattholderen kan

---

³⁷⁸ I protokollen fra lagtinget oppgis både 25. og 28. August, det er usikkert hva som er riktig.

³⁷⁹ Prosessnr 0845: Tora Forckerud og prosessnr 0846: Tora Lunderby.

³⁸⁰ Prosessnr 0845: Tora Forckerud og prosessnr 0846: Tora Lunderby.

³⁸¹ Rian, Øystein 1975; s.217

³⁸² Rian, Øystein. 1975; s.217

³⁸³ Prosessnr 0845: Tora Forckerud og prosessnr 0846: Tora Lunderby.

reflektere hvordan privatpersoner hadde tiltro til at lensherrer og stattholderen skulle dømme rettferdig og legalt i trolldomssaker. I respons til ektemennenes begjæring utstedte Juel en befaling fra 21. oktober 1620 om at en upartisk sorenskriver skulle ta vitneprov og bevis i saken. Stattholderen grep dermed ikke inn personlig og frikjente kvinnene, slik som ektemennenes begjæring ønsket. Saken ble sendt tilbake til rettssystemet i førsteinstans.

Saken gir oss ikke videre innblikk i stattholderens personlige oppfatning av trolldom, men den kan gi oss innsikt i hans forhold til lovverket. Hverken i saken mot Sivert Madsen eller i denne saken ble det gitt uttrykk for at stattholderen var skeptisk til fenomenet i seg selv. Det er derimot tydelig at han vektla at sakene skulle føres i henhold til lovverket. At saken skulle føres av en ny sorenskriver kan indikere at stattholderen vedkjente at det var aspekter ved bevisene og prosessførselen i saken som var tvilsomme og til dels utenfor rammene av lovverket. Et av bevisene mot kvinnene var som nevnt at de skal ha vært utlagt av en dømt trollkvinne. Det faktum at stattholderen returnerte saken til det lokale rettssystemet for nye undersøkelser tyder på at han vektla bestemmelsene i den koldinske recess. Dersom 1617 forordningen ble tolket i den grad at vitneprov fra dømte trollkvinne ble ansett som troverdig i trolldomssaker ville ikke en ny gjennomgang av sakene vært nødvendig. At saken sendes tilbake tilsier også at det ikke var en mengde overbevisende vitneprov som tilsa at kvinnene skulle være skyldige. Det kan også tenkes at stattholderen befalte at saken ble prøvd av en annen tingskriver for å forsikre seg om at saken ble ført i henhold til lovgivningen, og at det ikke ville få konsekvenser for ham siden.

Etter at stattholderen befalte at saken skulle føres av annen, upartisk sorenskriver kom det frem at kvinnen som utla Tora Lunderby og Tora Forckerud skal ha blitt presset av mestermannen til å bekjenne på andre. Han hadde lovet henne at hun skulle slippe fri dersom hun utla andre.³⁸⁴ Denne tilståelsen trakk hun senere tilbake og hun tilsto at hun hadde løyet på de to kvinnene. Tilståelsen om hvordan mestermannen presset henne for å påvirke saken i retning av tilståelse om diabolisme åpner opp for interessante muligheter for å studere mestermannens påvirkning på trolldomsprosessene.³⁸⁵ Også Anne Holters tilståelse om diabolisme kom sannsynligvis til under tortur.³⁸⁶ Det er mer utfordrende å konkludere med mestermannens påvirkning på sakene i Verne Kloster, men i denne saken kan det konkluderes med at mestermannen var pådriver bak det demonologiske innholdet i bekjennelsene. Den store forskjellen mellom sakene fra Verne

---

³⁸⁴ Prosessnr 0845: Tora Forckerud og prosessnr 0846: Tora Lunderby.

³⁸⁵ Knutsen, Gunnar W. 1998; s.178

³⁸⁶ Digitalarkivet. Lensregnskaper, Verne kloster len, 1619-1630.

Kloster og saken mot Tora Forckerud og Tora Lunderby var i hvilken grad rettssystemet og lensøvrigheten var villig til å godta dømte trollkvinner vitneprov. Som tidligere nevnt hadde nok ikke Tora Lunderby og Tora Forckerud fått saken anket dersom Jens Juel hadde anerkjent vitneprov fra dømte trollkvinner som habile.

Etter vitneprovene var tatt av en ny sorenskriver, ble sorenskriveren Søren Hanssønn og de 12 lagrettemennene stevnet av stattholderen til lagtinget på Hamar på grunnlag av deres «wrettmessige domb».³⁸⁷ Saken ble ført på lagtinget på Hamar i 1621 for lagmann Jacob Hansen. Lagmannen skulle vurdere den opprinnelige dølsdommen, som siden førte til at kvinnene ble dømt til døden. Lagmann Hansen vurderte bevismidlene fra dølsdommen til å være fundert på fire hovedpunkter. Det første punktet var at en dømt trollkvinne, Birgitte Lure, skal ha utlagt kvinnene for trolldom. Dette var som tidligere nevnt senere bevist å ha kommet frem under press, og Birgitte skal ha trukket tilbake utleggelsen. Siden Birgitte hadde innrømt at hun hadde løyet under press kunne ikke dommeren «medt nogen christen samuittighed» la de to kvinnene bli dømt til å gå sin døl.³⁸⁸ For det andre ble det også poengtert at en annen kvinne som var utlagt for den samme forbrytelsen hadde rømt, ergo måtte også de andre være skyldige.

Det tredje punktet i dommen var at en mann ved navn Trond Krabberud skal ha sett og hørt at mannen til en av kvinne hadde slått og bundet henne fast og befalt henne «at bruge dendt deell Gudt haffde wndt hinde, och icke sligt dieffuelskab».³⁸⁹ Det var derimot bevist i tingboken at Trond Krabberud skal ha drevet med tyveri og andre uetiske gjerninger, som han siden hadde rømt for. Av den årsak ville ikke lagmannen regne Trond Krabberuds vitneprov som habilt. Det siste punktet dommen var fundert på var at Thosten Bjerkes sønner skal ha beskyldt kvinnene for at de for fem år siden hadde kommet i konflikt med faren fordi han ikke ville gi dem 1 fjerding.³⁹⁰ Etter Thosten nektet kvinnene fjerdingen ble to av hans kyr rammet av ulykke. Lagmann Hansen anerkjente heller ikke dette som et godt bevis ettersom at det var gått fem år, og deres far hadde heller ikke stevnet saken inn for bygdetinget.

Lagmannen poengterte i flere tilfeller at han hadde rådført seg med stattholderen før han avsa dom på lagtinget. «Effter saadanne Rationes, saa och **epter den gode øffrighedtz**

---

³⁸⁷ Prosessnr 0845: Tora Forckerud og prosessnr 0846: Tora Lunderby

³⁸⁸ Prosessnr 0845: Tora Forckerud og prosessnr 0846: Tora Lunderby

³⁸⁹ Prosessnr 0845: Tora Forckerud og prosessnr 0846: Tora Lunderby

³⁹⁰ En fjerding er en gammel måleenhet som ble brukt i sammenheng med vekt, lengde og volum. Wikipedia ”fjerding” sjekket: 30.04.23.

beraadføring, saa for retten bleffuen affsagt, att forsk^{ne}: 12 mendtz samptt skriffuerens wdgiffuen domb, wdi denne Sag icke befindes saa louglig och rigtig». ³⁹¹ Lagmannen påpekte også at avgjørelsen i saken ble gjort etter vurdering av bevisene og «(...)Min gunstige och høye øffrighedt(...) och dendt siden wed deris gode betenckende och beraadføring». ³⁹² Det vil dermed være mulig å konkludere med at stattholderen var delaktig i avgjørelsen, og at han var av samme oppfatning. Som jeg vil komme tilbake til var denne dommen spesielt interessant når vi sammenligner den med en annen trolldomssak lagmannen behandlet på lagtinget bare noen år senere.

På lagtinget ble sorenskriveren og de 12 lagrettemennene idømt å betale bøter. Dølsdommen over kvinnene ble også dømt maktesløs. Sorenskriveren Søren Hansønn anket saken på vegne av seg selv og de 12 lagrettemennene til herredagen i Bergen, i juli 1622. Kong Christian IV var personlig til stede når herredagen ble avholdt. Lagmann Jacob Hansen presenterte saken og hans slutninger for kommisjonen på herredagen. Avslutningsvis poengterte lagmann Hansen at dette var mørke og vanskelige saker, og at endelig dom var opp til kommisjonen å avsi.

Kommisjonen på herredagen i Bergen stilte seg bak lagmannens dom fra 1621 og vedkjente at den burde stå ved like. Kommisjonen bekreftet at det fantes mangler og partiskhet ved bevisene mot kvinnene og at «Epter huilcke slags proub.. att ordele och nogen thill dødt och baall at dømme, eller thill sin lougwern(...)er høigt betenckeligt, och icke medt lougen gemes, paa saadanne proub sig wdj domb att grunde». ³⁹³ Kommisjonen poengterte at slike bevis ikke var rettmessig ifølge loven. Kongen var personlig til stede, og det er lite trolig at kommisjonen, som stattholderen var en del av, ville motgått kongens ønsker når de avsa dom. Christian IV er anerkjent som monarken som i størst grad stilte rettsapparatet til disposisjon for trolldomsforfølgelse. ³⁹⁴ Det er flere eksempler på at kongen selv eller hans nærmeste familie ble rammet av trolldom. I 1589 skulle kongens orlogsflåte foreta ferden over Nordsjøen med kongens søster, prinsesse Anna. Prinsesse Anna skulle seiles til Skottland for å inngå i ekteskap med James VI. Prinsesse Annas brudeferd over Nordsjøen ble avsluttet da store stormer tvang

---

³⁹¹ Prosessnr 0845: Tora Forckerud og prosessnr 0846: Tora Lunderby. s.236. Egen markering.

³⁹² Prosessnr 0845: Tora Forckerud og prosessnr 0846: Tora Lunderby. s.239

³⁹³ Prosessnr 0845: Tora Forckerud og prosessnr 0846: Tora Lunderby. s.240

³⁹⁴ Alm, Ellen J. 2000; s.128

dem til å returnere til Flekkerøy i Norge.³⁹⁵ Det påfølgende året ble minst 13 personer brent for å ha forgjort kongens orlogsflåte.³⁹⁶

Kongen var også personlig involvert i trolldomssaker både før og etter herredagen i 1622. Det var for eksempel kongen selv som beordret sak mot Christenze Kruckow i 1620.³⁹⁷ Kronprins Christian hadde et forhold med adelskvinnen Anne Lykke, men hun var uønsket av kong Christian IV og han ga kronprinsen forbud om å treffe henne. Anne Lykke ble i 1627 anklaget for å ha søkt hjelp fra trollkvinnen «Lamme Heine» for å forårsake kongens død, og vinne prinsens kjærlighet. Lamme Heine ble dømt av førsteinstans, men hun ble senere frikjent av landstingsdommeren.³⁹⁸ Dette førte til at Christian IV avsatte landstingsdommeren ettersom at han var overbevist om «trolldjevlelsens» skyld. Ifølge Alm ble tortur anvendt før dom var avsagt, og dette bidro til kongens overbevisning.³⁹⁹ Saken mot Lamme Heine og Anne Lykke ble utsatt på grunn av keiserhærens erobring av Jylland. Dette reflekterer at statens ytre fiender virkelig var en årsak til at trolldomssaker ble utsatt. Et annet poeng som da også bør understrekes er at det bare var to trolldomssaker i Norge i 1628, det var heller ingen saker fra Jylland.⁴⁰⁰ Anne Lykke ble satt i husarrest og Lamme Heine ble dømt til døden i 1630. Saken viser at kongen ikke prinsipielt forholdt seg til bestemmelsene av 1547/1558. Kongens manglende opposisjon i 1622 kan kanskje derfor anses som et avvik fra kongens vanlige tilnærminger til trolldom. Hvorfor det var slik er et vanskeligere spørsmål å besvare, men det er mulig at kongen ikke ønsket å stå i direkte opposisjon med sin stattholder, ettersom at Juel tydelig hadde påvirkning på sakenes utfall.

Ettersom at det ikke er mange andre saker stattholderen var involvert i, kan vi også se på lignende saker hvor han ikke var involvert. Som tidligere nevnt var lagmannens dom mot Tora Forckerud og Tora Lunderby meget interessant sett i lys av en dom lagmannen avsa bare et par år senere. Lagmann Jacob Hansen behandlet i 1624/1625 en trolldomssak mot Bodil Lauritsdatter.⁴⁰¹ Bevisene mot henne skal ha vært at hun var utlagt av tre misdedere. Bodil ble

---

³⁹⁵ Kallestrup, Louise N. 2020; s.2-3

³⁹⁶ Kallestrup, Louise N. 2020; s.12

³⁹⁷ Alm, Ellen J. 2000; s.129

³⁹⁸ Alm, Ellen J. 2000; s.129

³⁹⁹ Alm, Ellen J. 2000; s.129

⁴⁰⁰ TRD med søkeord «1628» og «Norway» og «1628» og «Denmark». Databasen inneholder bare sakene fra Jylland, men det hadde vært interessant å undersøke om dette var den generelle tendensen i Danmark-Norge. I databasen er det bare registrert en sak fra Norge; Jacob Thomsen. Men vi vet at Karen Svendsdatter også ble stilt for retten i 1628.

⁴⁰¹ Eksakt årstall for når lagmannen behandlet saken er usikkert da det ikke er bevarte protokoller, men den ble trolig behandlet av lagmannen en gang mellom 1623 og 1625.

i den lavere rettsinstansen dømt til å gå sin døl. Bevismidlene i saken var altså relativt like som i saken mot de to Toraene. Forskjellen var at misdederne som utlagte Bodil ikke hadde trukket tilbake sine utleggelser. Tre år etter at den samme lagmannen hadde frikjent Tora Forckerud og Tora Lunderby, bekreftet han dølsdommen som var avsagt i den lavere rettsinstansen. Lagmannen hadde fått medhold fra herredagen i frikjennelsen i 1622, og han må ha vært klar over at misdederne som utla Bodil Lauritsdatter ikke var habile vitner. Knutsen har argumentert for at sakenes forskjellige utfall kan skyldes en endret holdning hos lagmannen. De mange tilståelser og dødsdommer som ble avsagt i perioden kan ha overbevist lagmannen om at det fantes flere trollfolk enn han tidligere trodde, og at de faktisk var i ledtog med djevelen. Dette kunne påvirke lagmannens vilje til å opprettholde kritisk bevisvurdering.⁴⁰² Hvis dette var tilfellet er det et interessant og belysende eksempel på hvordan flere anklager og flere dommer i sin tur førte til nye anklager og dommer.

En annen faktor som Knutsen ikke vurderte er at dommen i saken ikke var avsagt med rådføring fra stattholderen. At sakene var så like, men at utfallet ble annerledes kan muligens begrunnes i dette. Det er lite trolig at lagmannen kunne dømt annerledes enn hva stattholderen ønsket i saken mot Tora Forckerud og Tora Lunderby ettersom at kommunikasjonen med stattholderen var så sterk. Som nevnt poengterte lagmannen i flere tilfeller at dommen fra 1621 var avsagt med rådføring og samhandling med stattholderen. Stattholderen satt også i kommisjonen som vedkjente lagmannens dom fra 1621, og i kommisjonen som underkjente lagmannens dom fra 1624.⁴⁰³ Ut ifra kildene kan det virke som at lagmannen behandlet saken mot Bodil selvstendig, uten videre rådføring.⁴⁰⁴ Det er mulig at lagmannen dømte, i viten om at det ikke var i henhold til loven, i håp om at saken ikke ble anket videre inn til herredagen. Det kan selvfølgelig også være en kombinasjon av lagmannens endrede holdning, og mangel på oppsyn fra stattholderen som førte til et annet utfall i dommen i trolldomssaken mot Bodil.

Kommisjonen på herredagen underkjente lagmannens dom nettopp fordi den var basert på utleggelserne til dømte trollkvinner. Bodil var dessverre gått bort før hun ble frikjent for trolldom. I herredagens protokoll er det ingen dokumentasjon på at lagmannen fikk bøter for den feilaktige dommen mot Bodil. I Norske Rigs-Registrarer finner vi heller ingen kongebrev

---

⁴⁰² Knutsen, Gunnar W. 1998; s.181

⁴⁰³ Ved, Groth, P. NHD: Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628. s.7 og Ved, Groth, P. NHD: Dombog for 1622. 1925; s.1, 3.

⁴⁰⁴ Vi har ikke protokollen fra saken ble behandlet på lagtinget, bare fra den ble behandlet av kommisjonen på Herredagen. Formuleringen her tilsier likevel at Juel ikke skal ha vært involvert i saken på lagtinget.

som tilsier at lagmannen fikk reprimander fra kongen heller, og vi vet at lagmannen fikk fortsette i sitt embete.⁴⁰⁵ Bare året etter i 1626, ble han oppnevnt sammen med Jens Juel, lagmennene i Skien, Viken og Fredrikstad for å avgjøre en tvist mellom kansler Jens Bjelke og personer som fisket på hans eiendom. I 1628 var stattholderen og lagmann Jacob Hanssønn også til stede under rettssaken mot en mann anklagd for å ha oppfordret allmuen i Brunla len til mytteri.⁴⁰⁶

5.5 Dorte Ribland

Saken mot Dorte Ribland er allerede grundig gjennomgått i kapittel 4, men på bakgrunn av at saken også var oppe til herredagen to ganger, er det verdt å gjøre en kort drøfting av saken i lys av dommene som ble avsagt på herredagen. Vi kan nok riktig anta at Dortes sønn ønsket å få moren frikjent i det han stevnet dommen inn for herredagen. Herredagen fant det riktig at lagrettemennene ikke avsa rettskraftig dom. Det ble også poengtert at lagmannens dom heller ikke var rettskraftig, ettersom at han «skyder sagnen ind for offuer dommere» - altså viste han reserverasjoner i domsavsigelsen.⁴⁰⁷ Det ble videre satt krav om at lagmannen måtte avsi rettskraftig dom når saken ble innstevnet for ham igjen. Dette indikerer at herredagen ønsket saken avgjort på en lavere rettsinstans, saken ble dermed ikke avgjort på herredagen. Det vil også tyde på at herredagen aksepterte de bevismidler og vitneprov som var benyttet i saken mot Dorte. I motsetning til saken mot Tora Lunderby og Tora Forckerud var herredagen ikke av den oppfatning av at det var noe ulovlig med prosessførselen som sådan.

Saken ble som nevnt stevnet for andre gang til herredagen i 1628. Dortes sønn poengterte nok en gang at det var mange feil med prosessføringen. Herredagen fant i motsetning at lagmannen hadde dømt riktig i saken «denn tiid lougenn prescriberer om slige mislige sager».⁴⁰⁸ Stattholderen og den norske kansleren Jens Bjelke var medlemmer av herredagskommisjonen også i 1628. Lagmannens dom ble stående, og igjen sendt tilbake for at Dorte skulle fullbyrde dommen. Det er absolutt tydelig ut ifra sakene som ble stevnet til herredagen at det ble stilt strengere krav til bevisførsel. Saken mot Dorte Ribland viser dog at dette var strengt legalistisk og at trolldomssaker ikke ble direkte avfeid i landets øverste domstol. Sakenes natur var også relativt forskjellige ettersom de andre sakene i hovedsak omhandlet diabolisme og vitneprov

---

⁴⁰⁵ Ved, Lundh, Otto. Sars, Johan E. NRR: 1619-1627. 1874;

⁴⁰⁶ Rian, Øystein. 1975; s.219

⁴⁰⁷ Ved, Groth, P. NHD: Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628. 1929; s.7

⁴⁰⁸ Ved, Groth, P. NHD: Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628. 1929; s.29

fra inhabile vitner. Det ble likevel ikke avsagt en eneste dødsdom i trolldomssaker ved herredagen, overhoffretten eller høyesterett. Dette var tilfellet i både Norge og Danmark.⁴⁰⁹

5.6 Nordlandenes len

I kildene fant jeg to eksempler på lensherrer som enten frifant, eller grep inn for å redusere staffen til den anklagde. I den sammenheng vil jeg også trekke inn en annen trolldomssak hvor den anklagde fikk redusert straffen sin av lensherren. I Helgelands len, et underlen til Nordlandenes len, er det bevart lensregnskapet etter rettsaken mot en mann, Mikkel i Sandvær, fra 1618-1619.⁴¹⁰ Lensregnskapet er det eneste kildematerialet til denne saken, og det er derfor generelt lite vi kan si om saken. Vi vet ikke hvem som var til stede under rettssaken, vi vet heller ikke hvilke bevis som ble brukt eller ordlyden i dommen mot Mikkel.

Regnskapet dokumenterer at Mikkel skal ha signet og at han opprinnelig var dømt til døden. I 1584 ble det utstedt en forordning mot Signeri i Bergenhus og Stavanger stift som krevde at signere og deres klienter skulle straffes «paa Livet uten al Naade».⁴¹¹ Forordningen ble gjeldende for hele Norge fra 1593. Forordningen av 1617 var dermed formildende når det gjaldt straff for signeri, hvor straffen ble redusert til bøter og- eller landflyktighet.⁴¹² Lensregnskapet dokumenterer også at lensherren i Nordlandenes len, Frands Kaas «haffuer benaadet hannom på kon:mays weignne».⁴¹³ Lensherren reduserte dødsdommen til 60 daler i bøter og landflyktighet.

Det er mulig at bygdinget ikke var klar over de nye bestemmelsene fra 1617 forordningen ettersom at dommen mot Mikkel ble avsagt bare året etter den nye forordningen. Selv om vi ikke kan konkludere med lensherrens motiver ut ifra lensregnskapet, er det mulig at lensherren grep inn i saken for å bringe dommen i overensstemmelse med 1617 forordningens retningslinjer for straff. Når lensherren endret dommen på kongens vegne, reflekterte det hans posisjon som kongens øverste representant i lenet. Denne saken viser også at lensherrene ikke bare kunne gi den dømte mildere eksekusjon, men også endre dommen fra eksekusjon til andre former for straff.

---

⁴⁰⁹ Næss, Hans E. 1982; s.267

⁴¹⁰ Prosesnr 0570: Mikkel i Sandvær

⁴¹¹ Alm, Ellen J. 2000; s.66

⁴¹² Prosesnr 0570: Mikkel i Sandvær

⁴¹³ Prosesnr 0570: Mikkel i Sandvær

Det virker ikke som at Frands Kaas grep inn i flere trolldomssaker i Nordlandenes len. Fem personer i tillegg til Mikkel ble i perioden 1617-1629 anklaget for trolldom. En annen mann, Augustinus Palte ble i 1625 idømt bøter fordi han skal ha søkt ulovlige råd, altså benyttet seg av signetjenester av Peder Klokker. I lensregnskapet ble det poengtert at forbrytelsen var imot forordningen av 1617; «huillkedt ehr imoedt kong: maytz obene breff dateret kiøbennhaffnn demm 12 octobr anno 1617».⁴¹⁴ Straffen Augustinus Palte mottok i form av bøter var i overensstemmelse med forordningens bestemmelser for straff mot signere.

5.7 Andre saker fra herredagen

I herredagsdombøkene fra 1619, 1622 og 1625 finner jeg ingen eksempler på at lagmannen hadde innhentet stattholderens rådføring før han avsa dom. Det tyder på at trolldomssakene var spesielle i rettssystemet, som også førte til at stattholderen var involvert før saken ble stevnet til herredagen.

I andre saker er det også tydelig at stattholderen og kommisjonen fulgte lovverket i behandlingen i straffesaker. I 1619 stevnet Peder Ravnklo hans datters leiermålssak inn for herredagen. Datteren hadde hatt samleie med en slektning i tredje ledd, noe som var ulovlig og medførte forvisningsstraff etter forordningen av 1617.⁴¹⁵ Peder mente at datteren måtte få bli i landet (eller lenet) ettersom at datteren hadde utført handlingen før forordningen ble utstedt.⁴¹⁶ Kommisjonen aksepterer Peders begjæring og dømte at Peders datter fikk bli i landet på grunnlag av at handlingen var gjort før 1617 forordningen om leiermål. Datteren skulle i stede straffes etter hennes formue og sone straffen med lensherren.⁴¹⁷ Loven hadde på denne tiden heller ikke tilbakevirkende kraft, selv om forbrytelsen omhandlet et aspekt staten ønsket å bekjempe. Generelt virker det som at kommisjonen på herredagen opprettholdt saklige argumenter og lovverket som grunnlag for sine domsavsigelser. I flere av dommene refereres det til lovverket og kongens recesser.⁴¹⁸

Den tidligere nevnte saken om mytteri ble også stevnet for herredagen i 1628.⁴¹⁹ På herredagen ble det avsagt en forsiktig dom, som siden ble sendt videre til kongen. Kongens avgjørelse i

---

⁴¹⁴ Prosessnr 0571: Augustinus Palte

⁴¹⁵ Terjesen, Harriet M. 1994; s.4

⁴¹⁶ Noen ganger gjaldt forvisningen baret lenet og ikke landet.

⁴¹⁷ Ved, Groth, P. NHD: Dombog for 1619. 1925; s.211

⁴¹⁸ Se for eksempel; Ved, Groth P. NHD: Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628. 1929; s.6, 7, 72 og 74.

⁴¹⁹ Ved, Groth, P. NHD: Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628. 1929; s.56-57

saken var at Juel skulle ta tolvmannsed på den anklagde. Juel var personlig til stede når den anklagde avla eden.⁴²⁰ Gjennomgående er det også tydelig at stattholderen involverte seg i saker han ble pålagt av kongen. I 1623 var lagmannen på Hamar, Tage Erikssønn i konflikt med både fogder og sorenskrivere i Opplandene. Etter at stattholderen mottok en rekke klagebrev fra både lagmann og sorenskrivere dro stattholderen til Hamar lagting for å høre partenes argumenter.⁴²¹ Juel støttet sorenskriverne og fogdenes klager, men han oppfordret dem til å ta saken i egne hender. Han ba dem derfor sende ham en supplikk til kongen som inneholdt deres ønsker om å få oppnevnt en kommisjon som skulle dømme i saken. To av de fornærmede dro så til København for å fremme sin sak for kongen, i tråd med deres ønsker opprettet kongen en kommisjon som skulle avsi dom.⁴²² Lagmannen ble riktignok avsatt i 1624, men det er tydelig at Juel forholdt seg relativt upartisk.

I likhet med lensherren i Stavanger var Stattholderen ofte til stede ved domkapitlet. Ifølge Øystein Rian hadde stattholderen stor innflytelse med tanke på straffeutmålingen på domkapitlet.⁴²³ Faktisk kunne stattholderens innflytelse nesten tolkes som at han var enedommer. Det var også en forventning at domkapitlet skulle følge stattholderens ønsker selv når han ikke var til stede. Stattholderen ønsket sognepresten i Romedal avsatt på grunn av uryddig oppførsel, men domkapitlet lot sognepresten slippe med en bot. Følgen ble at stattholderen stevnet kapitlet inn for herredagen i 1628.⁴²⁴ Domboken fra 1628 er ikke bevart, så vi vet ikke hva utfallet i saken ble på herredagen. Ifølge Randi Krohn, forfatter av *Hedemarkens Geistlige antikviteter* fortsatte sognepresten i sitt virke frem til 1655.⁴²⁵ Det understrekes også her at sognepresten var en stridig mann som ofte kom i konflikter med sine sognebarn. I et tilfelle ble han også anklagd av bondelensmannen for mord etter en ung gjeterjente forsvant, men dette var ikke sant og den forsvunne jenten var kommet tilbake ett år senere.⁴²⁶ Det kan dermed se ut som at stattholderens preferanser ikke ble fulgt her heller.

---

⁴²⁰ Rian, Øystein. 1975; s.219

⁴²¹ Rian, Øystein. 1975; s.217

⁴²² Rian, Øystein. 1975; s.217

⁴²³ Rian, Øystein. 1975; s.211

⁴²⁴ Ved, Groth, P. NHD: Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628. 1929; s.101-102

⁴²⁵ Krohn, Randi. *Hedemarkens geistlige antikviteter. Om prest, kirke og allmue i gammel tid.* 1989; s.26-27

⁴²⁶ Krohn, Randi. 1989; s.26-27

5.8 Stattholderens ansvar overfor allmuen

Som stattholder var Juel ansvarlig for at allmuen skulle ha trygghet og rettssikkerhet ovenfor øvrigheten i lenet.⁴²⁷ Han skulle ha et flittig oppsyn med lagmennene i Norge, og at de dømte «christeligen och ret efter loven» Derfor er det kanskje noe overraskende at Næss har omtalt de norske lagmennesenes virke som en «vikingkultur der volden var et kjennemerke».⁴²⁸ Tidligere nevnte lagmann Peder Ravn ble avsatt på grunn av en rekke konflikter og grove forseelser.⁴²⁹ Relativt tidlig i sin karriere som stattholder fikk Juel også erfare at både førsteinstans og lagmenn ikke holdt seg innenfor rammene til lovverket i trolldomssaker. Lagrettemennene som uriktig hadde dømt Tora Forckerud og Tora Lunderby mottok riktignok bøter for den feilaktige dommen. Lagmannen som tre år senere var anklaget for herredagen for samme forseelse mottok ingen bøter, og heller ingen senere reprimander. Dette kan nok nyanseres da vi vet at lagmannen i Agder, Mikkel Hansen, mottok bøter fordi han avsa dom i en sak som ifølge lovverket først skulle dømmes på bygdetinget.⁴³⁰ Det var nok herredagen som var stattholderens kontrollfunksjon med det norske rettsvesenet. Rian hevdet også at «lagmannen var en person som selv stattholderen måtte behandle med forsiktighet».⁴³¹ Denne påstanden er interessant i lys av at det som oftest var stattholderen som la frem forslag til ledige lagmannsstillinger, og at disse som oftest hadde vært i besittelse av embete i stattholderens nære kretser. Allmuens møte med lensøvrigheten var heller ikke positivt når det kom til fogdene. Bøndenes klager på fogdenes overtredelser førte til oppnevningen av Bjelke-kommisjonen i 1632. Bjelke-kommisjonen fant mange av klagene velbegrunnet.⁴³²

Rettsystemene skulle fungere som «kontrollinstanser» for hverandre, og de lokale lensherrene skulle ha oppsyn med rettsinstansenes praksis innenfor sine len. Likevel var rettssystemet relativt åpent for juridiske overgrep, som nok til dels kan tilskrives rettens juridiske kompetanse, men også trolldommens unike karakter i forhold til andre forbrytelser. Det er som nevnt meget interessant at det i samtlige saker som er omtalt har vært poengtert fra den anklagedes side at retten ikke forholder seg til bestemmelser i lovverket. Gjentakende ser vi at lagrettemenn, lagmenn og lensherrer aktivt overser lovverket for å føre prosesser. Det har nok igjen å gjøre med forbrytelsens natur. Som det er vist er det tydelig at trolldomssaker fikk

---

⁴²⁷ Rian, Øystein 1975; s.29

⁴²⁸ Næss, Hans E. 2014; s.130

⁴²⁹ Næss, Hans E. 2014; s.129

⁴³⁰ Næss, Hans E. 2014; s.36

⁴³¹ Rian, Øystein. 1975; s.218

⁴³² Næss, Hans E. 1982; s.150

lensherren til tinget, og i den forlengelse grep sentralmaktene inn i rettsforhandlinger gjennom deres tjenestemenn. Interessant er det også at kongen var til stede under herredagen i 1622 og ikke hadde opposisjon mot frikjennelsen av de to kvinnene som var anklagd for trolldom. Kongen visste således også om avvikende rettspraksis i Norge. Det kan da vurderes om det var av interesse for staten å få grep rundt den avvikende prosessførsel.

Det kan også vurderes hvor effektiv herredagen var som kontrollinstans for lagmennenes posisjon. Avvik vedvarte, som ble tydelig i trolldomssakene på Verne kloster året etter, og lagmannens feilaktige dom mot Bodil i 1625. Det er ingenting som tyder på at lensherren i Verne Kloster fikk reprimander for hans opptreden og behandling av trolldomssakene i sitt len. Når sakene ble behandlet av lokale bygdeting kan det argumenteres for at sakene kom lengre unna stattholderen og de sentrale myndigheters oppsyn. Samtidig kom de nærmere lokale øvrighetspersoner, som lensherren. I sakene lensherrene var deltakende kunne de utøve stor innflytelse på domsavsigelsene. På tross av stattholderens særstilling i forhold til hans embete, og som medlem av landets øverste domstol, klarte han ikke å bruke sin posisjon til å oppnå nødvendige reformer i det norske rettsvesenet.⁴³³

I forhold til den store mengden trolldomssaker i lenet, og Norge generelt i perioden, ble det ikke foretatt endringer eller sanksjoner for å redusere eller stoppe videre prosesser. Det kan være flere årsaker til dette. Selv om stattholderen hadde et ansvar overfor befolkningens rettssikkerhet er det ikke sikkert at Juel var oppmerksom på mengden brudd på rettspraksis som foregikk. Rian har som nevnt poengtert at Juel aldri var personlig til stede ved bygdeting, og at hans tilknytning til landets rettssystem var begrenset til de sakene som ble stevnet inn for ham.⁴³⁴ Stattholderens oppsyn med rettsvesenet var dermed begrenset. Ettersom at Juel håndterte relativt få kriminalsaker er det desto mer interessant at han var involvert i flere trolldomssaker. Stattholderens involvering i sakene reflekterer utfordringene rettssystemet stod ovenfor i håndteringen av trolldomssaker. Som nevnt var det i 1622 enighet blant landets lagmenn om at det var behov for en revidering av lovboken for å fjerne uklarheter i straffesaker.⁴³⁵ Trolldomssaker nevnes ikke spesifikt, men gjennom analysen av ulike trolldomssaker i perioden kan vi konkludere med at trolldomsforordningen og den koldisnke

---

⁴³³ Rian, Øystein. 1975; s.233

⁴³⁴ Rian, Øystein 1975; s.215

⁴³⁵ Rian, Øystein. 1975: s.233

recess kan virke motstridende, og at bestemmelsene vektlegges ulikt av landets lensherrer og de lokale rettssystemene.

Rian hevder at Juel var en pliktoppfyllende stattholder, noe som også vises i at han fulgte opp sakene kongen delegerte til ham.⁴³⁶ Juel hadde også et nært forhold til kong Christian IV, og han var medlem av riksrådet ledende opp mot 1617 forordningen. Det er likevel ikke trolig at Juel ble sendt til Norge som pådriver av prosessene, men det er mulig at dette er årsak bak den relative tiltaksløsheten. Det er tross alt understreket at trolldomsprosessene i den tidlige perioden preges av en avstand mellom rettskrav og rettspraksis som eller er ukjent i norsk rettshistorie.

5.9 Konklusjon

Stattholder og lensherre på Akershus, Jens Juel, fremstår som en pragmatisk stattholder som var opptatt av at rettsaker skulle føres innenfor rammene av lovverket. Dette kan muligens tillegges Juels juridiske bakgrunn, eller hans posisjon på den norske herredagen. I sakene som ble ført for herredagen er det en generell tendens til at kommisjonen refererte til lovverket når de avsa dommer. Vi kan si at herredagen satte strengere krav til bevismidler, men i realiteten ble det satt krav til bevismidler som var i henhold til loven. Dette reflekteres i behandlingen av trolldomssakene mot Tora Forckerud og Tora Lunderby og i trolldomssaken mot Dorte Ribland. Sakene mot de to Toraene viser at den koldinske recess ble vektlagt i henhold til vitneabilitet, og saken mot Dorte Ribland viser at trolldomssaker ikke ble blankt avfeid på herredagen heller. Det blir ekstra tydelig når saken mot Dorte Ribland stevnes inn for herredagen i to tilfeller, og at saken ble sendt tilbake til de lavere rettsinstansene i begge tilfeller, selv om stevneren hevdet at saken var feilført. Saken mot Sivert Madsen viser at alder ble tatt hensyn til, også i trolldomssaker.

I tillegg til Juels posisjon i kommisjonen på herredagen kan vi faktisk si noe om hvordan stattholderen forholdt seg til trolldomssakene og lovverket alene også. Det kommer tydelig frem i saken mot Tora Forckerud og Tora Lunderby at stattholderen var konsultert før lagmannen avsa dom. Da dommen ble avsagt av lagmannen ble også den koldinske recess lagt til grunn for dommen. Når vi ser hvordan lagmannen dømte i trolldomssaken mot Bodil få år senere, kan vi spekulere om det var stattholderens legalisme som i hovedsak førte til at kvinnene ble frikjent.

---

⁴³⁶ Rian, Øystein. 1975; s.240

I kildematerialet kjenner vi bare til en annen lensherre i perioden som reduserte dommen til den anklagde. Vi kjenner som nevnt bare saken fra lensregnskapet, men regnskapet forteller oss at personen var dømt for signeri og at lensherren benådet han fra dødsdom til landsforvisning. Benådningen stemte overens med 1617 forordningens straffebestemmelser for signeri, som vil si at det er mulig at lovverket var sentralt i lensherrens avgjørelser.

Stattholderens rådføring i trolldomssaken mot Tora Forckerud og Tora Lunderby er også interessant ettersom dette tilsynelatende var de eneste rettssakene hvor Juel var involvert i som han ikke var pålagt av kongen. Når vi sammenligner med de andre lensherrenes involvering i rettssystemet generelt understreker dette at trolldomssaker var av spesiell karakter, som involverte alt fra bønder til stattholdere. Det ble også ført 59 trolldomsprosesser i Akershus len mellom 1617 og 1629. Det er tydelig at Juel ikke klarte, eller forsøkte, å utnytte sin særstilling til å utforme nødvendige reformer for å forbedre avvikene i det norske rettssystemet. Rettssystemene fortsatte å være relativt åpent for juridiske overgrep, og personlig påvirkning.

Kapittel 6: Konklusjon

Formålet med denne masteroppgaven var å undersøke lensherrens rolle i de norske trolldomsprosessene i perioden 1617-1629. 1617 forordningen «om trollfolk og deres medvitere» førte til en nesten eksplosiv økning i antall trolldomssaker i tiåret som fulgte den. Selv om majoriteten av norske trolldomsforskere anser 1617 forordningen som årsaken til økningen i antall trolldomssaker, har det vært få undersøkelser på hvordan forordningen faktisk virket i lokalsamfunnene. Som representanter for kongemakten var det lensherrenes oppgave å iverksette statens politikk på det lokale planet, som i større grad ble forsterket av 1617 forordningens befaling til øvrigheten om å tiltale og straffe mistenkte trollfolk.

I perioden 1617-1629 var lensherrene involvert i ca. 40% av sakene vi har kildebelegg for. Det er også enkelte saker vi har ufullstendig avskrift fra alle rettsmøtene, det vil si at 40% er et absolutt minimumstall. Jeg mener at det derfor er bevist at staten ikke bare var en «passiv lovgiver» når det kommer til trolldomsprosessene, men en aktiv pådriver av prosessene – gjennom sine tjenestemenn. I områdene jeg har undersøkt var det ingen som overlevde en maleficium- eller diabolismesak hvor lensherren var involvert eller til stede på bygdetinget. I perioden tok likevel lensherrens involvering i trolldomssaker mange ulike former. Noen lensherrer fremstod som pådrivere av prosessene og et demonologisk innhold, slik som Sigvart Akeleye, Eiler Urne og John Cunningham. Enkelte lensherrer som Hartvig Huitfelt og Styring Boell tok også grep for å få personer stilt for retten etter at de ble oppmerksomme på trolldomsrykter. I noen tilfeller kan det være vanskelig å konkludere hvilken påvirkning lensherren egentlig hadde på prosessene, slik som lensherren i Stavanger, Henrik Bille. I Stavanger var det likevel en korrelasjon mellom den anklagde, lensherrens involvering og dødsdom. I Stavanger finner vi lignede trolldomssaker hvor lensherren ikke var involvert, men her ble den anklagde frikjent, eller saken kom aldri til dom. I et mindretall finner vi lensherrer som frikjente eller benådet den anklagde, slik som Jens Juel og Frands Kaas. Dette understreker at lensherrene ikke var homogene aktører. Vi kan likevel konkludere at 1617 forordningens befaling om å tiltale og straffe mistenkte trollfolk fremstår som helt sentral i lensherrens involvering i perioden som fulgte. Variasjonene i lensherrens involvering reflekterer hvordan trolldomssakene relativt enkelt kunne påvirkes av lensøvirighetens preferanser eller personlige overbevisninger.

Årsakene til den varierte håndtering av trolldomssaker er sammensatt, og det er tvilsomt at vi vil kunne avgjøre de nøyaktige variablene. En årsak kan være lensherrenes forhold til lovverket og rettspraksis. Et eksempel på dette er forholdet mellom recessen av 1547/1558 og 1617 forordningens ordlyd. Ifølge recessen av 1547/1558 skulle rettssystemene ikke godta dømte trollkvinnens vitneprov, men 1617 forordningens grunnprinsipp, demonologien, tilsa at personene dømt for trolldom var de eneste personene som kunne ha kjennskap til sammensvergelsen staten prøvde å bekjempe. Det som i så fall er merkverdig er at lensherren i Verne Kloster var til stede på herredagen da kommisjonen, med kongen til stede, frikjente to kvinner som var dømt på grunnlag av henrettede trollkvinnens vitneprov. Lensherren på Verne Kloster må ha vært klar over at han gikk utenfor rammene av lensherrens formelle oppgaver, og lovverket, da han involverte seg og antakelig startet trolldomsprosessene i Verne Kloster bare året etter. Årsaken til dette kan muligens forklares av lensherrens personlige erfaringer og overbevisninger. På samme måte som det er argumentert for at Cunningham var påvirket av North Berwick-prosessene i Skottland, er det plausibelt at Akeleye var påvirket av trolldomssaken mot Christenze Kruckow. Den store metodiske utfordringen er at vi aldri helt kan vite hvorfor mennesker handlet som de gjorde, og eventuelle samtaler utenfor rettslokalet som kunne fått påvirkning på sakenes forløp.

Jens Juels håndtering av sakene var basert på lovverkets forskrifter. Selv om det er usikkert om Juel hadde juridisk bakgrunn vet vi at to av universitetene Juel var immatrikulert hadde juridisk fakultet. I første omgang håndterte Juel sakene mot Tora Forckerud og Tora Lunderby utenfor herredagen, og med tanke på hvordan den samme lagmannen dømte i en trolldomssak senere, er det gode argumenter for at Juel påvirket saken i positiv retning for de anklagde. Vi vet lite om Henrik Billes bakgrunn, men hans håndtering av dommen mot Dorte Ribland, tyder på at han hadde noe juridisk kunnskap, eller i det minste konsulterte lovverket. Økningen av straffer som omhandlet seksuelle avvik som blodskam og hor viser at statens politikk i forhold til befolkningens religiøse og moralske disiplin ble iverksatt i Stavanger len.

Jeg vil også hevde at det er tydelig at trolldomssaker var av spesiell karakter i forhold til andre kriminalsaker. I Stavanger, hvor det ikke er lakuner i perioden, var det ikke mange tilfeller hvor lensherren var til stede på bygdetinget eller bytinget. I de tilfellene han var til stede ser det ut til å ha vært rutinemessig, eller i forbindelse med kongens økning av skatter. Dette understrekes av kongebrevet Henrik Bille mottok i 1623, hvor det er tydelig at kongen var misfornøyd med lensherrens oppsyn med rettsvesenet. Det er også tilsynelatende ingen sakstyper lensherren tok

like spesiell interesse for som trolldomssaker. Selv om det er usikkerhet rundt representativiteten av sakene fra Verne Kloster var trolldomssakene de eneste hvor lensherren var personlig til stede på bygdinget. Lensherren kan ha vært involvert i andre saker, men her setter kildematerialet begrensninger for vår kunnskap. Trolldomssaken mot Ellen Klokkers, som bare er kort nevnt i denne oppgaven, var det eneste tilfellet hvor lensherren i Bratsberg var til stede på bygdinget. I Akershus var stattholder Jens Juel heller ikke til stede ved noen bygding, som i grunn ikke er overaskende ettersom han hadde langt flere og mer omfattende oppgaver enn andre lensherrer. Det som er interessant i forhold til trolldomssakene er at disse tilsynelatende var de eneste sakene hvor stattholderen var involvert som han ikke var pålagt av kongen.

Lensherren skulle ha oppsyn med det lokale rettsvesenet, og hadde en rekke administrative oppgaver som skulle sikre at rettsapparatet fungerte. Lensherrenes involvering i rettsvesenet strekker seg imidlertid utover de rent administrative oppgavene når det kom til trolldomssaker. Lensherren kunne oppnevne lagrettemennene, fogdene, sorenskriverne og han kunne ha personlig oppsyn. Tidligere forskningslitteratur har bare påpekt at lensherren kunne benåde den dødsdømte til mildere eksekusjon. Vi vet likevel at minst en lensherre, Frands Kaas, benådet den anklagde fra dødsdom til landsforvisning. Andre kilder bekrefter også at lensherrene kunne benåde den dømte på vegne av kongen, dermed gikk lensherrens jurisdiksjon utover det å gi den dødsdømte mildere eksekusjon. Det medfører også at lensherrene kunne ha påvirkning på sakene etter avsagt dom. Dette er et aspekt av lensherrens jurisdiksjon som ikke tidligere har vært omtalt. Når norsk trolldomsforskning ikke i større grad har omtalt lensherrens funksjon i og utenfor rettslokalet har det nok å gjøre med at dette ikke har vært primærfokus. Sakene som er omtalt har et geografisk spenn som omfatter saker innenfor- og utenfor de regionale undersøkelsene som har vært foretatt på de norske trolldomsprosessene. Funnene i denne oppgaven åpner for muligheter som omfatter undersøkelser av aspekter og aktører på tvers av regionale avgrensninger.

Undersøkelsen var avgrenset til 1629, innrammet av nok en dyster forordning, nemlig kirketuktforordningen. Forordningen skulle bidra til nærmere oppsyn med befolkningens moralske og religiøse livsførsel. Forordningen kan ha bidratt til at befolkningen var mer forsiktig med offentlige konflikter, banning eller andre ting som kunne få dem mistenkt for trolldom. En annen årsak til nedgangen i trolldomssaker mener jeg er Danmark-Norges involvering i tredveårskrigen, og keiserhæren til Fredrik IIs` okkupering av Jylland. I

kildematerialet kan vi se at Christian IV sendte ut påbud om skatter og utskrivelse av båtsmenn i starten av 1628. Kongen utsatte også trolldomssaken mot Lamme Heine, som var anklagd for å ha forsøkt å forvolde kongens død gjennom trolldom. At det bare ble ført to trolldomssaker i Norge i 1628 bidrar til denne overbevisningen. Keiserhærens erobring av Jylland som en årsak til nedgangen i trolldomssaker er et aspekt som ikke tidligere er påpekt.

Samlet sett kan vi si at lensherrene engasjerte seg i en betydelig del av trolldomssakene, også sammenlignet med andre former for kriminalitet. I perioden 1617-1629 var lensherrene aktive aktører i trolldomssaker, og de fulgte 1617 forordningens befaling om å tiltale og straffe mistenkte trollfolk. Lensherrene bidro til å innføre statens politikk på lokalt nivå, og ingen overlevde en maleficium- eller diabolisme sak hvor lensherren var til stede på bygdetinget.

Kilder

Utrykte kilder

Riksarkivet

Lensregnskap Verne Kloster Len 1619-1630. Arkivreferanse; RA/EA-5023/R/Rb/Rbg/L0002. (Link til digitalisert versjon i digitalarkivet: <https://media.digitalarkivet.no/view/76543/127>)

Riksarkivets diplomsamling; Arkivreferanse; RA/EA-5965/F02/L0131. (Link til digitalisert versjon i digitalarkivet: (<https://media.digitalarkivet.no/view/63450/21>)

Statsarkivet i Stavanger

Digitalarkivet: Stavanger byfogd, Byting- og rådsturettprotokoll, 1621-1622. Arkivreferanse: SAST/A-101408/001/3/30/30BA/L0005: (Link til digitalisert versjon i digitalarkivet: (<https://media.digitalarkivet.no/view/29517/7>)

Digitalarkivet: Stavanger byfogd, Byting- og rådsturettprotokoll, 1622-1623. Arkivreferanse: SAST/A-101408/001/3/30/30BA/L0006: (Link til digitalisert versjon i digitalarkivet: <https://media.digitalarkivet.no/view/29518/36>)

Digitalarkivet: Stavanger byfogd, Byting- og rådsturettprotokoll, 1623-1624. Arkivreferanse: SAST/A-101408/001/3/30/30BA/L0007: (Link til digitalisert versjon i digitalarkivet: <https://media.digitalarkivet.no/view/29519/49>)

Digitalarkivet: Stavanger byfogd, Byting- og rådsturettprotokoll, 1626-1628. Arkivreferanse: SAST/A-101408/001/3/30/30BA/L0010: (Link til digitalisert versjon i digitalarkivet: <https://media.digitalarkivet.no/view/29520/1>)

Trykte Kilder

Bjelke, Jens. *Den Danske oc Norske Lougs des Summariske Indhold offuer huert Capittel i samme Lower, Verss og Rytmicè forfattet : Med en Taffle eller Register der hoes paa alle de Danske oc Norske Mørcke Glosser oc Juridiske Terminis som begge Lower indeholder, samt andre Tractater oc Landtzens Brug medgiffver I huert Rige Danmarck oc Norge. Med deris Rette oc vdførlige Forklaring.* 1634.

<https://www.nb.no/items/439e7e0cfda7ad35a5c1334b7b7e8e22?page=99>

Christian den fjerdes recess 1643. Norsk historisk kjeldeskrift-institutt, Oslo, 1981.

<https://www.nb.no/items/119d797ed6a304df581c737867edba5b?page=63>

Christian Vs Norske lov: Siette Bog. 4. Cap

https://www.hf.uio.no/iakh/tjenester/kunnskap/samlinger/tingbok/lover-reskripter/chr5web/chr5_06_04.html

Mikel Hofnagels opptegnelser 1596-1676. 1868.

Ved, Aurnes, Ola. Thorson, Per. Rogalands tingbøker. Serie A. Jæren og Dalane 1613-1625. Med Historisk innleiing av Seip, Jens A. Dreyer Aksjeselskap, Stavanger, 1953.
<https://www.nb.no/items/cced12a0ae8e5027f67cf7c2d17a5e35?page=29&searchText=lensherren>

Ved, Brandrud, Andreas. Stavanger domkapittels protokoll: 1571-1630. For det norske historiske kildeskriftfond, Aktieselskabet Thronsen & Co.s Bogtrykkeri, Christiania (Oslo) 1901. <https://www.nb.no/items/ff068e6b04b638ad0825a8e821f037fd?page=5>

Ved, Groth, P. Norske Herredags-Dombøger. Anden Række 5 : (1607-1623) Dombog for 1619. Det norske historiske Kildeskriftfond, Oslo, 1925.
https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2008040804001?page=17

Ved, Groth, P. Norske Herredags-Dombøger. Anden Række 6 : (1607-1623) Dombog for 1622. Det norske historiske Kildeskriftfond, Oslo, 1925.
https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2014012108110

Ved, Groth, P. Norske Herredags-Dombøger. Tredje Række 1-4: (1625-1646) Afsigtsbog for 1625, 1628, 1631. Stevningsbog for 1628: Oslo, 1929.
<https://www.nb.no/items/066ed37ad6f2b6658c3228d003b38ba9?page=207&searchText=dort>
[e](#)

Ved, Hallanger. Brandt. Kong Christian den Fjerdes norske Lovbog af 1604. Feilberg og Landmark, Christiania, 1855.
<https://www.nb.no/nbsok/nb/22696dc192d7b421ec2d94d90e153646?index=2#207>

Ved, Kaas, Nils. Christians III. Recess, Koldinghuss 1558. <https://archive.org/details/den-kbd-pil-130018160928-002/page/n26/mode/2up>

Ved, Larusen, L. Kancelliets Brevbøger vedrørende Danmarks indre Forhold. 1621-1623. Nielsen og Lydiche, København, 1922. <https://www.ronlev.dk/bibliotek/1629.pdf>

Ved, Lundh, Otto. Sars, Johan. E. Norske Rigs-Registrarer: tildeels i Uddrag. B. 3: 1588-1602. Christiania (Oslo), 1865.
<https://www.nb.no/items/ad56a7eb7f6b6a95e3aa2eb2f06a1637?page=179>

Ved, Lundh, Otto. Norske Rigs-Registrarer: tildeels i Uddrag. B. 4: 1603-1618. Det norske historiske Kildeskriftfond, Christiania (Oslo), 1870.
<https://www.nb.no/items/12c4898afa359791340b7df8b3c87add?page=3&searchText=norske%20rigs%20registrarer>

Ved, Lundh, Otto. Sars, Johan E. Norske Rigs-Registrarer. tildeels i Uddrag. B. 5: 1619-1627. Trykt hos a.W Brøgger. Christiania (Oslo) 1874.
<https://www.nb.no/items/9384e54bf6d22b8a949b59299aac8dd4?page=155&searchText=bilde>
[e](#)

Ved, Lundh, Otto. Sars, Johan E. Norske Rigs-Registrarer: tildeels i Uddrag. 6: 1628-1634. 1877.

https://www.nb.no/items/URN:NBN:no-nb_digibok_2019121948006?page=27&searchText=Norge

Ved, Lundh, Otto. Norske Rigs-Registrarer: tildeels i Uddrag. B. 8: 1641-1648. Christiania, 1884.

<https://www.nb.no/items/ff6fe1b17e430ce017732991be4ec1d8?page=3&searchText=norske%20rigs%20registrarer>

Ved Næss, Hans E. Rogalands tingbøker: Tingbøker frå Ryfylke 1624-1626. B 3. Statsarkivet i Stavanger. 1978.

<https://www.nb.no/items/8aacb384223b94ab737876eed2cd59d4?page=2&searchText=Ola%20%20Aurenes%20tingb%C3%B8ker>

Ved, Næss, Hans E. Rogalands tingbøker. B 2: Tingbøker frå Ryfylke 1616-1663. 1622-1624. Primærkildekommissjonen i Rogaland. 1977.

<https://www.nb.no/items/0b3eba03566c2121376337bf43e8e772?page=179&searchText=lehnsherre>

Ved Næss, Hans Eyvind. Rogalands tingbøker 1625-1629: Tingbøker Fra Jæren og Dalane Bind II. Statsarkivet i Stavanger, 1979.

<https://www.nb.no/items/39c42810500b734f3ad761c203242398?page=0&searchText=j%C3%A6ren%20og%20dalane%20tingb%C3%B8ker>

Secher, Adolf Vilhelm. (ed.) *Corpus Constitutionum Daniæ: Forordninger, recesser og andre kongelige breve. Danmarks lovgivning vedkommende 1558–1660, vol. 3. 1596-1621.* København: Nielsen og Lydiche, 1891–94. <https://www.kb.dk/e-mat/dod/130016635082.pdf>

Litteraturliste

Alm, Ellen J. *Statens rolle i trolldomsprosessene i Danmark og Norge på 1500- og 1600-tallet. En komparativ undersøkelse.* Hovedoppgave i historie, Universitetet i Tromsø, 2000.

Alm, Ellen J. «Trolldomsprosessenes kvantitative omfang i Trondhjems len 1575–1700: Empiriske utfordringer i møte med original- og sekundærkilder.» Publisert i Heimen, 2022.

Andressen, Leif T. *Moss Bys historie frem til 1700.* Moss kommune, 1984.

Botheim, Ragnhild. *Trolldomsprosessane i Bergenhus len 1566-1700.* Hovedoppgave i historie, Universitetet i Bergen, 1999.

Bråstad, Kjell J. *Christoffer Gøye, lensmann på Agdesiden 1619-1630. En undersøkelse av hans administrative og økonomiske virksomhet.* Hovedoppgave i historie, Universitetet i Oslo, 1975.

Hagen, Rune B. *Ved porten til helvete. Trolldomsprosessene i Finnmark.* Cappelen Damm, 2015.

Helk, Vello. *Dansk-norske studierejser fra reformationen til enevælden 1536-1660. Med en matrikel over studerende i udlandet*. Odense Universitetsforlag, 1987.

Hermans, Jos. M. M.; Nelissen, Marc, *Charters of Foundation and Early Documents of the Universities of the Coimbra Group*. Varia Letteren (2 ed.). Leuven University Press. Ed 2005. Mikel Hofnagels opptegnelser 1596-1676, 1868.

Holmsen, Andreas. *Norges historie: fra de eldste tider til 1660*. Universitetsforlaget, Fjerde utgave, 1977.

Jacobsen, J.C. *Christenze Kruckow En adelig Troldkvinde fra Chr. IV's Tid*. G. E. C Gads forlag, København, 1972.

Kallestrup, Louise N. *Hekse-jagt*. Aarhus Universitetsforlag, 2020.

Kjelland, Arnfinn. Krøvel, Harald J. Teige, Ola, Kaveh, Chalak. *Mikrohistorie*. Museumsforlaget, Trondheim, 2020.

Knutsen, Gunnar W. «A central periphery? Witchcraft trials in south-eastern Norway» 1997.

Knutsen, Gunnar W. *Trolldomsprosessene på Østlandet. En kulturhistorisk undersøkelse*. (Vol. Nr17) publikasjoner fra tingbokprosjektet. Oslo, 1998.

Knutsen, Gunnar W. «Norwegian witchcraft trials: a reassessment» Publisert i; Continuity and change, Cambridge university press, United Kingdom, 2003.

Kruse, Arne. Willumsen, Liv H. «Ordet Ballvollen knytt til transnasjonal overføring av idéar» Historisk tidsskrift, bind 93. Universitetsforlaget, 2014.

Larsen, Aksel. *Kalmarkrigen: et Bidrag til de nordiske Rigers Krigshistorie*. 1889.

Meidel, FR. *Bille Ættens Historie*. Anden del. Gyldendalske Boghandlers forlag, København, 1889.

Mollestrup, W. *Bille Ættens Historie*. Første del. Gyldendalske Boghandlers forlag, København, 1888.

Myking, John, R. *Herre over andre si jord? Norske leilendingsvilkår i europeisk lys 1500-1800*. Høyskoleforlaget, 2005.

Næss, Hans E. *Fiat Justitia! Lagmennene i Norge 1607-1797*. Riksarkivaren skriftserie 42. 2014.

Næss, Hans E. *Trolldomsprosessene I Norge på 1500- og 1600-tallet. En retts- og sosialhistorisk undersøkelse*. Universitetsforlaget, Oslo, 1982.

Næss, Hans E. *Med Bål og Brann. Trolldomsprosessene i Norge*. Universitetsforlaget, 2005.

Red; Martinsen, Liv. «Tingboka som kilde: en seminarrapport». Norsk Lokalhistorisk institutt. Oslo, 1991.

Rian, Øystein. *Jens Juels stattholderskap 1618-1629*. Universitetsforlaget, Oslo, 1975.

Rian, Øystein *Sensuren i Danmark-Norge. Vilkårene for offentlige ytringer 1536-1814*. Universitetsforlaget, 2014.

Rian, Øystein. *Bratsberg på 1600-tallet: stat og samfunn i symbiose og konflikt*. Universitetsforlaget, Oslo, 1997.

Terjesen, Harriet M. *Blodskam og leiermål i forbudne ledd. En studie med utgangspunkt i kilder fra Rogaland i tidsperioden 1602-1659/61*. Tingbokprosjektet, 1994.

Slettebø, Thomas E.D. *In memory of the Devine Providence. A Study of centennial commemoration in Eigtheenth- century Denmark Norway (1717-1760)*. University of Bergen, 2016.

Sogner, Sølvi «Trolldomsprosessene i Norge på 1500-1600-tallet» *Norveg*, nr. 25. 1982

Sparboe, Per Einar and Rune Blix Hagen. (ed.) Hans H. Lilienskiold, *Trolldom og ugudelighet i 1600-tallets Finnmark*. Tromsø: Ravnetrykk, 1998.

Stoa, Nils J. *Bratsberg Len 1620-1640. En undersøkelse av struktur, funksjoner og kompetansegrenser i lenets administrasjon*. Universitetet i Oslo, 1977.

Willumsen, Liv H. *Dømt til ild og bål. Trolldomsprosessene i Skottland og Finnmark*. Orkana, 2018.

Willumsen, Liv. H. *The voices of women in witchcraft trials. Northern Europe*. Routledge, NY, 2022.

Nettkilder

Holbek, Anina. Holbek, Finn: «Jens Hermansen Juel, til Kjeldgaard, Aabjerg, og Bruusgaard» <https://finnholbek.dk/getperson.php?personID=I9844&tree=2> Lastet ned: 28.01.23

Holbek, Anina. Holbæk, Finn. «Henrik Bille, til Billeskov» <https://finnholbek.dk/getperson.php?personID=I9926&tree=2> Lastet ned 17.02.23

Holbek, Anina. Holbek, Finn. «Gabriel Knudsen Akeleye, til Nordskov, Krenkerup og Hjulerød» <https://finnholbek.dk/getperson.php?personID=I41575&tree=2> Lastet ned: 02.12.22

Holbek, Anina. Holbek, Finn. «Knud Bille, til Skerrildgård, Ørumgård og Tirsbæk» <https://finnholbek.dk/getperson.php?personID=I9921&tree=2> Lastet ned: 05.05.23.

Næss, Hans E. «Stavangeren» Byhistorisk forening Stavanger, Nr 1, 2009. <https://byhistoriskforening.org/wp-content/uploads/2022/01/Stavangeren-1-2009-web.pdf>

Ordbog over det danske sprog. <https://ordnet.dk/ods/ordbog?query=radbr%C3%A6kke>
Sjekket 31.03.23

UiOs database over norske trolldomssaker, trolldomsarkivet.uio.no.
<https://www.trolldomsarkivet.uio.no/perl/ikos/finnprosess.cgi?fylke=alle&lokal=alle&pnr=Alle&regid=Alle&tnavn=Alle&fraaar=&tilaar=&OK=S%C3%B8k>

Wikipedia. «Moss» <https://no.wikipedia.org/wiki/Moss>
Sjekket 08.03.23

Wikipedia. «Fjerding» <https://no.wikipedia.org/wiki/Fjerding>
Sjekket: 30.04.23

Appendiks

Tabell over trolldomsprosessene i Akershus Len 1617-1629

Prosessnr	År	Tiltalte	Len	Utfall	Kilde
0007	1624	Steiner Olsen	Akershus	Dødsdom	NFS
0008	1623	Tora Kortrud	Akershus	Dødsdom	NFS
0009	1623	Tore Strengen	Akershus	Dødsdom	NFS
0009a	1623	Siri Strengen	Akershus	Døde i fengsel	NFS
011	1624	Kristen Greffeigh	Akershus	Dødsdom	NFS
0012	1624	Marit Kirstensdatter	Akershus	Landsforvisning	NFS
0013	1624	Marit Olsdatter	Akershus	Dødsdom	NFS
0014	1629	Gyre Fiøs	Akershus	Dødsdom	NFS
0015	1629	Trollkvinne	Akershus	Dødsdom	NFS
0039	1619	Dorte Erik Brønås	Akershus	Dødsdom	NFS
0040	1620	Peder Johansen Svenske	Akershus	Ukjent	NFS

0041	1622	Gunder Svennerud	Akershus	Fradømt halve bosloddet	NFS
0043	1624	Kristoffer Lauritsen	Akershus	Dødsdom	NFS
0044	1625	Berger Bjerknes	Akershus	Døde før saken kom til herredagen	NFS
0045	1624	Marit Bjørnsdatter	Akershus	Dødsdom	NFS
0046	1627	Ingeborg Stensdatter	Akershus	Dødsdom	NFS
0047	1629	Trollkvinne	Akershus	Dødsdom	NFS
0080	1618	Mads Olsen Gieffsen	Akershus	Dødsdom	NFS
0081	1618	Inger Kankerud	Akershus	Dødsdom	NFS
0082	1619	Sivert Kloppen	Akershus	Dødsdom	NFS
0083	1619	Barbara Amondli	Akershus	Dødsdom	NFS
0084	1619	Karen Berge	Akershus	Dødsdom	NFS
0085	1619	Siri Melum	Akershus	Fradømt boet	NFS
0086	1619	Rasmus Bukker	Akershus	Bøter	NFS
0087	1619	Peder Medvold	Akershus	Bøter	NFS
0088	1619	Gjøa Knutsdatter	Akershus	Fradømt halve bosloddet	NFS
0089	1620	Sissel Gruggtved	Akershus	Dødsdom	NFS
0090	1620	Sigrid Herdal	Akershus	Dødsdom	NFS
0091	1621	Gunhild Grossberg	Akershus	Ukjent	NFS

0091a	1621	Asbjørn Messing	Akershus	Soning med øvrigheten	NFS
0093	1621	Marte Trulsdatter	Akershus	Dødsdom	NFS
0094	1621	Johannes Amondli	Akershus	Landflyktighet	NFS
0095	1623	Karin Nyernes	Akershus	Dødsdom	NFS
0096	1624	Vibeke Fransdatter	Akershus	Saken frafalt	NFS
0115	1620	Jorunn Pedersdatter Balke	Akershus	Dødsdom	NFS
0116	1620	Karen Lille Hverven	Akershus	Dødsdom	NFS
0117	1629	Ivar Hodingstad	Akershus	Dødsdom	NFS
0118	1620	Ragnhild Pedersdatter	Akershus	Dødsdom	NFS
0119	1620	Gunnbjørn Heggen	Akershus	Dødsdom	NFS
0120	1620	Helga Håversdatter	Akershus	Dødsdom	NFS
0121	1623	Sigrid Flåberg	Akershus	Bøter	NFS
021a	1623	Knud Melbys kone	Akershus	Bøter	NFS
021b	1623	Halvor Komlebekks kone	Akershus	Bøter	NFS
0121c	1623	Halvor Seters Kone	Akershus	Bøter	NFS
0125	1624	Peder Øksensett	Akershus	Dødsdom	NFS

0126	1625	Ingeborg Knutsdatter Øksensett	Akershus	Dødsdom	NFS
0597	1619	Oluf Madsen	Akershus	Dødsdom	NFS
0629	1625	Bodil Lauritsdatter	Akershus	Frikjent	NFS
0658	1620-tall	En misdeder	Akershus	Dødsdom	NFS
0658a	1620-tall	En mideder	Akershus	Dødsdom	NFS
0658b	1620-tall	En misdeder	Akershus	Ukjent	NFS
0845	1619-1622	Tora Forckerud	Akershus	Frikjent	NFS
0846	1619-1622	Tora Lunderby	Akershus	Frikjent	NFS
0847	1619	Birgitte Lure	Akershus	Dødsdom	NFS
0848	1619	Sigrid Torderud	Akershus	Skyldig / Rømte	NFS
0870	1619	Mads	Akershus	Dødsdom	NFS
0870a	1619	Sivert Madsen	Akershus	Frikjent	NFS
0881	1625	Gullulf Krogsti	Akershus	Dødsdom	NFS
0892	1619	Ingrid Olufsdatter	Akershus	Dødsdom	NFS

Tabell over trolldomssakene nevnt i masteroppgaven

Prosessnr	Årstall	Navn	Len	Kilde
0690	1539	Brita Bjørnsdatter	Bergenhus	NFS
0614	1573	Guri Halvorsdatter	Akershus	NFS
0626	1570-tallet	Trollkone	Bratsberg	NFS
0627	1570-tallet	Trollkone	Bratsberg	NFS
0628	1570-tallet	Trollkone	Bratsberg	NFS

0625	1578	Ingeborg Pedersdatter	Bratsberg	NFS
0680	1590	Anne Pedersdatter	Bergenhus	NFS
0669	1590-1592	Oluf Gausdal	Bergenhus	NFS
0674	1594	Johanne Flamske	Bergenhus	NFS
0676	1594	Anne Knutsdatter	Bergenhus	NFS
0665a	1610	Barbara Tronsdatter	Stavanger	NFS
0686	1610	Bernt Hermansens hustru	Stavanger	NFS
0667a	1611	Skolemester Mattias Henriksens kone	Stavanger	NFS
0570	1618	Mikkel i Sandvær	Helgeland	NFS
0347	1618	Henrik Rasmussen	Stavanger	NFS
0241	1619	Helga Svanteskjold	Stavanger	NFS
0870	1619	Mads	Ukjent	NFS
0870a	1619	Sivert Madsen	Ukjent	NFS
0847	1619	Birgitte Lure	Akershus	NFS
0848	1619	Sigrid Torderud	Akershus	NFS
0693	1621	Karen Eidsdatter	Vardøhus	NFS
0694	1621	Kirsten Sørensdatter	Vardøhus	NFS
0698	1621	Mari Jørgensdatter	Vardøhus	NFS
0346	1622	Maren på Kleven	Stavanger	NFS
0348	1622	Johanne Pedersdatter	Stavanger	NFS
0001	1623	Marin Nabstad	Verne Kloster	NFS
0002	1623	Anne Holter	Verne Kloster	Digitalarkivet
0003	1623	Sitru Pedersdatter	Verne Kloster	NFS
0004	1623	Anne Vang	Verne Kloster	NFS
0005	1623	Maren Daniels	Verne Kloster	NFS
0005a	1623	Eline Gystad	Verne Kloster	NFS
0167	1619-1623	Ellen Anders Klokkers	Bratsberg	Digitalarkivet
0872	1623	Marte Lanøy	Bratsberg	Digitalarkivet
0873	1623	Helge/a? Kilen	Bratsberg	NFS
0874	1623	Mette Åvig	Bratsberg	NFS

0875	1623	Birgitte Loft	Bratsberg	NFS
0876	1623	Gunnhild Kil	Bratsberg	NFS
0877	1623	Rasmus Nes	Bratsberg	NFS
0242	1623	Barbro Bjelland	Stavanger	NFS
0242a	1623	Siri Rabstad	Stavanger	NFS
0242b	1623	Magle Grøtffjell	Stavanger	NFS
0242c	1623	Siri Grøssereid	Stavanger	NFS
0242d	1623	Endre Eye	Stavanger	NFS
0242e	1623	Gittleff Eye	Stavanger	NFS
0242f	1623	Jon Årstad	Stavanger	NFS
0242g	1623	Mette Stene	Stavanger	NFS
0256	1623	Jens Skie	Stavanger	NFS
0042	1624	Ingrid Engelsdatter	Eiker	NFS
0258	1625	Birgitte Berge	Stavanger	NFS
0571	1625	Augustunus Palte	Nordlandene	NFS
0711	1625	Oluf Monsen	Vardøhus	NFS
0711a	1625	Torben Olsen	Vardøhus	NFS
0711b	1625	Jacob Pedersen	Vardøhus	NFS
0349	1626	Nils Skabo	Stavanger	NFS
0349a	1626	Maren Povelsdatter	Stavanger	NFS
0254	1628	Karen Svendsdatter	Stavanger	NFS
0640	1618-1629	Oluf Fennefoss	Agdesiden	NFS
0257	1623-1629	Dorte Ribland	Stavanger	NFS
0015	1629	Trollkvinne	Akershus	NFS
0644	1629	Thomas Filipssønn	Stavanger	NFS
0644a	1629	Dagfinn Filipssønn	Stavanger	NFS
0476b	1632	Laurits Markvardsens hustru	Bergenhus	NFS
0788	1632	Kirsten, Rasmus Sivertsens hustru	Vardøhus	NFS

0789	1632	Birgitte, Gamle Kristoffers	Vardøhus	NFS
0790	1632	Lisbet, Oluf Nilsens hustru	Vardøhus	NFS
0278	1635	Kristen Kobberslager	Stavanger	NFS
0279	1636	Lisbet Stava	Stavanger	NFS